

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

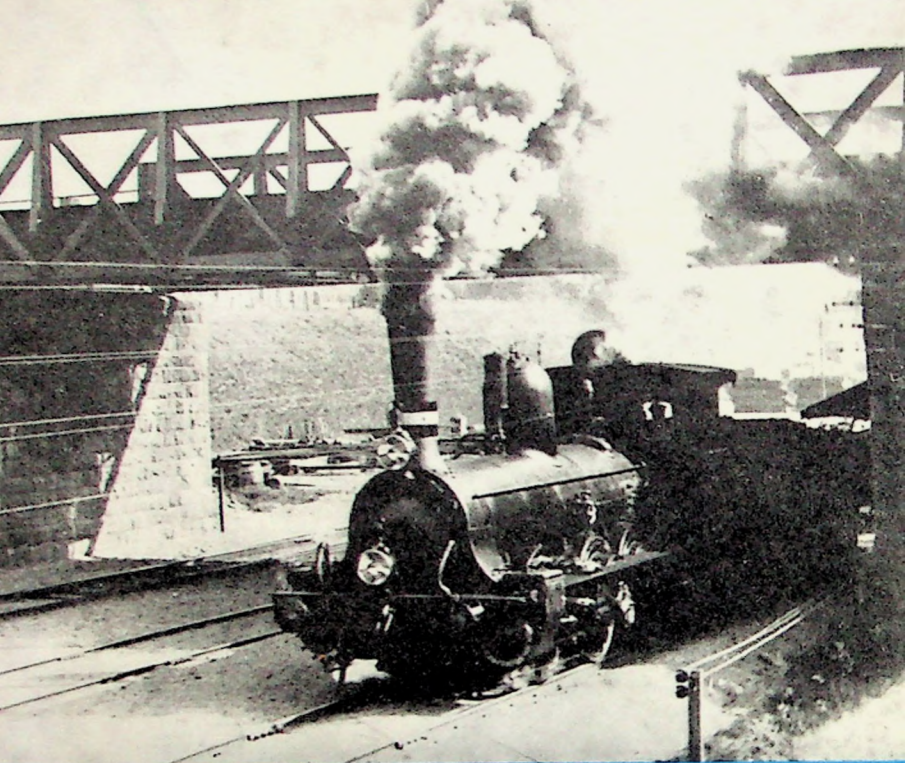
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

35. årgang

UDGIVET
AF HISTORISK
SAMFUND
FOR VIBORG
AMT

1970

FRA VIBORG AMT

»Historisk Samfund for Viborg Amt«

har siden samfundets stiftelse i 1928 udsendt 35 bind af årbogen »Fra Viborg Amt«. Af disse er flg. årgange *udsolgt*: 1929, 1938, 1954 og 1961–62, hvorfor de *ikke* kan leveres, mens flg. endnu haves – for en række årganges vedkommende dog i meget begrænset oplag – og kan leveres til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

- [1] 1930–31, 1933, 1935–37, 1939–41 og 1948–53, pr. årgang 6 kr. (9 kr.)
- [2] 1955–63, pr. årgang 10 kr. (15 kr.)
- [3] 1964–70, pr. årgang 20 kr. (30 kr.)
- [4] Samlet pris ved levering af samtlige resterende bind, så langt oplaget rækker, for medlemmer 150 kr. (ikke-medlemmer 225 kr.), portofrit fremsendt.

Samfundet har herudover – oftest i stedet for et bind af årbogen – udgivet eller medvirket ved udgivelsen af en række vægtige særpublikationer, af hvilke dog flere er udsolgt, og andre kun haves i *meget begrænset rest-oplag*. De sælges til medlemmerne til de anførte priser (prisen for ikke-medlemmer i parentes):

- [5] Viborg Amts Stednavne. Udg. af Stednavneudvalget. 1947 Udsolgt
- [6] Viborg Katedralskoles historie. Af Carl E. Jørgensen. Indbundet særtryk af »Fra Viborg Amt« 1959–60. 174 sider, rigt illustreret 12 kr. (18 kr.)
- [7] P. G. Lindhardt: Brevveksling mellem biskopperne J. Swane og Frederik Nielsen. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1962. 30 sider, ill. 4 kr. (6 kr.)
- [8] Billeder af Viborg amts forhistorie. 1966. 160 sider, rigt illustreret 16 kr. (24 kr.)
Ved køb af mindst 5 eksemplarer: kr. 12,00 pr. eksemplar, portofrit fremsendt uanset medlemskab.
- [9] Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Fotos: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. 2. udgave, 1966. 94 sider, rigt illustreret Udsolgt
- [10] Niels Friis: Viborg Domkirkes orgel 1570–1966. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1967. 40 sider, ill. 4 kr. (6 kr.)
- [11] Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. 105 sider illustreret. 1968. 9,50 kr. (15 kr.)
- [12] Nr. Tulstrup-dagbogen. Ved Jens Holmgaard. Udg. i samarbejde med Landbohistorisk Selskab. Sælges kun til medlemmer 24,00 kr.
Til de anførte priser må lægges 15% moms.

Bestillinger kan indsendes på åbent brevkort blot med angivelse af de anførte numre (og for årbøgernes vedkommende de pågældende årgange). Opgiv, om De er medlem eller ikke, evt. om De ønsker at blive medlem af Historisk Samfund for Viborg Amt. De pågældende publikationer vil omgående blive fremsendt med regning (for ordrer over 50 kr. uden tillæg for porto, for mindre ordrer med tillæg af portoudgiften). *Hurtig bestilling* kan tilrådes, da mange af publikationerne kan forventes udsolgt meget snart!

EKSPEDITION: Arkivar Hans H. Worsøe, Landsarkivet, Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, telefon (06) 62 17 88. Giro 63 805.

FRA VIBORG AMT

-

**Redigeret af
HANS H. WORSØE
under medvirken af
AAGE BONDE
og
JENS HOLMGAARD**

Indholdsfortegnelse

O. Løye	7
Af Blichers beskrivelse af Viborg amt. Af landsarkivar Jens Holm- gaard	9
En Sagamand. Af fhv. skoleinspektør Kr. Værnfelt	43
Viborg i 30'erne. Af materielforvalter, viceborgmester H. Spang- gaard Pedersen	50
Om bryllupsskikke i halvfjerdserne for Viborg amt. Af skole- inspektør H. J. Nymann, Vamdrup (†)	103
»Den kloge degn« i Vellev. Af kordegn Wilh. Kjær Jensen	112
Træk af Vinkel sogns præste og degnehistorie fra reformationen til ca. 1885. Af provst em. A. M. Vestergaard. I. Tiden indtil 1850	124
Ny lokalhistorisk litteratur	169
Samfundet siden sidst	185
Viborg byhistoriske Arkivs beretninger 1967/68, 68/69, 69/70	200

Omslagsbillede:

»Den sorte Bro« bliver sværtet til af røgen fra et G-lokomotiv.

Historisk Samfund for Viborg Amt

Bestyrelse:

- Overbibliotekar *Auge Bonde*, formand. *)
Højesteretsdommer *Frants Thygesen*, næstformand.
Arkivar *Hans H. Worsoe*, sekretær og kasserer. *)
Domprovst, dr. theol. *Knud Gjesing*.
Forstelærer *E. Gustavussen*, Vammen.
Landsarkivar *Jens Holmgaard*. *)
Sognepræst *Jens Kjærsgaard*, Bjerringbro.
Stud. mag. *E. Levin Nielsen*, Viborg.
Provst *Morten Ollgaard*, Vorde.

De med *) mærkede udgør redaktionen af »Fra Viborg Amt«.

Revisorer:

- Dommer *H. Grundtvig*.
Bankprokurist *M. Langvad*.

Samfundets ekspedition:

- Landsarkivet, Ll. Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg.
Telefon 62 17 88. – Giro 63 805.

(Elfelt fot.)

O. LØYE

På generalforsamlingen i Historisk Samfund for Viborg Amt i efteråret 1969, jfr. beretningen s. 191, frabad formanden, fhv. apoteker O. Løye, under henvisning til sin alder, 76 år, sig genvalg til samfundets styrelse og fratrådte dermed som dettes formand. Apoteker Løye indtrådte i styrelsen i 1956, et par år efter at han var kommet fra Tarm til Viborg og havde overtaget Sct. Mathias apotek, på opfordring af den daværende formand, teglværksejer M. E. Gulddal, og efterfulgte allerede det følgende år denne som formand, da Gulddal flyttede til Sjælland. Baggrunden for

opfordringen til apoteker Løye om at indtræde i samfundets styrelse var vel i første række hans store arkæologiske interesser, således som de havde manifesteret sig i Løyes apotekertid i Tarm 1944–54, men navnlig i hans mange år som provisor på Løveapoteket i Randers 1919–44. Han var således 1933–44 medlem af bestyrelsen for Randers Museums historiske afdeling, fra 1938 som formand, og fra 1940–44 af bestyrelsen for Historisk Samfund for Randers Amt. Løye har ledet eller deltaget i en lang række udgravninger, navnlig i Randers amt, men også i Vestjylland. Han har i 1933 udgivet en lille publikation om den bekendte »Hamlets Grav i Ammelhede ved Randers«. Apoteker Løye afstod ved årsskiftet 1963 Sct. Mathias apotek, men bor stadig i Viborg, idet han dog tilbringer en væsentlig del af året i sit sommerhus på Mols, ofte optaget af botaniske studier. Apoteker Løye er fortsat tilsynsførende med sin afdøde ven, urmager *Hj. Ussings* værdifulde samling af marinbiologiske præparater, som ved apotekerens mellemkomst i 1963 blev anbragt på Centralbiblioteket i Viborg.

Apoteker Løyes 12 år som formand for Historisk Samfund for Viborg Amt må afgjort betegnes som en opgangstid for samfundet, ganske særligt m. h. t. publikations- og mødevirksomhed, og apotekeren har sin store andel i denne fremgang, ikke mindst derigennem, at han frem for nogen har bidraget til at stabilisere samfundets desværre altid betrængte økonomi ved at foreslå optagelsen af annoncer i og ved selv at tegne de fleste til samfundets årbog, Fra Viborg Amt, fortrinsvis naturligvis i Viborg og opland, men også i hans gamle hjemby, Randers. Samfundet har alene derigennem siden 1961 haft en årlig indtægt på 2500–3000 kr., en for samfundet meget betydelig sum. Undertegnede, der 1958–69 som sekretær og kasserer blandt styrelsens medlemmer har haft det nærmeste samarbejde med apotekeren, føler trang til at takke apoteker Løye for stedse godt og loyalt samarbejde, også i samfundets skriftudvalg og i bestyrelsen for »E Bindstouw« i Lyngård, hvor vi i alle årene har repræsenteret Historisk Samfund.

Aage Bonde.

Af Blichers beskrivelse af Viborg amt

AF JENS HOLMGAARD

Da Steen Steensen Blichers beskrivelse af Viborg amt fra 1839 efterhånden er blevet en meget stor antikvarisk sjældenhed og i dag næppe kendes af mange, har årbogens redaktion besluttet at gengive nogle afsnit af værket, som behandler forhold, der er særligt karakteristiske for denne egn, og som tillige udmærker sig ved, at digteren i særlig grad har sat sit personlige stempel på dem. Udvalget er foretaget af Jens Holmgaard.

Blichers beskrivelse af Viborg amt er én af de i alt 19 amtsbeskrivelser, som Det kgl. danske Landhusholdningselskab udgav i årene 1826–1844 under fællestitlen »Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende«. Hensigten med disse beskrivelser var, som det fremgår af forordet til 1. bind (Vejle amt), at skabe en oversigt over landbrugets forhold i Danmark, der bl. a. kunne henlede agerdyrkerens opmærksomhed på fremskridt og forbedringer, som kunne efterfølges, eller fejltagelser, der burde undgås. Desuden var beskrivelserne tænkt som et bidrag til agerdyrkingens historie i Danmark, og som et sådant har de bevaret en betydelig, omend fra bind til bind varierende, værdi.

De 19 bind er i kronologisk rækkefølge (forfatterens navn i parentes): Vejle Amt, 1826 (landvæsenkommissær C. Dalgas), Randers Amt, 1827 (sekretær J. C. Hald), Aarhus Amt, 1827 (professor J. H. Bredsdorff), Hjørring Amt, 1828 (amtsforvalter C. C. Brinck-Seidelin), Ribe Amt, 1830 (C. Dalgas), Frederiksborg Amt, 1831 (skovrider G. Sarauw), Aalborg Amt, 1832 (overkrigskommissær C. Christensen), Ringkjøbing Amt, 1833 (J. C. Hald), Svendborg Amt, 1837 (C. Dalgas), Bornholms Amt, 1837 (etatsråd Fr. Thaarup), Viborg Amt, 1839 (sognepræst St. St. Blicher), Kjøbenhavns Amt, 1839 (landøkonom J. Ph. Hage), Præstø Amt, 1839 (sognepræst O. D. Lüken), Sorø Amt, 1840 (sognepræst P. Duus), Thisted Amt, 1842 (provst C. Diørup), Odense Amt.

1843 (landøkonom J. Aa. Hofman Bang), Skanderborg Amt, 1843 (cand. polyt. J. C. Schythe), Maribo Amt, 1844 (J. Ph. Hage) og Holbæk Amt, 1844 (proprietar Th. Hasle).

Fælles for alle beskrivelserne er, at de er bygget over et fast skema på 29 spørgsmål, stillet af Landhusholdningsselskabet, der i forordet til bind 1 fremhæver sin liberalitet i »ikke at paalægge Forfatterne noget Baand paa deres Yttringer om de Puncter i Landoeconomien, hvorom der stundom strides, men lade enhver Forfatter ... selv staae til Ansvar«. Som vi om lidt skal se, kneb det dog lidt med liberaliteten, da Blicher kom for tur. Mange af spørgsmålene var meget omfattende og sammensatte, men i kort form drejede de sig om følgende: 1) jordernes beskaffenhed, 2) vandene (søer, åer osv.), 3) klimaet, 4) udskiftning og udparcellering, 5) dyrkningsmåder, 6) sommerstaldfodring, 7) kunstige gødningsmidler, 8) studes brug til markarbejde, 9) landbrugsredskaberne, 10) rå jorder og deres opdyrkning, 11) sædekorn, 12) mindre almindelige sædarter, 13) kornsygdomme, 14) regler for kornets modenhed, 15) kornvarernes beskaffenhed og behandling, 16) produkternes afsætning, 17) markfred og hegn, 18) kvægvavlens tilstand, 19) hesteavl, 20) fåreavl, 21) have dyrkning, 22) skove og tørveskær, 23) husflid, 24) fremtrædende agerdyrkere, 25) økonomiske selskaber, 26) ejendomspriserne, arbejdsløshed, lønninger, bierhverv, 27) særligt anbefalelsesværdige dele af landbruget, 28) det for amtet særegne, som kan tjene til efterfølgelse eller advarsel og 29) hvad der særligt kunne gavne egnen.

I 1836 var Blicher af Landhusholdningsselskabet blevet antaget til at bidrage til serien med beskrivelser både af Viborg og Skanderborg amter (se herom og om korrespondancen mellem Blicher og Selskabet Jeppe Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie, III, 1904, s. 109 ff.). Samarbejdet mellem de to parter blev ikke gnidningsfrit. At lægge ansvaret herfor alene på Landhusholdningsselskabet, som Aakjær gør det, er næppe retfærdigt. Han er åbenlyst ensidigt engageret på sin ældre kaldsfælles parti, når han foragtligt taler om, at »de gamle snorlige Herrer deroppe i

St. St. Blicher.
Originaltegning af J. V.
Gertner. 1845.

Landhusholdningen anstrængte sig for at faa Blichers Arbejde strakt ud paa den Prokrustesseng som de foregaaende i Rækken ...« (s. 117), eller når han taler om »de gamle, pedantiske landhusholderske Herrer (der) havde saa travlt med at faa berøvet (Blichers værk) dets Særpræg« (s. 120). Aakjær har ret i om Blichers værk at fremhæve, »at man den Dag i Dag endnu kan læse store Partier« (s. 117), men han bliver groft uretfærdig, når han fortsætter: »mens alle de andre i Rækken er og bliver Makulatur«.

Blicher var på ingen måde nogen ukyndig landmand, men fagmand i egentlig forstand var han ikke. Ganske let at få manuskript fra i henhold til trufne aftaler, givne løfter og trods forskud var han, som den af Aakjær aftrykte korrespondance viser, heller ikke. Der er næppe tvivl om, at han har spændt Landhusholdningsselskabets tålmodighed til bristepunktet, ja, til sidst over dette punkt, for enden blev, at Selskabet overdrog arbejdet med Skanderborg amts beskrivelse til cand. polyt. J. C. Schythe.

Manuskriptet til Viborg Amt blev af Landhusholdnings-selskabet forelagt proprietærerne Bindesbøll og Poulsen samt botanikeren J. F. Schouw, der havde adskillige kritiske bemærkninger til, hvad Selskabets præsident Jonas Collin betegnede som et »kiendeligt Hastværksarbejde«. Resultatet blev, at man vel i henhold til den proklamerede frihed for de enkelte forfattere ikke foretog egentlige ændringer i Blichers tekst, men til gengæld forsynede værket med en række kritiske og til dels meget bidske fodnoter, som i bogen er betegnede med fortløbende tal i modsætning til Blichers egne fodnoter, der er markerede med stjerner. I de gengivne uddrag er de to heri forekommende kritiske noter betegnet a) og b) for at undgå sammenblanding med udgiverens notehenvvisninger, der er betegnede med tal.

Det var unægtelig en noget usædvanlig fremgangsmåde, Landhusholdningsselskabet havde anvendt, og den måtte givetvis af Blicher føles ydmygende. Han forsynede bogen med følgende efterskrift:

»Bemærkning ved de fortløbende med Tal betegnede Noter under Viborg Amts Beskrivelse.

Da mine her bestredne Principper og Anskuelser meer eller mindre gjøres gjældende af mine Forgængere, tillader jeg mig at henvise til disses tidligere udgivne Amtsbeskrivelser; og overgiver mit Værk til nærmere og nøjere Undersøgelse, erklærende: at jeg ingen Kjendsgjerninger har fremsat uden formentlig Sagkundskab, ej heller nogensomhelst Formening uden forudgaaende skarp Drøftelse og endnu ikke rokket Overbeviisning.

Spentrup, den 21. November 1839.

St. St. Blicher.

De udvalgte afsnit er gengivet ord- og bogstavret, ligesom Blichers tegnsætning er bibeholdt uændret. Enkelte steder er uvæsentlige passager udeladt, hvilket overalt er markeret med 3 prikker. Hvor længere passager er udeladt, er der mellem skarpe klammer gjort rede for indholdet.

Af indledningen. Almindelig Udsigt over Amtet

Jeg kan her ikke andet end berøre ... *Natmændsfolkene*. Dette under saa mange Hensyn mærkelige Samfund, hvilket jeg af flere indlysende Grunde anseer for at nedstamme i lige Linie fra vore hedenske Forfædres Slaver – hvorvel noget lidet blandet med Zigeunere og fremmede Omløbere – har tilforn været udbredt over hele det danske Rige; men har i de sidste 50 til 60 Aar trukket sig tilbage – synderligt nok! til de gamle Joters¹⁾ Hjem: Ribe, Ringkjøbing og de vestlige Dele af Vejle og Viborg Amter. Aarsagen til denne deres Forsvinden fra det øvrige Danmark kan vel for en Deel søges deri: at Forordningen af 1773 om døde Hestes og Hundes Flaaning²⁾ gjorde et Skaar i deres hidtil bestaaende Levevej. Før den Tid fandtes hist og her i alle Egne bosatte Natmands- eller Rakkerfamilier, som flaaede hine Kreature, rensede Vandhuse³⁾, fejede Skorsten, og fungerede som Assistentere ved Forbryderes Pinsler og Henrettelse. Nu findes de bosatte ikkun i de ommeldte Egne og nogle Faa i Aalborg Amt; og kan Hammerum Herred ansees som disse Horders Hovedquarteer. De have her, som og andre Steder i Vesterjylland faste Bopæle; men en langt større Deel er endnu som altid Nomader. Disses eneste, og de endda næsten blot ostensible⁴⁾ Bestillinger, ere Glarmesterie, og Forfærdigelse af Bliksager: Tragte, Pæle- og Pottemaal, Rivejern m. m. Forresten leve de paa deres Vandringer, der strække sig gjennem Holsteen og Tydskland, mest af Tiggerie og Smaatyverie. Grove Forbrydelser ere Sjeldenheder blandt dette lovløse Folk; men for hine Forseelser blive de jevnlig paa-grebne og straffede, og udgjøre almindeligviis Halvparten af Tugthuusfangerne i Viborg. Dette er det eneste Bekjendtskab de gjøre med Borgersamfundets Love og selskabelige Forfatning. Ligesaa fremmede ere de for den religiøse; thi naar man undtager, at de gjerne ville have deres Børn døbt⁵⁾, og ønske en christelig Begravelse, saa komme de i

*) Daabsceremonien havde ikke just sin Oprindelse i Agtelse for dette Sacrament, men meget mere deri: at de erholde Faddergaver; hvorfor

hele Mellemtiden ikke i Berørelse med Kirken eller dens Tjenere; uden forsaauidt at de i Tugthuset – ofte i en Alder af 50 Aar og derover – blive tvungne til at lade sig undervise og confirmere. Deres Ægteskaber sluttes i største Simpelhed: ved at bytte Kjeppe (at kaste Kjeppe) og løses uden andre Ceremonier. Med Konernes Antal er man ikke nøjeregnende; behøver det ej heller, da man saa let og hurtigt kan vorde dem kvit.

Deres hemmelige Sprog, paa hvis Røben er sat Dødsstraf**), og som af dem selv kaldes Prævliqvont (velklingende) og af Andre Kjeltringlatin, bestaaer for største Delen af danske (jydske) Ord med *suffixa* (»taris«) for at gjøre dem uforstaaelige for Andre, og af saadanne, som med Rette kunne kaldes onomatopoietiske⁶), saasom: en Skraaler ∴ en Degn: en Bekkentrækker ∴ en And o. s. v. Men derforuden have de profiteret saameget af deres Rejser og Sammenstød med Zigeunerne og andre Vagabonder og Kjeltringer, at de have beriget deres Ordsamling med: Græsk, Latin, Hebraisk, Engelsk, Italiensk, og flere.

Men jeg vil forøvrigt henvise til Rector Dorphs fortjenstlige Arbejde: Rotwelsk Lexicon, samt hvad han videre har skrevet om denne mærkelige Menneskestamme. Han, saavel som jeg indgave vore Forslag til denne beklagelige Slægts Cultivering og Sammenblanding med Almuen; men endnu er herved intet foretaget. Naar det endda blot blev bragt dertil, at de toge faste Bopæle istedet for at fare omkring paa de fordærvelige Vandringer, da var der godt Haab om deres Forbedring; thi de fleste af de Bosiddende udmærke

og mange skulle have ladet Born døbe 3, 4 Gange og oftere. Nu, da disse Sportler ere bortfaldne, bryde de Vandrende sig mindre og mindre om Daaben.

***) Den Natmand, som ganske frivillig i Tugthuset gav Rector Dorph sine Oplysninger om Sproget, blev kort efter hans Frigivelse myrdet paa Vejen til sit Hjem. Jeg har flere Gange forgjæves søgt at indlede en Prævliqvont-Conversation; men de Tiltalte have seet hen paa mig med et dumt Blik, og svaret: »De kinner (kjender) a ett nød te.«

sig ved gode – jeg torde sige patriarchalske – Egenskaber. (Side 20–22).

Af kapitel X. Om raae Jorder og disses Opdyrkning

De største Heder ere: *Alheden*, der begynder ved Byen Sørup i Fjends Herred, og gaaer uafbrudt gennem Vesterdelen af Lysgaard og Hids Herreder (hvorfra den fortsættes lige ned gennem Halvøen og langt ind i Tydskland) i en Længde af 5 Mile og i en Brede af fra en halv til en heel Miil og derover; hvorhos den forgrener sig gennem Amtets østlige Herreder. Thi som en Sidegreen af den store Alhede maae vi ansee *Tapshede* (ogsaa kaldet Ørum Hede) der alleneste oplivet af 7 Smaahytter med hosliggende Smule Agermark gaaer lige fra Viborg Søe uafbrudt 4 Mile lige til den nordøstlige Grændse af Sønderlyng Herred. Selv her ere store Strækninger af Hviding og Nørbeks højere liggende Kjære klædte i Hedens Uniform, og endnu i de lavere kæmper Lyngen med Porsen om deres Besiddelse. Blot adskilt ved Aaen og de for Høleen tjenlige Engstrimler langs samme, tager Heden atter fat og fortsættes gennem Nørrehald og Onsild Herreder i Randers Amt, til den omsider finder sin Grændse henimod Udløbet af Mariagerfjord.

Som en anden stor Forgrening af Alheden viser sig den, der strækker sig fra Colonien⁶⁾ forbi Finderup og Vesten og Norden om Viborg – med smaa Intervaller – gennem Nørrelyng Herred lige til dettes nordøstlige Grændse. Denne Hede løber saaledes parallel og lige langt med hiin i Sønderlyng Herred. Ligesaa rigt om ikke rigere begavet med Lyng end de anførte, kunne vi ansee Rinds Herred. Den største sammenhængende Hede begynder ved Liimfjorden (ved Virksund) og løber østlig – lidt nordlig igennem dette Herred, videre over det nordøstlige Hoved af Onsild og gennem hele den sydlige Deel af Hindsted Herred, indtil den ogsaa standser henimod Munden af Mariagerfjord, paa Nordsiden af samme. Ikke af slet saa stor Udstrækning er den Hede som indtager den nordlige Deel af Rinds Herred. Men imellem begge befinde sig desforuden store ... lidt

Blicher i samtale
med Pejter Benløs
og Linka Smælem.
Maleri af Chr.
Dalsgaard. 1867.

benyttede Lyngmarker. – Ogsaa Medelsom Herred har i den største – den østlige Deel langt mere Hede, end det var at ønske. Salling Land og Houlberg Herred have ikkun lidt Lyng, og den endda kort, og altsaa unyttig til Brændsel. Det samme er Tilfældet med en stor Deel andre Heder f. Ex. i Fjends Herred – hvor Kalkbrænderne haardelig savne den lange Lyng, og i den vestlige Strækning af Rinds Herred. Aarsagen til at Lyngen saaledes paa sine Steder holder sig saa kort og forkrympet – hvorved den danner de ikke uretellig saakaldte »Skaldeheder« (skaldede Heder) – finder jeg i den alt for magre Jordbund, som bestaaer af Sand – finere eller grovere – istedetfor at Lyngen voxer frodig hvor den har Leer til Underlag (som ved Aunsberg i Lysgaard Herred) eller og et tilstrækkeligt Lag af den egentlige Moor (som f. Ex. paa Alheden). Jeg slutter videre: at Skaldehederne dels ere unge Heder – senere overgroede og ikke Urheder – dels at Moren er bortgravet i Heedetørv. Saadan-

ne Skaldeheder frembyde et saameget ødere Syn, som de ikke tjene til andet, end at Faarene engang imellem kunne overfare dem, og nyde en højst tarvelig Mellemmad. Desaaarsag mener jeg og: at de allerbedst egnede sig til Skov-anlæg. De langlyngede Heder afgive baade Tække (hvorved Halmen spares) og ypperlig Ildebrændsel – især til Bagning – samt pletteviis god Græsning for Faar og Unghøvder, og endelig for Jagtelskere baade særdeles Moroe og lækre Spiser. – Derfor er og *Hedebrynde* ... et føleligt Uheld; thi vel fremspirer to à tre Aar efter et fiint Græs; men dette qvæles snart af den opvoxende Lyng; der vorder, først efter 20 til 30 Aars Forløb, tjenlig til Tække ... Der gaaer næsten ingen Sommer forbi, uden at denne Ulykke jo rammer een eller flere Egne. Den fordærveligste ... indtraf i Aaret 1783, da en Strækning af omtrent en Qvadrathalmiil i det sydlige af Karup Sogn og det sydvestlige af Thorning, der var bevoxet med frodigt Lyng paa et meget tykt Moorlag, for et Tidsrum af over et halv Seculum aldeles ødelagdes. Thi ej allene afbrændtes Lyngen, men Moren tillige. Og varede denne Brynde i tre Uger. Der blev vel gjort store Anstren-gelser for at dæmpe Jordbranden; men forgjæves: som man fik slukket eet Sted, brød Ilden frem nedenfra paa et andet. Omsider blev hele den uhyre Tomte til Flyvesand, som, formedelst de fremherskende Vestvinde, udbredte sig mod Østen, og ødelagde flere Coloniegaardes Marker, saa Bebo-erne nødtes til at flytte deres Bopæle. Endelig standsedes Sandflugten ved Strandhavre. Nu er denne ganske forsvun-den, og hele Strækningen beklædt med Lyng – som dog be-standig holder sig temmelig stakket. Men istædetfor at her før var en flad Slette, saa findes her nu den sælsomste Af-vexling af lavere og højere Tuer – somme liig virkelige Gravhøje – Banker, Grave og Volde, Skandser og Redou-ter⁷⁾). Om Sommeren, i stille og varmt Vejr og under en vis Beskaffenhed i Luften, frembyder sig her i passende Fra-stand et sceeværdigt Exemplar af *Fata Morgana*. »Hvorledes disse Ujevnheder paa Jordfladen ere opkomne?« Dette skeer almindeligt hvor Strandhavre og Marehalm plantes i Flyve-sand: dette flyger til hvor Halmen er frodigst; denne voxer

op igjennem Sandet; og saaledes dannes efterhaanden disse længe tilvoxende Forhøjninger, indtil Lyngen omsider pacificerer de kæmpende Partier.

En langt senere Brynde, der naaede fra Karup Mark og til Thorning – en heel Miil – overgik ogsaa den kongelige Skovplantning ved Ulvedal i en Strækning af henved 200 Tdr. Land; og hvor Lyngen har gjenvundet sit gamle Herredømme.

En endnu sildigere truede Stendalgaards haabefulde og allerede virkelig skønne Naaleskov med Undergang; men heldigvis standsede Diget, der just paa denne Strækning var begroet med Græs, Ilden, og kun nogle faa Smaagranner indenfor bleve svedne. Saadan Ildsvaade opstaaer næsten altid deraf, at man brænder Hedetørv til Aske for nær ved Heden. Reiser sig nu pludselig Vinden fra den modsatte Kant, saa er – især om dette skeer om Natten – for nogle faa Mennesker inter at udrette til Slukning. I saa Fald ringes med Kirkeklokkerne, og alle de Omboende – saamange som kunne føre Spade eller Fork – ile nu til Hjelp. »Og hvori bestaae denne?« Vand er sjelden et erholde paa slige Steder; men haves det, da stikker man Hedetørv paa en lang Fork, dypper Tørven i Vand og skyder denne for sig hen ad Kanten paa den brændende Hede. Er der Vand nok og Folk nok, lykkes undertiden denne Operation.

Hyppigere bruges at skiære for Ilden: Saamange som da have Hedetørvspader, grave da, et halvt eller et heelt hundrede Alen – kortere eller længere – saavidt Røg og Varme tillader, en Linie to tre og fire Tørv bred af og kaste Tørvene med Jordsiden opad ovenpaa Lyngen udenfor. Herved standses Branden, naar Strækningen ej er for stor eller Vinden for stærk.

Det sikkreste – for ukyndige paradoxe – Middel, som og almindelig sættes i Forbindelse med det foregaaende, er: at »brænde for«. Man antænder nemlig den Side af Lyngen, som vender mod Ilden og Vinden. Den brænder vel da langsomt, men fortærer alligevel inden den løse Ild naaer til, et temmeligt bredt Stykke, og betager altsaa Luen sin Næring.

Endnu eet – men virkelig paradox Middel, har man stundom taget sin Tilflugt til: at vende Vinden! Men da det som oftest slog fejl, og Naturen viste sig stærkere end dens præsumtive^{*)} Herre – Hexemesteren; denne desværre oftest boede langt borte, og i al Fald maatte hentes til Hest i Gallop, saa er denne Trolddom nu at ansee som død og magtesløs at være.

Af Amtets store Heder ere, først ved Colonisationen i Lysgaard og Hids Herreder, og senere som Følge af Udsiftningen, en ikke ubetydelig Deel opdyrket og forvandlet til Agerland – hvormeget? vilde neppe mere være muligt at faae udredet; men det gaaer i flere tusinde Tønder Land. Den almindelige Cultiveringsmaade er følgende: Lyngen afbrændes, og saasnaart muligt brækkes (pløjes) Jorden, for at faae den Smule Aske med: efter Jordskorpens tættere eller løsere Beskaffenhed hviler nu Furen eet eller to Aar, før den atter vendes. I Efteraaret før den skal vendes til Foraaet bruge Nogle at give den Mergel – dog temmelig tyndt – hvor saadant haves; og her mener jeg, at Mergel kommer paa sin rette Hylde – forudsat naturligviis, at der siden ogsaa gjødes forsvarligt. Den første Sæd er gjerne Boghvede; hvilket ogsaa er ret hensigtsmæssigt. Herpaa følger Rug – stundom tvende Kjerne^{o)} – og Havre ligesaa. – Endelig, efter fra tre til fem Aars Arbejde, kommer Jorden atter i Hvile; men yderst sjelden med paasaet Klever eller Græsfrøe. Tre, fire, fem Aar derefter begynder Lyngen igjen at springe – jo mere afkræftet Jorden udlægges, jo før – og efter Forløb af andre 5 eller 6 Aar sees intet andet Spor af Culturen end – Agerrenene^{*)}. Dette er virkelig een – enten til skærpet Flid opvækkende, eller til Dovenskab neddysende Beskaffenhed ved den nylig opdyrkede Hedebund; men tilstrækkelig Mergling og Gjødning, tilligemed en spar-

^{o)} Dette ubedragelige Kjendetegn viser: at Jylland i ældre Tider – maaskee for Hungersnoden under Snio¹⁰⁾ og den sorte Pest – har havt langt mindre Lyngheder end nu; men heelt opdyrket har den langtfra ikke været; dog har ubestridelig Skove dækket næsten hele Resten – saaledes som de endnu kunde og burde gjøre.

som Huusholdning med den saaledes forædlede Jords Kraft (at den ej udpines ved for mange Kjerne) kan dog holde Lyngen saalænge borte, at den kan erholde fornøden Hvile. Mergelen især er en saa bestemt Fjende af Lyngen, at endog de Klatter, som ved Kjørsel spildes oven paa denne, bortæder den og frembringer Græs, ja sædvanligviis ogsaa – virkelig Rødklever. Frøet har da rimeligviis været opbevaret i Mergelen gjennem Aartusinder; thi man seer den fremkomme der hvor Rødklever ikke kjendes i Miles Omkreds, og hvor Mergelens Bruger intet haver eller nogensinde haver havt paa sine Marker.^{a)}

Nogle bruge, istædetfor paa ny at tage den lyngsprungne Jord under Ploven, at indtage af den gamle Hede. Men dette forfører og til at udmagre Jorden, og saaledes for en lang Række af Aar at gjøre den uduelig til at modtage ny Bearbejdelse.

En, uden Sammenligning fortrinligere Jordforbedring, Hedens forvandling til Eng eller varig Græsland ved Overrisling, er paa behørig Sted udførligere fremstillet.¹⁾

Den hidtil almindeligste, og enten meest fordeelagtige eller mindst skadelige Hedeopdyrkning foretages af Plovdrivende, og i Forbindelse med andet og større Jordbrug. Men dog er i senere Tider mange Hedestykker særskilt – uden Forbindelse med anden Mark – opdyrkede. Forsaaavidt dette skeer paa den Maade: at Nybyggeren er, og vil vedblive at være Ejer af Lodden, og at han dyrker den selv med egne Trækdyr – helst Køer – da maae Foretagendet ansees for statsgavnligt; thi det vil (med faa og Sagen selv uvedkommende Undtagelser) paa eengang forøge Folkemængden og Jordens Production. Finde derimod de opgivne Betingelser ikke Sted: er Nybyggeren Lejer, og skal han have Andre til at dyrke Lodden, da forøges vel Folkemængden, men

a) Hvorfor Forfatteren heller antager, at Frøet til den Rødklever som viste sig paa Heden efter Mergel, skulde være opbevaret i Mergelen, end i Jordsmønnet selv, kan jeg ikke see. Jeg er af den modsatte Mening; efter brændt Kalk vilde man see samme Virkning, og i denne Kalk vil man dog ei antage at finde Frø med Spireevne.

Velstanden formindskes; thi saadanne Anlæg ere at betragte som ligesaa mange Fattighuse. Almindeligviis lejes Lodden – 4, 5 Tdr. Land og noget mere – paa 10 à 12 Aar: Ejeren afgiver Arbejdsdyr og Redskaber til Opbrydningen, dog for Betaling, som gjerne bestaaer i Dagsgjerning, og naar Colonisten gifter sig, tillige i rundelig Kost: de første 4 à 5 Aar giver denne intet i Leje; men forbinder sig til i de øvrige Aar af Lejetiden at yde meer, end han formaaer; hvorfor han enten kaster sig paa Fattigvæsenet, eller løber fra sin usle og i Virkeligheden kun provisoriske Hytte, og lader det være Communens Sag, hvorledes han kan faae en anden til sig og Familie. (Side 75–80).

[Herefter følger et afsnit om kær og moser, hvis kultivering Blicher går stærkt ind for.]

Kapitel XXI. Om Havedyrkningen

Herom er – hvad Bondestanden angaaer – lidet at sige, eller snarere Noget om Intet. Haver ere saagodtsom ubekjendte Ting lige indtil Navnet; thi hvad der af saadant haves, hedder Kaalgaard (Kalgør) ...

Et stykke Jordsmon af fra $\frac{1}{2}$ Fjerdingsars til et par Skieppers Areal, helst norden for Isterraden¹²⁾ – der hos Gaardmænd gjerne udgjør den nordlige Fløj – ved Smaahuse oftere men ikke altid mod Syden, indhegnet med enkelt Steendige, Jordvold eller Hedetørv, udgjør en almindelig Bondehave ... Paa eller tæt inde ved Hegnet findes, dog i tilbørlig Afstand, nogle enkelte Piil, Hyld, Rønner, vilde Blommer, mosgroede Stikkelsbær, som intet bære. Grønkaal – ligemeget af hvilket Slags –, og hvortil man ofte selv avler Frøet, indtager Havens største Rum; i hvis eensformige Udsecnde som oftest kun eet eller flere Bistader give noget Afvexling. Er Pladsen større, end behøves til Kaal for Kjøkkenet – Creaturene faae intet heraf, uden naar man vil fange løsgaaende Heste – saa er det øvrige gjerne bevoxet med Græs til at slaae i en trang Vending og tage i Vognen til en Rejse, eller og til derpaa at tøjre en Kalv eller et par Faar, eller til at blege Lærred. Sjelden findes nogle Pletter, der

skulle ligne Bede, hvor man strøer lidt Persille og Gulerodfrøe, og overlader saa til Hønsene, hvormeget af samme skal groe; og det vorder altid lidt nok. Nogle have et par Smaabuske Purløg, der sørge for sin egen Tilværelse, samt noget Peberrod hist og her i de fugtigste Steder. Findes her endnu et par Kirsebærtræer (af de almindelige sorte, satte af Rodskud) og et par Æbletræer, som naturligviis intet bære, da Græs og Nælder og andet Ukrud raade for Pladsen, da har man Skyggetegningen af en almindelig Bondehave. Der hvor man endnu ej er kommen saavidt med Kartøfler, at man dyrker dem i Marken, anvises dem og et Rum i Haven.

Aarsagerne til denne Havevæsenets jammerlige Tilstand ere: 1) Naar undtages Grønkaal, har Bonden ikke synderlig Smag for Havevæxter; 2) han anseer dem ikke for noget Surrogat istædetfor andre Fødevarer, men for et blot Kryderie, som hverken mætter eller giver Næring; 3) ynder han endog een og anden Sort, da kan han i Kjøbstæderne og paa Markeder virkelig for Spotpriis*) forsyne sig med det lidet han behøver, af Løg til Slagterier, af Gulerødder, Persille, Porrer og Timian til Kjødssuppe, som for ham er en sjelden Kost, og – Slagtetiden fraregnet – alleneste Gildemad; 4) forstaaer han ikke at behandle sin Havejord tilbørlig, og lader denne altid staae tilbage for Marken. Naar her ikke er noget paatrængende Arbejde, klemmer han paa, een eller en halv Dag, og sætter sine Kaal; men de maae herefter passe sig selv, thi Lugning eller anden Slags Jordrensning maae de ikke vente.

Saaledes er da Havevæsenets almindelige Tilstand hos den egentlige Bonde; der gives Undtagelser, men de ere faa og smaa, og aldeles uvigtige med Hensyn til oekonomisk Fordeel.

Ved de allerfleste Herregaarde derimod sees smukke og store Haver – næsten alle levende Minder om Fortidens Adelsvælde; men ogsaa disse ere kun til for Fornøjelsen. Nogle sælge vel Træ- og Jordfrugt, men neppe meer end til Gartnerens og Arbejdernes Lønning. Men ved nogle Herre-

*) Frugterne koste ham ikke mere end Frøet.

gaarde indskrænkes Haverne, og største Delen gjøres til Agerjord, eller Tofte. Jeg kjender flere, hvor Raps, Korn og Klever have fortrængt Pomonas¹³⁾ Yndlinger – og det maa skee til større Fordeel for Besidderne.

Præsterne deels vedligeholde, deels udvide og forskjønne almindeligviis deres Haver. Og saaledes gjøre og de fleste mindre Jordejere udenfor Bondestanden.

Kjøbstæderne have saagodtsom allene Haver, ej allene for Lyst, men og til Fordeel, og forsyne deres haveløse Beboere som Omegnens Bønder med de nødvendige Suppeurter. Træfrugter kjøbe disse vel noget lidet af; men blot for at spise strax, ikke til Brug i Huusholdningen, hvor tørrede Frugter ere ganske ukjendte. Ikkun et paa Haandfulde Rødløg – ogsaa Hvidløg – bruges til Pølserne.

Til de større Undtagelser høre: Bønderne i Løvskal, og nogle Flere deromkring (Skjern Sogn, Medelsom Herred), der have betydelige Kirsebærhaver. De ere af det almindelige sorte Slags; og sælges friske i Randers og Viborg i saadan Mængde, at Pundet stundom faaes for 2 Sk. En af Beboerne – Skovbye i Løvskal – har ogsaa tørret og solgt i Partier.¹⁴⁾

Videre bør nævnes Hornbekkerne (østligst i Sønderlyng Herred) der allerede for flere Aar siden have havt Urtehaver paa 1 til 2 Tdr. Lands Størrelse, og, tilligemed Christrupperne paa den anden Side, været Randrusiensernes Amagere. Hovedkaal er deres fornemste Product. Her tæt ved, i Taanum Sogn, er af en nu bortdød lært Gartner (1806) anlagt en endnu større Have, som ej allene frembringer finere Jordfrugter, Asparges, Jordbær, Sellerie o. s. v., men og har en god Deel Frugttræer, tilligemed en fortrinlig Planteskole for saadanne, af hvilke for billig Priis ere solgte mange til omboende, og flere førte til Torvs i Randers.

De største og skønneste Herregaardshaver findes ved:

¹³⁾ Skovrider Sandberg, som for nogle Aar siden døde i en Alder af henvend 100 Aar i Løvskal, tilkommer Æren herfor. Han solgte i Aaret 1825 af sin egen Have 44 Lpd.¹⁴⁾

Asmildkloster, Ulstrup, Thiele, Viskum, Ørslevkloster, Cor-søegaard, Lerkenfeld, Lynderupgaard, Bidstrup, Eskjer og Kjeldgaard. I den sidste findes en Sjeldenhed, som vist nok er den eneste i sit Slags: tvende til fem Alens Højde og Arms Tykkelse opfredede Træer af – Gyvel! ... Med sine store skønne Kroner af lange grønne Naale og dejlige gule Blomster vilde de være Pragtstykker i en kongelig Have. Kjeldgaard Have fortjener saamegen mere Opmærksomhed, som det maa have kostet meer end almindelig Møje og Taalmodighed, at skaffe den Læ for de skarpe Vesten- og Nordenvinde, for hvilke den der paa Nordpynten af Salling er udsat.

Blandt forsvundne Herligheder mindes jeg med Veemod: Haverne ved Aunsberg, Hald, Vindumovergaard og Allinggaard. Den første udmærkede sig ved sin Størrelse og ægte franske Stiil; den anden baade ved Størrelse, og ved sin – i det mindste i Jylland – mageløse Beliggenhed; den tredje var indhegnet med en 4 Alen høj Brandmur, og den fjerde havde et fyrsteligt Orangeriehuus. Begge de sidste vare anlagte af een Mand – den af Mange og selv af hans Bønder savnede Arnold de Fisker.

»Nu ligge de alle i Græs eller Grus
under Tidsler og Nælder –« (Side 140–43).

Af kapitel XXIII. Om Huusfliden

Uldbinderiet:

[Efter at Blicher bl. a. har anført ældre litteratur herom, også faderen Niels Blichers »Topographie over Vium Præstekald«, og som sin vigtigste meddelelser omtalt »Hr. Johannes Keller, Sognefoged i Thorning og selv Strømpehandler og Factor for Kjøbenhavnske Hosekræmmere«, fortsætter han:]

Som allerede berørt er Lysgaard og Hammerum Herreder Uldbinderens Vugger. Hvilken er ældst, eller om de ere lige gamle, kan ikke afgjøres; men saameget er vist, at Salg af

Bindetøjer lige indtil for omtrent tvende Generationer siden indskrænkede sig til hine Herreder, paa enkelte Undtagelser nær. Men da Bondefrihedens Periode indtraadte, udvidedes Industrien stadigen, og udvides endnu stedse; dog fornemmelig mod Vesten og Syden, navnlig i Ringkjøbing og Vejle Amter, saaledes at den nu drives kraftigt i efterfølgende 4 Amters 11 Herreder.

1. I Viborg Amt: i Medelsom, Nørlyng, Fjends, Hids og Lysgaard Herreder.

2. I Ringkjøbing Amt: i Ginding, Hammerum, Ulvborg og Bølling Herreder.

3. I Vejle Amt i Nørvangs Herred.

4. I Skanderborg Amt i Vrads Herred.

Desforuden har Uldbinderiet allerede forplantet sig til enkelte Sogne og Byer i de tilgrændsende;*) og man vil komme Sandheden nær ved at antage: at tidtbenævnte Huusflid blomstrer og udgjør den vigtigste Indtægtskilde i 90 Sogne med en Folkemængde af 40.000 Mennesker ...

I Binderiet deeltage begge Kjøen fra 5, 6 højst 7 Aars Alder og lige til den højeste, kort Enhver, som ikke ved Blindhed, Lamhed i Hænderne eller Sygdom heri forhindres. Naar dernæst fradrages de som ere sysselsatte med andre Haandteringer, Handel o. d. l., rene Lediggjængere og Folk over Bondestanden, kan omtrentlig regnes, at $\frac{2}{3}$ Dele af Bindeegnens Folkemængde er sysselsat med dette Arbejde. I nogle Sogne gaaer Bindingen saa vidt, at de Fleste – især af Kvindekjønnen – end ikke paa deres Vandringer lægge Bindetøjet tilside. Ja der gives endog Mange, som om Helligdage strikke lige til de naae Kirkedøren; og naar de træde

*) Denne Forplantning maae nok næsten allene tilskrives Givtermaale, og navnlig henbringe mange Piger fra Bindsognene denne Huusflid som en herlig Medgift, der aldrig kan forødes. Dog kan man ikke antage denne Grund til Indforelsen af Binderiet blandt de vindskibelige tydske Colonister paa Alheden; da de indtil for faae Aar siden, med yderst sjeldne Undtagelser, kun giftede sig indbyrdes i deres eget Folkefærd. Men omgivne af Danske Bønder, optog de snart denne Huusflid til nyttig Anvendelse af de lange Vinteraftener.

E Bindstouw i Lysgård for ombygningen.

ud af Kirken atter tage fat paa Arbejdet. Den Methode, som ere disse Bindere allene egen, nemlig at holde Traaden over venstre Pegefinger, bidrager storligen til den Hurtighed, hvormed Gjærningen gaaer fra Haanden; thi herved vorder det muligt, at Een kan strikke et par fuldkomne Mandstrømper i tvende Døgn, naar den ikke forsinkes ved nogen anden Bestilling. En Skik, som dog tilforn var almindeligere end nu, er den: at flere Familier eller rettere ugifte Individer af flere Huse samles om Vinteraftener paa eet Sted, 10, 12 og flere i Tallet, til saakaldte Bindestuer. De tage alle Sæde omkring eet Bord. Af enhvers Uldnøgle udmaales nu ligemange Favne, alt i Forhold til Tiden de forud bestemme at være samlede, og Garnet lægges paa Bordet; men Enderne kastes over en Krog som Binderne have fastsyet ovenfor det venstre Armhul. Ved Skinet af en Lampe, som hænger fra Loftet midt over Bordet; og under Æventyr og Sang af de meest begavede, eller under Samtaler om Dagens og Egnens Begivenheder, bindes nu ivrigen fort til Midnat og stundom længere. Denne Indretning medfører tvende Fordele: først at der spares paa Lysningen og dernæst, at Kappelysten

mærkeligen fortner Arbejdet; thi ingen vil gjerne være den sidst færdige.

Det er virkelig til Forundring at see, hvor rivende og dog med hvilken Accuratesse denne Dont gaaer – saa at sige mechanisk og Arbejderne saagodtsom ubevidst – fra Haanden. Sjelden see de til Strømpen; Fingrene bevæge sig af sig selv med firmende Hurtighed; og i Mellemlum af faa Secunder afløser den ene Pind den anden. Det er følgelig ikke at undre over, om de kunne paa eengang lige færdigt bruge baade Hænderne og Munden; men jeg har virkelig flere Gange seet Bønderkvinder forrette tre Ting under eet: binde (med Hænderne) tvinde (med Foden trædende Rokken) og – læse. At Ulden forud vorder luffet (grovkartet), fiinkartet, spundet og tvundet, ligeledes af Bønderne selv, behøvede neppe at bemærkes. Naar et halvt eller heelt Dusin Strømper, eller et forholdsmæssigt Quantum af andre Bindeware, er strikket, vorder samme vasket i grøn Sæbe eller Urin, og – om det er Strømper – tørrede paa Træblokke. Saaledes ere de da færdige til Salg.

De forskjellige Arter af Bindetøi, som her forfærdiges, ere:

1) Hele Mandstrømper. 2) Sokker, eller halve Mandstrømper. 3) Fruentimmerstrømper. 4) Barne- eller Drengestrømper. 5) Nattrøjer. 6) Underbuxer. 7) Klokke. 8) Kastetørklæder (eller Shawler) dog kun faa til Salg. 9) Vanter. 10) Mandsærmer. 11) Spraglede Strømper (meest Sokker og Drengestrømper) bundne af een hvid og een blaa Traad. 12) Ditto halv ulden og halv Bomulds (den blaa Traad Uld, den hvide bleget Tvist), deraf meest Fruentimmerstrømper. Disse tvende sidste Sorter skulle Kjøbenhavnerne før have erholdt meest over fra Sverrig. Endelig kommer og i Handelen paa Kjøbenhavn 14)¹⁵⁾ Tvundet Uldgarn.*)

Alle disse Sorter forfærdiges ikke i lige Forhold paa et-

*) For et 50 Aar siden solgtes herfra mange ublegede Traadstrømper til Kjøbenhavn; men da Bomuldstrømper fortrængte hine, gik det ganske ud med denne Industrie: i de sidste 20 Aar ere ingen saadanne bundne til Salg.

hvert Strøg i Bindeegnen: saaledes frembringer Thorning og Omegn meest Strømper; Medelsom Herred meest Trøier, Klokke og Buxer. Ogsaa i Henseende til Kvaliteten gives betydelig Forskjel: Hammerum Herred f. Ex. leverer de sletteste Vare baade hvad Ulden og Bindet angaaer. Lysgaard Herred de bedste. Og kan navnlig Thorning ansees som Centralsognet for det gode Bind.

Hvad Priserne angaaer, da vilde det være alt for vidtløftigt og tillige usikkert at anføre disse for enhver enkelt Varesort; eftersom de ideligen variere, saavel i Forhold til Uldens Priis, som i Forhold til Varenes Beskaffenhed. Desuden ere og Priserne noget afhængige af den forskjellige større eller mindre Søgning. Og endelig virker og bedre eller slettere Kornaar kjendeligen herpaa. Men som Hovedregel kan med afgjort Sikkerhed antages: jo bedre Vare jo stadigere Priis, og jo større Fortjeneste paa Materialet.

Saaledes have fine, tæt og jævntbundne Strømper nu 18 Aar holdt sig med liden Forandring paa samme Punkt,*) medens ordinære Vare – og endnu mere de slettere – ere aarlig stegne eller faldne.

Som en anden Hovedregel kan ligesaa sikkert opstilles: Det bedste Gods udbringes altid til det Dobbelt af Uldens Priis, og stundom lidt derover; det sletteste giver kun $\frac{1}{4}$ Overskud – stundom derunder; og i samme Forhold de forskjellige Mellemslags. Vel kunde det synes heraf at maatte udgaae: at Bindetøjernes Priis skulde bestemmes fornemmelig ved Uldens; men dette er ingenlunde Tilfældet. Derimod finder ofte et omvendt Forhold Sted, Arbejderne i det ene Fald til Tab, i det andet ikke til almindelig Fordeel. Dette vil indlyse heraf, at intet bindende Huus sælger nogensinde Uld; men alle kjøbe. Hvad egne Faar afgive medgaaer til eget Forbrug og omtrent det halve Bind; det øvrige Halve maa altsaa kjøbes. Naar dette Indkjøb kunde skee paa den Tid da Ulden er lettest, og ydermere i fjernere ikke binden-

*) Parret af bedste Mandstrømper koster nu fra 3 Mk. og 8 Sk. til 4 Mk. Og – samme Priis gjaldt for 40 Aar siden. Men – notabene! i daværende dansk Courant!

de Egne, hvor det gjerne staaer i 8, 12 pCt. lavere, og til Fornødenhed i større Partier: da skulde Fordelen vistnok tilflyde Arbejderne. Men hertil mangle de allerfleste Evne. De maae derfor, naar deres eget Forraad er forbrugt, kjøbe af Egnens Hosekræmmere, 4, 6 à 8 Sk. dyrere end disse 3, 4 Maaneder iforvejen indkjøbte den.

Det vil nu hernæst undersøges: Hvormeget der til Salg forarbejdes, og den deraf fremkommende Nettofordeel for Arbejderne. [Herefter følger en tabel, der detaljeret viser salget af bindetøjer i 5-året 1832-36 fra Thorning sogn, og efter beregninger ud fra tabellens tal og sognets folketal fortsættes:]

Bruttoindtægten for Bindetøjer udgjør efter 5 Aars Middeltal aarlig	7.400 Rbd.
Thara ¹⁶), nemlig Uld, Sæbe, Indigo og Tvist ligeledes	5.000 Rbd.
altsaa bliver Netto-Fortjenesten	2.400 Rbd.

Denne Fortjeneste, fordeelt paa 660 Bindere, bliver til hver 3 Rbd. 4 Mk.

Aarligen forbruges 580 Lpd. Uld til Binderiet.

Forarbejdet udbringes Lpddet til ...	12 Rbd. 4 Mk. 8 Sk.
et Lpd. Uld koster i raa Materiel fra 7½ til 8½ Rbd., efter Middeltal ...	8 Rbd. 0 Mk. 0 Sk.
Altsaa fortjenes paa hvert Lpd. i Arbejdsløn	4 Rbd. 4 Mk. 8 Sk.
Enhver Binder forarbejder i Gjennemsnit 12 Pd. Uld aarlig.	

Af alt Foranstaaende fremkommer for Arbejderne en tilsyneladende ubetydelig Fortjeneste = 1 Sk. daglig. Men naar vi see noget nøjere til, vil Sagen vise sig fra en lysere Side. Vel have vi regnet 660 Arbejdere; men herved maae overvejes:

- a) at i dette Antal ere indlemmede alle Børn fra 6 Aars Alder: skjøndt det let indsees, at disse først efter nogle Aars Forløb kunne antages for udlærte og færdige nok.

- b) Medens Markarbejdet varer, de $\frac{7}{12}$ Dele af Aaret, bindes kun lidet af de Faa, som passe Husene.
- c) Fra 6 til 14 Aars Alder tager Skoletid og Legetid en betydelig Deel bort af Arbejdstiden.
- d) Gilder, Markeder, Torvedage, Helligdage, Legestuer borttage ligeledes en ikke ubetydelig Deel af Arbejdstiden.
- e) Andre Professioner og Haandteringer, Sygdom og Dovenskab ligesaa.

Da vi nu forhen have seet: at en færdig Binder kan, naar den ene og allene overgiver sig til dette Arbejde, strikke et par Mandsstrømper i tvende Døgn (til at karte og spinde maae derhos gives halv saa lang Tid^{*)}) og det af bedste Sort; naar vi derhos vide, at til et saadant par Strømper medgaaer nærmest $\frac{1}{2}$ Pd. Uld à 1 Mk. 8 Sk. (da Sæben gaaer i Brøkskilling medregnes den ej i Detaille), at det betales med en Middelpriis af 3 Mk. 12 Sk. pr. Par: saa vorder Fortjenesten 2 Mk. 4 Sk., og fordeelt paa 3 Dage 12 Sk. om Dagen.

Dette kan vel ved første Øjekast synes at staae i skjærende Modsigelse med hiin Calcul, efter hvilken Arbejderne kun fortjener 1 Sk. daglig. Men naar vi overveje: a) at en fuldkommen Arbejdsdygtighed kun kan tillægges de $\frac{2}{3}$ af Arbejderne, at b) kun $\frac{1}{4}$ af Tiden anvendes dertil, og c) at de som levere slettere Vare fortjene forholdsvis mindre, saa falder Modsigelsen bort. Vi see til Slutning: hvad der under de bedst mulige Betingelser kunde fortjenes, og hvad der under nærværende Forhold virkelig fortjenes. Men dette er ikke ubetydeligt. Thorning Sogn har ufrít Hartkorn¹⁷⁾ 172 Tdr. Hele Sognets Arbejdsfortjeneste ved Uldbinderiet er 2.400 Rbd. aarlig; fordeelt paa Hartkornet 14 Rbd. pr. Tønde. Men naar de Ikkebindendes omtrent 50 Tdr. fra- drages, bliver der for Binderne 20 Rbd. pr. Tde. Da nu

*) I nogle Egne spindes om Formiddagen, hvad der bindes om Eftermiddagen, men man mærke, at den sidste ved Aftensædet vorder dobbelt saa lang som den første. Tvinding tager ingen særskilt Tid, da den forrettes under Bindingen.

Skatter, Tiender og Communeafgifter beløbe sig til nærved 16 Rbd. pr. Tde Hartkorn, saa sees, at alle disse Udgivter meer end dækkes ved den omhandlede Huusflid.

Dog vil jeg hermed ikke sige saameget som: at alle benævnte Udgivter ved Binderiet udredes i Forhold til Hartkornet. Indsiderne uden Hartkorn fortjene jo med ligesaa mange Hænder ligesaameget, ja meer end Jorddyrkerne med Hartkorn. Det er blot Nettoprovenuet, som jeg sogneviis reparerer paa Hartkornet. Og i Grunden kommer meget af Indsidernes og smaae Huusmænds Fortjeneste de større Grundejere tilgode ved Huusleje, Græsleje, Tørveskjær, Lyngslet og Haandarbejde.

At kunne afholde alle offentlige Udgivter ved Huusflid ... er al Ære og Opmærksomhed værd, og dette saameget mere, som en stor Deel af dens Frugter gaaer ud af Landet, og bringer altsaa Pengene ind i Landet.

Det er forhen berørt, at Binderiet øves i det mindste i 90 Sogne, med en Befolkning af 40.000 Mennesker. Af disse kunne omtrent 27.000 regnes til Binderne; og Totalbeløbet af deres Arbejdsfortjeneste til paa det nærmeste 100.000 Rbd.*) Men føjes hertil Uldens Værdie ... cirka 180.000 Rbd., da seer man hvilken betydelig Pengesum ved Uldindustrien indbringes i denne for største Delen magre Hedeegn. Heraf kan man altsaa forklare sig: at medens i mange andre Jyllands Egne – dem fornemmelig undtagne, hvor Hørindustrien blomstrer – Jordejendomme jevnlig sælges for resterende Skatter, og Fattigvæsenet derhos selv vorder en trykkende Skat: Bindeegnen dog hidintil – efter et jydsk Kraftudtryk – har holdt Hundene fra Dørene. Uimodsigtligt Beviis for denne Paastand afgiver f. Ex. Lysgaard Herred, i hvilket hidtil endnu ikke er holdt Auction paa Gods eller Ejendom udlagt for Kongelige Skatter hos nogen bindende Familie.

Der er derhos indlysende: at Fattigforsørgelsen i Binde-

*) Er end Arbejdslønnen mindre i Forhold til Materialet i Ringkjøbing, Vejle og Skanderborg Amter, saa er og Massen af de forarbejdede Vare igjen saa meget større.

egnen aldrig – undtagen ved saare ligegyldig Communalbestyrelse – kan vorde trykkende; thi enhver som kan binde kan og faae Arbejde; og de som ikke kunne arbejde paa denne Maade, ere kun saare sjeldne Undtagelser. Børn, som andensteds – endog i Høregnene – lige til Confirmationen ere saagodtsom blot tærende Lemmer af Communen, vorde her fra det 6te Aar af ogsaa nærende. Mange Børn ere følgende ikke her en absolut Byrde, som de Rige maa hjælpe de Fattige at bære. Fra endnu een Standpunkt betragtet viser Bunderiet sin statistiske Vigtighed: idet ej allene Egnens, fra eget Klædemon overflødige Uld vorder udført i forædlet Tilstand; men et endnu større Quantum af de omgrændsende Herreders her ligeledes vorder forarbejdet; istædetfor, at det uden Bindeegns Industrie, i raa Materie for $\frac{3}{8}$ Dele af den nu opnaaede Priis vilde udgaae af Landet.

En naturlig Tankefølge leder os nu til Afsætningen af disse forædlede Uldvare, eller som den i daglig Tale kaldes: Strømpehandelen.

A. Saalænge som Industrien har været til, fandtes og i Egnen bosiddende Hosekræmmere; til hvem Bunderne altid strax kunde afhænde deres færdige Producter, deels mod rede Penge, deels mod Sæbe, Uld, Tobak; og i senere Tider tillige mod Indigo, Tvist, og enkelte andre Urtekramvare. Disse Hosekræmmere vare og ere endnu at ansee som Factorer for de Kjøbenhavnske, til hvem de oversende, efter forudgjorte Bestillinger, Bindetøjerne mod en Provision af 6 til 9 pCt., alt eftersom disse eller hine staae Risicoen. Dette gjaldt meest for den østlige Deel af Bindeegnen: Lysgaard, Hids og Medelsom Herred; medens den vestlige: Hammerum med flere Herreders Hosekræmmere førte største Delen af deres Bindevare til Ringkjøbing; hvorfra de tilskibs gik til Hamborg og Holland.

B. Foruden de bosiddende Hosekræmmere gaves stedse gaende, som med Smaapartier vandrede til de nærmeste Kjøbstæder – meest Randers, Aalborg og Aarhus. Nogle af Varene solgtes i disse Stæder, og nogle gik søværts ud – meest til Norge. Men alt dette er blot tilfældigt, og ingen ordentlig Handel drives hermed.

C. I Aarene Fiirs kom den første Holsteener (Sønderjyde) herind for at købe Strømper. Disse førtes til de Holsteenske Kjøbstæder, videre til Hamborg og Bremen; og skulle endog paa Messerne i Leipzig og Brunsvig været saa højt anseete, at et par bedste Mandstrømper i Begyndelsen kostede en Ducat; hvilket slet ikke er utroligt: thi gav den bosiddende Hosekræmmer Binderne 4 Mk., maatte den rejsende give ham $4\frac{1}{2}$ Mk. igjen; og naar nu Varene skulde føres paa Vogne saa lang en Vej, kunde Fortjenesten ikke blive saa aldeles overdreven. Efterhaanden trak flere og flere Holstenere herind; og nu komme de næsten regelmæssig 5 Gange om Aaret, og opkjøbe omtrent $\frac{1}{3}$ Deel af Viborg Amts Bindetøjer; men $\frac{2}{3}$ af Ringkjøbing Amts. Men disse gaae nu (efter Holstenernes eget Udsagn) ikke længere end til Hamborg, da den nye tyske Toldforening¹⁶⁾ har belagt dem med 30 pCt. Afgift; hvorfor det ikke betaler sig at bringe dem til de store Markeder længere inde i det romerske Rige.

D. Endelig ere paa de samme Tider opkomne i Bindeegnen selv rejsende Hosekræmmere, som hjemme købe i smaa og store Partier, og føre til Kjøbenhavn. Disse menes med Føje at have skadet Industrien; idet de nemlig slet ikke see paa Qualiteten af Bindetøjerne; men allene paa godt Kjøb. Herved ledes Binderne til at sjaske, Varene komme i Miscredit, og falde i Prisen; og denne Falden strækker sig selv til de bedre. Det er heraf indlysende: at Varenes Forringelse, og deraf flydende Synken i Værdie, ikke egentlig er at tilregne Arbejderne, men de første Kjøbere og især de rejsende Kræmmere; hvis Hovedhensigt virkelig synes at være denne, at de kunne undersælge hverandre.

Naar alle eller de allerfleste af Kræmmerne afviste slette Vare, og kun antog de gode, vilde hine naturligviis ganske forsvinde af Handelen, og de gode holde en temmelig jevn Priis ... Passende paa dette Sted anføres den ved mange Aars Erfaring stadfæstede Kjendsgerning: at i Misvæxsaar, naar altsaa Kornet er dyrt, falder Prisen paa Bindetøjer. Der bindes da forholdsvis mere end i gode Aar, og bedre; thi skulde Varene sælges, maa ej alleneste gives Kjøb, men

de maae ogsaa være meer end almindelig gode. Denne Forbedring hæver deres Renommé i Udlandet, og rask Afsætning med god Betaling viser sig nu et Aar eller to efter. Men nu sludske Binderne atter, slaae nogle Masker af, binde slettere o. s. v., og nu gaaer det atter med Afsætning og Priis nedad i nogle Aar. Det er denne højst skadelige Fluctuation som Kræmmerne burde og kunne hindre.

Saa gjerne som man kunde ønske at vide: hvormeget der af Bindetøjerne forbruges i Riget, og hvormeget der udføres, saa umuligt er dette, da ingen Udførselstold erlægges af disse Vare, og foruden hvad i Partier udføres, kjøbes mangfoldigt i Søstæderne af udenlandske Søfolk. Dog ville vi ved Hjælp af forhaandenværende Data forsøge en rimelig Calcul, uden alligevel at turde borge for dens Rigtighed.

Fra den østre Bindeegn købe Holstenerne omtrent $\frac{1}{3}$ Deel, og fra den vestre $\frac{2}{3}$ Dele af de aarlig tilvirkede Bindetøjer. Halvparten heraf regner man at vorde »hoserede« udsolgte i Hertugdømmernes Kjøbstæder; og en anden Halvpart gaaer til Hamborg. Anslaaer man Totalværdien af de fra Bindeegnen udgaaede Vare til 300.000 Rbd., gaaer altsaa for $\frac{1}{4}$ sønder ud af Riget; og da de holsteenske Kræmmere føre disse Vare paa Vogne saa lang en Vej, maae de, for at have Fragten, deres egne Rejseomkostninger dækkede, og endda noget Overskud, ikke kunne nøjes med mindre end 25 pCt. Avance. Saaledes kommer ganske sikkert en Pengeindtægt af 100.000 Rbdlr. ad denne Vej ind i Riget. Kjøbenhavn og Helsingør med nogle andre Søstæder i Jylland tage mod en anden Halvpart af Bindetøjerne. Men af disse forbruger vel Kjøbenhavn den største Deel. Hvad fremmede Søfolk købe der og i Helsingør; hvad der i Smaapartier føres til østersøiske Havne og Norge, vil jeg ikke ansætte højere end til 20.000 Rbd.; 120.000 Rbd. kan altsaa beregnes som højst rimelig aarlig Indtægt for Landet af denne Slags Huusflid; og udgjør dette for Bindeegnens hele Befolkning (40.000) den anseelige Gevinst af 3 Rbd. pr. Hoved, og $4\frac{1}{2}$ Rbd. for hver Binder. (Side 156–67). *[Blicher fortsætter herefter med et overslag, der skal vise, at uldbinderiet, om det var udbredt til hele Nørrejylland, kunne*

indbringe 3–4 mill. årligt. Endelig fremsætter han sine tanker om, hvordan binderiet kunne fremmes, bl. a. ved kontrol med kvaliteten (en såkaldt halleordning), ved indretning af faste uldoplæg og ved øget og forbedret fåreavl, der igen forudsætter flere enge i hedeegnene, frembragt ved overrisling.]

Af kapitel XXVI, C. Binæringsveje

Kalkbrænderie

Kalkværkerne i Dagbjerg og Mønsted Sogne ere langt de betydeligste i Danmark, saavel med Hensyn til Massens Mængde som dens Godhed^{b)}. Den er – efter behørig Behandling – hvid og kraftig, saa den tager, ved Blanding til Brug, langt mere Sand end nogen anden her i Landet.

Den begynder fra et par Alen under Jordens Overflade – og til flere Favne dybere – og strækker sig lagviis, med Flintlag imellem, længere ned i Jorden, end nogen endnu er kommen, eller lettelig kan komme, formedelst mødende Vandaarer. Dybere end ved 200 Alen troer jeg ikke man nogensteds er trængt. Jo dybere jo bedre Kalken.

Arbejdet er hidtil dreven paa følgende Maade: Indgangen til en Grube gjøres, hvor Localiteten tillader det, fra Foden af en Banke næsten horizontalt indad; dog maae de fleste Steder vandres flere Trin nedad. Herved spares meget Arbejde med Overlagets Bortskaffelse; og man kommer i en saadan Dybde strax til den bedre Kalk. Men saa har man og kun en Halvcirkel at udbrede sig i, og jo længere man

b) Den her yttrede Mening om disse Kalkværkers Betydenhed kunde vistnok fortjene megen Modsigelse, især med Hensyn til Godheden af Kalken. Kalken ved Glatved Strand f. Ex. er af Professor Forchhammer erklæret for den bedste man hidtil kjendte i Jylland, og hvad Faxøe Kalk angaaer, da troer jeg at min egen Erfaring har lært mig, at denne i bindende Evne meget overgaaer Kalken fra Dagbjerg og Mønsted.

Kalkmænd fra Mønsted. Tegning af Hans Smidth.

kommer ind i »Koverne«^{*)} (Stollen paa tydsk) desto mindre lønnende vorder Arbejdet formedelst de mange Bærere, som da udfordres. Arbejdet i en Kove udføres af een Hugger, og 3 til 10 Bærere, alt efter Kovens Længde. Huggeren med et Slags Brækjern eller Hakke paa et Træskaft, arbejder 2 à 3 Timer om Morgenen, før Bærerne komme (han er nemlig ikke god at komme for nær) og ligesaa om Middagen. Sædvanlig er han færdig Kl. 9 og 3. Bærerne – af begge Kjøen og forskjellig Størrelse – indfinde sig til de angivne Tider, og inddele Vejen, saaledes at enhver faaer sit bestemte Stykke. De udbære nu først Kalken (den rette Kalk eller Blegen); og kunne, naar Koven er 400 Alen lang og derover, 10 Bærere neppe nok klare for een Hugger; thi dernæst maae ogsaa Slagget udføres, og Flintestenene opstables ved Siderne. Koven udhugges gjerne 3 Alen bred og ligesaa høj; men hvælvet eller buet foroven, for at hindre Nedstyrtning, om man skulde komme Jordskorpen for nær.***) Trugene,

*) Engelsk: cove ☉: en Bugt.

**) En saadan vides kun eengang i Mands Minde at være indtruffen – jeg troer 1775 – hvorved tre Arbejdere bleve levende begravne; men det er kun faa Aar siden, at en Plovmand, som laae og sov paa Marken, sank ned og mistede Livet.

som bruges til Kalkens Udbæring, ere temmelig smaae; og det forekommer mig ikke utvivlsomt: at med tohjulede Kar-
rer maatte een Arbejder udrette ligesaameget som to eller
tre; hvorved jo var saare betydeligt vundet, eller besparet;
thi det er de mange Bærere, som især sluge saameget af For-
delene.

Naar nu Bleggen er udbaaret og henlagt paa en fri Bakke,
ligger den her i nogen Tid, vendes imellem, og tørres af Sol
og Vind, hvorved den følgelig vorder lettere af Vægt. Der-
paa kjøres den til Ovnene, $\frac{1}{8}$ Miil eller saa omtrent, i Nær-
heden af Byerne. Her ligger den atter nogle Dage, for end
bedre at beredes til Brænding.

Ovnene ere anlagte (indgravede) i Siderne eller Skræn-
terne af Bakker, og opmurede af store Kampesteen til Bak-
kens Højde – en 7, 8 Alen og derover. De ere omtrent af
samme indvendige Brede paa den ene Kant, nemlig fra
Mundingen indad, men noget smalere paa den anden, saa de
have et Omfang af en Snees Alen. Viden er lige til det øver-
ste, og Murene perpendicularære¹⁰. Bagtil ind mod Bakken er
den højest, og skraaer nedad mod Udsiden til henved den
halve Højde. Her foran er den heelt aaben lige fra Bunden
oven ud til omtrent 2 Alens Brede. Oventil er den ligeledes
ganske aaben.

Fyldingen med Kalkstene skeer saaledes: inderst anstiller
man en Træbue i en opadvendt Halvcirkel. Op om denne
stabler man nu de største Kalkstene; dog saaledes at de hvile
paa hverandre og ikke paa Buen; thi dennes Bestemmelse er
kun, at give Hvælvingen den rette Form. Nu flyttes den
længere ud; man bygger videre over; og saaledes lige til
Mundingen, der forsynes med en dobbelt Jernrist. Nu ved-
bliver man at stable Kalkstene ovenpaa, ej allene til det
øverste, men et par Alen højere op i en rund Spids. Den
øverste Steen, der som en Hat dækker Pyramiden, kaldes
»e Kukman« (Gjøgen).

Naar Vejret nu er bekvemt, (hverken for stærk Regn el-
ler Blæst) begynder Brændingen. Til en Ovn – de tage mel-
lem 130 og 150 Steen – udfordres 80 Bønderlæs Lyng, der
sættes i tvende Stakke i passende Frastand fra Munden.

Den kastes eller forkes i løse Bundter (Viller) ind i Hvælvingen, som i snevreste Forstand hedder Ovnen. Og nu ildes uafbrudt i 4 Døgn – helst fra Tirsdag til Løvedag Aften; Søndagen over staaer Brændingen hen for at afkøles. Mandag Morgen begynder man at »løse« : aftage de yderste Steen af Toppen og ned med den udvendige Side; fordi disse ere kun halvt brændte eller mindre. De lægges tilside til næste Brænding. Herpaa indfinde sig Vognene, som skulde bortkjøre Kalken til Salg. Disse tilhøre ikke Ovnenes Ejere; men andre Bønder i Sognene og Omegnen.

Maalingen skeer saaledes: Kjøberen stopper selv Stenene i Tønder; hvorunder han vrager og tilsidekaster dem, som ikke ere rigtigt gjenembrændte, og som røbe sig selv ved deres forholdsmæssig større Tyngde. Naar den fulde Tønde er hældt i Vognen, staaer Een der, og foretager nok en Vragning; men Productet heraf henlægges under Vognen, til Maaling og Ombytning ved Læsningens Ende. 5 Tønder – aldrig meer ej heller mindre – udgjøre et Læs. Man seer af det forestaaende, at de egentlige Kalkmænd (Kalkkjørere fra denne Egn) ikke fare med andre end gode Vare; og at de i det mindste fra Ovnen have et godt knuget og skuddet Maal. Men kommer her en Fremmed, som ej er indviet i Beregningens og Maalingens Mysterier, og lader Kalkejeren maale og læsse, da hænder det let: at han faaer for Lidt i Henseende til Maal og for Meget i Henseende til Vægt – altsaa færre og slettere Vare. Den øvede Kalkmand derimod har ej allene gode Vare; men han forstaaer og saaledes at udmaale dem igjen naar han kommer i andre Egne, at hans 5 Tønder blive til 6 og derover. Naar man altsaa ikke finder Lyst til at skjændes med ham om enhver Steens Lægning i Skjeppen eller Tønden, og man derhos kan skjønne paa Læsset, at han ikke har solgt synderligt undervejs (en Skjeppe eller to) gjør man klogest i at tage det Hele for 5 Tdr. uden Maaling.

Varene gaae til alle Kjøbstæder paa Østkysten, lige fra Hobroe til Fredericia (Grenaae og Ebeltoft undtagne), til Viborg, Skive, Holstebro, Ringkjøbing og Varde, samt til alle mellemliggende Landegne.

Vi ville nu, saavidt gjørligt, undersøge Udbyttet af det hele Værk. Gruberne ere, foruden Præstens, som ikke drives,*) ialt 10, Ovnene 16. De producere aarligt henved 10.000 Tønder Steenkalk (som siden ved Lædskning udbringes til det Dobbelte). En Tønde koster iaar ved Ovnen 4 Mk., hvilket udgjør en Sum af henved 7000 Rbdlr. Kalkudskene bringe det ved Udmaaling til over 11.000 Tdr. à 1 Rbd. 3 Mk. Tdn. er 16.500 Rbd.

Det var Brutto; men nu kommer Thara.

For Lyngen, der kommer to, tre Mile fra, erlægges: eet Læs brændt Kalk : 5 Tønder pr. 12 Læs Lyng, det er 34 Tdr. Kalk, eller henved 24 pCt. Huggeren, Bærerne, Brænderne (3 Mennesker i 4 Døgn), Lys i Gangene, koste endnu langt mere, saa at Nettofortjenesten neppe holder Balance med Lyngmændenes, eller stiger til 20 à 24 pCt.

Kalkmændenes skulle vel synes at maatte være større; men overvejes: Slid paa Heste og Kjøretøj, Fortæringen paa Rejserne, og Forsømmelse af Markarbejde, da troer jeg, at de tjene mindre endnu end Kalkejerne.

Meelkalk (det ringeste Affald) kan anslaaes til 5 Læs pr. Ovn, som betales med 2 Rbd. Læsset.

Der er nu for det Offentliges Regning begyndt Forsøg paa at gjøre denne Næringsvej mere indbringende end hidtil. Det ene er Anlægget af en ordentlig (lodret) Schacht, med et Spil til at opvinde Kalkstenene. Det er indlysende, at en saadan Indretning vil saare betydeligt indskrænke Bærernes Antal; og det er rimeligt, at denne Besparing vil staae i gunstigt Forhold til Bekostningen af Anlægget og dets Vedligehold. Dette befinder sig ved Mønsted.

*) Og det just for den højst ringe Fordeels Skyld. Den nuværende, Hr. Friis, hvem jeg skylder stor Forbindtlighed for meddeelte Oplysninger, drev i sit Embeds tre første Aar sin Grube; men blev saaledes kneben af Lyngmænd (ved smaa Læs), af Bærere (ved for lidet Arbejde), af Maalere, at han nu i 26 Aar har ladet hele Værket hvile. I hans Stilling kunde han jo selvfølgelig ikke have saadant Tilsyn, som nødvendig udfordres, for at fortjene lidt.

Det andet Værk, som befinder sig ved Dagbjerg, er en fritstaaende muret Ovn af de saakaldte »Rudersdorpher«. Den skal kunne indtage 180 Tdr. Kalk. De første Forsøg have endnu ikke ledet til noget sikkert Resultat, da Brændingen foretoges med Skudtørv (der ikke kunne gives en saa stærk og højt flammende Lue som Lyng). Det var vist nok fordeelagtigere, naar dette Brændematerial kunde anvendes; men maaskee skal her dog bruges enten Lyng eller Ved. I sidste Tilfælde vilde de kongelige Naaletræskove paa Alheden, formedelst de aarlig nødvendige Udluftninger (Hugster), kunne sættes i fordeelagtig Rapport til Rudersdorpherovnen ved Dagbjerg; thi hist er et Brændematerial, som i Virkning vilde overgaae alle andre her anvendelige.

Jeg kan ikke forlade disse Kalkværker uden et par oeconomic-moralske Betragtninger.

Dagbjerg og Mønsted Sogne har til en Folkemængde af 730 Mennesker 25 Almisselemmer, hvis Pleje koster aarlig omtrent 235 Rbdlr. Et saadant Forhold: 1 til 30 gaer over det Almindelige her i Jylland. Men jeg har fundet, at saadant er Tilfældet allevegne, hvor Binæringsveje udenfor Agerbruget drives til nogen Betydenhed. For allene at anføre eet Exempel, men og et temmelig monstrøst, da er her i Jylland et Pastorat, hvor Havfiskerie drives med særdeles Kraft, som med en Befolkning af 1750 Sjæle i de senere Aar har udredt i Fattigavgift 150 Tdr. Rug, 150 Tdr. Byg og 300 Rbdlr., som med noget høje Kornpriser vil udgjøre en Extraskat af 1 Rbdlr. og derover pr. Hoved. »Nu ja! det er jo godt, at de kunne udrede en saadan.« Aa ja! men det er ikke godt, at saamange trænge dertil. Dette er for kjøbstædagtigt, for ligevægtsforstyrrende mellem Landsbyfolk. Og naar der endda til denne Fattigdom fandtes forholdsmæssig Rigdom eller blot Velstand; men det er i det mindste i hine Kalksogne ikke Tilfældet. Heraf tykkes mig at udgaae: at af Landmænd ikke andre Binæringsveje burde drives end dem han kan overkomme med egne Folk, og altsaa uden Daglejere. Og vilde det sikkerlig være ønskeligt, og navnlig for hiin Kalkegn, om Grundejerne overlod for billig Priis deres Miner, Ovne og hele Værk til private En-

treprenører. Begge Parter vilde vinde og de første vel og dertil paa en anden Maade.

For ej at tale om en let tænkelig Commerce i Gruberne, har navnlig disse Rejser med Kalken ingen gavnlig Indflydelse paa Moraliteten; og »Kalkmændene« i Jylland have i almindeligt Omdømme ikke havt meget forud for »Kulsvierne« i Sjælland. Rejsen og Handlen er ikke Bondens Bestemmelse. (Side 195–201).

NOTER

- 1) Joter, jyder, af Blicher anvendt specielt om vestjyder i modsætning til gother, østjyder. Om de to formodede stammers særpræg og om deres fordeling i Viborg amt har Blicher talt i det foregående.
- 2) En sådan forordning ses ikke udkommet i 1773 eller de nærmeste år der omkring.
- 3) Vandhus, nødtøftshus, retirade.
- 4) Ostensibel, foregivet, skrømtet.
- 5) Onomatopoietisk, lydefterlignende.
- 6) De tyske kolonisters bosættelse på Alheden, som Blicher har omtalt i det foregående.
- 7) Redoute, en art lukket skanse.
- 8) Præsumtiv, formodet.
- 9) Kjerv, kærøv, den enkelte årsafgrøde af en mark inden for det flerårige sædskifte.
- 10) Snio, Snjo, dansk sagnkonge, under hvem det if. Saxo faldt ind med uår, som gav stødet til den longobardiske folkevandring.
- 11) S. 25 ff., i et afsnit om engene og deres kultur. Blicher anslår, at der ved overrisling i hele Jylland kunne vindes 100.000 tdr. land til frembringelse af 400.000 læs hø.
- 12) Isterraden, stuchuslængen.

- 13) Pomona, den romerske gudinde for have dyrkingen.
- 14) Lpd., lispund, 16 (skål)pund.
- 15) Der er faktisk intet punkt 13, om det så skyldes en forglemmelse eller, at Blicher er overtroisk.
- 16) Thara, tara, betyder egentlig vægten af emballage, her må ordet nærmest oversættes ved omkostninger.
- 17) Ufrit hartkorn, bondergods, hvoraf der svares hartkornsskatter, i modsætning til det (skatte)fri hovedgårdshartkorn.
- 18) Den tyske toldforening, »Deutscher Handels- und Zollverein«, omfattende 18 tyske lande med 23. mill. indbyggere, trådte i kraft 1. januar 1834.
- 19) Perpendicularær, vinkelret.

ANM.:

Billedet side 16 er gengivet efter M. E. Gulddal: Steen Steensen Blicher og E Bindstouw, de øvrige efter Jeppe Aakjær: Steen Steensen Blichers Livs-Tragedie I-II.

Jens Holmgaard, landsarkivar, f. 1920, cand. mag. 1950, s. å. arkivar ved Rigsarkivet, siden 1963 leder af Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg.

En sagamand

AF KR. VÆRNFELT

Det var en smuk sommerdag i 1913–14, at en ung student kom cyklende fra Kjellerup til Rødkjærbro, hvor han ville tage toget nordpå, da han agtede at besøge sin familie i Fjends herred. Efter at have passeret Levring og Lillemølle-dalen måtte han trække cyklen op ad bakken til Elsborg. Her mødte han en gammel mand, der gik og slog græsset i vejkannten. De to kom i snak, lagde høle og cykle fra sig og satte sig i vejgrøften, hvor den gamle fortalte, og studenten lyttede – og så interesseret blev han, at han måtte køre i su-sende fart til Rødkjær, hvor han nær var kommet for sent til toget. Vejmanden var gamle *Knud Hansen* i Elsborg, og den unge student var landsarkivar, senere rigsarkivar *Svend Aakjær*, som engang, jeg besøgte arkivet i Viborg, fortalte mig sin oplevelse. Jeg var på den tid andenlærer i Elsborg, og én af mine bedste venner der, var Knud Vejmand, en fattig og beskeden mand, men en højt begavet mand med en glimrende hukommelse og en levende interesse for egnens historie, sagn og de mange interessante mennesker og begivenheder, som hans fader og de andre ældre havde berettet om. Ja, gamle Knud Vejmand var sin egn sagamand, vel værd at tale med og lytte til. Han var født 17.6.1838 og døde 26.3.1922, søn af gårdejer og smed Thomas Hans(en) Knudsen og Ane Marie Nielsdatter, datter af sognefoged Niels Nielsen Aagaard. Thomas havde afløst sin fader, »Gamle Knud Smed« som smed og gårdmand og var den tiende, søn efter fader, der havde været bysmed i Elsborg. Sognets gamle kirkebog fortæller om Anders Smed, f. 1679, † 1751, dennes søn Hans Andersen Smed og sønnesøn Knud Hansen Smed. De gamle i Elsborg yndede at fortælle om Knud, at han kunne mere end sit fadervor, kunne mane, stille blod og løbske heste, samt kurere folk og dyr. Han havde Cyprianus, og folk sagde, at da han var død, ville børnene ikke have den bog i gården; de prøvede først både at drukne og brænde den; og da begge dele mislykkedes,

gravede de et dybt hul nede på marken, og heri fandt Cyprianus sin grav.

Smede har jo alle dage været anset for at være kloge folk, og som man ser, gjaldt det i særlig grad »Gamle Knud Smed«. Sønnen Thomas Hans var som faderen vel oplyst og for øvrigt én af »Indre Missions« banebrydere på egnen. Han og hans slægt bekendte sig til denne trosretning – og selvfølgelig også Knud Vejmand, hvis milde og venlige sind dog forhindrede ham i at være blandt de hårdt dommende.

Mit ældste bekendtskab med Knud stammer fra den første søndag, jeg overværede en gudstjeneste i Elsborg kirke. Beskeden satte jeg mig ind i den nederste mandsstol; thi endnu dengang sad mændene i sydsiden og kvinderne i nordsiden af kirken. I stolen sad to mænd, Frederik Vindel, som nu ejede Døssingslægtens gård, og Knud Vejmand. Langt senere fortalte Frederik mig, at Knud var lidt krænkert, fordi jeg havde erobret hans plads, og da de fulgtes ad fra kirken, havde han sagt: »Hvad vild' dog æ noi dejn ind i vor stuel for?« Jeg vidste jo ikke, at netop denne stol af gammel tid havde tilhørt mændene i Frederiks gård og Knuds hjem Vestergaard – og ikke heller anede jeg, at jeg havde okkuperet stolens fornemste plads, yderpladsen. Knud var, som sagt, fra Vestergaard, og han opbevarede som en helligdom det gamle skøde, som kammerråd Gundorph i 1796 havde givet hans bedstefader på gården.

Han ægtede i 1862 Bodil Marie Jensdatter fra Tanghus i Hinge sogn, f. 1838, † 1890, og købte et lille husmandsbrug ved Levringsvejen, en parcel af fødegården, medens Vestergaard nogle år senere blev overtaget af hans svoger Peter Jensen (Skole) fra Romlund, gift med Anc Marie Hansen. I min Elsborgtid boede Knud, der nu var blevet vejmand, hos sin søn, sadelmager Johannes Knudsen, som havde overtaget hjemmet og var gift med Andrea, født Kristensen; jeg havde deres flinke og dygtige børn i skolen. Mange gange har jeg siddet i hans lille aftægtsstue, hvor han sang gamle sange og viser eller fortalte historier om egnens præster, bønder og herremænd. Eller, når jeg traf ham i arbejde på vejen, da holdt vi gerne et lille hvil og passiarede.

Vejmand Knud Hansen
(Knudsen).
(Foto i forf.s eje).

Han kunne berette om den mærkelige jæger og digterpræst Steen Steensen Blicher, som i hans bedstefaders tid boede i Thorning – »Pastor Blicher var saadan en rar mand, men han var ofte saa kyv (kyv: bedrøvet, ked af det)« – og om Vilhelm Johansen, »Skytten på Aunsbjerg«, der engang havde boet i Elsborg, men som døde i Vium 1791. Blicher gør ham til fransk adelsmand: Guillaume de Martonnière. Bedstefaderen havde gået i skole til Lucas Klock, der havde været inspektør ved kartoffeltyskernes bosættelse i Frederiks sogn, men som senere blev skoleholder i Elsborg og gårdmand, vist i Hedegaard. Ifølge E. Poulsen: »Viborg Amts Degne og Skoleholdere« havde Klock i 1791 en mark til gode hos ovennævnte skytte på Aunsbjerg, Vilhelm Johansen. Og Knud fortalte, at »Stærke Sejer, som fangede røverne, boede i den gård i Vandet, som Søren Drejer nu har,« og at samme røvere havde deres hule ved Skaungaard lidt nord for Rødkjærsbro. Engang var der en ond herremand på Palstrup; han tilegnede sig nogle jorder, som hørte til én af Døssinggårdene i Levring sogn.

Bonden anlagde sag; men i gamle dage var det jo ikke så let for en bonde at få sin ret over for en stormand, og det kom da også så vidt, at de to modparter skulle mødes med rettens folk på den omstridte mark, og hvis så herremanden turde gøre sin saligheds ed på, at jorden hørte Palstrup til, så skulle den være hans. Retten blev sat under et træ på den omstridte mark, og da herremanden så rakte tre fingre i vejret og svor på, at løvet over hans hoved og den jord, han stod på, alle dage havde hørt til Palstrup, så gav øvrigheden ham medhold. Men eden var falsk; thi han havde ladet én af sine tjenere hente lidt jord og en håndfuld blade fra fornævnte træ, og da herren aflagde eden, havde han jorden i sine støvler og bladene i hatten. Imidlertid sivede oplysningen om dette ud, og egnens befolkning undte ikke den onde herremand muldfred – og hver midnat går han og spøger på den omstridte mark, idet han vrider hænderne og jamrer: »Ve, ve og vove; denne jord er vundet til Palstrup med megen uret!« Vundet: Vidnet. For øvrigt er denne historie et vandresagn, som kendes flere steder fra.

Ligesom Elsborg havde en bysmed, havde sognet også en byhyrde, og engang hed denne hyrde Per; han var ungarl og noget halt. En kold efterårsdag gik han med kreaturerne; og da det blev aften, drev han dem ned i Golddal (Galtetalen¹⁾), hvor dyrene lagde sig for at tygge drøv, medens Per samlede brændsel og tændte bål for at varme sig til natten, og da bålet varmede godt, trak han sine bukser af for at reparere et par rifter i dem – thi han førte altid nål og tråd med sig. Som han nu sad, kom der et par yndige piger ud af skrænten og stillede sig ved bålet – det var ellepiger, for Per kunne se buske og træer igennem dem. Først blev han gruelig forskrækket; men ellepigerne talte venligt til ham, og snart passiarede de hyggeligt sammen alle tre. Det endte med, at Per blev kålhøgen og førte uhøvisk snak, hvilket ellepigerne blev så vrede over, at den ene af dem rev bukserne fra ham og klaskede ham om ørene med dem.

Han for op og løb ad Elsborg til, medens ellepigen hånende råbte: »Pje Linken, Pje Lanken, vil du ed ha' di bovser mæ dø!«

Den morsomste af Knud Vejmands historier er den om slavekrigen i 1848, en begivenhed han som ti-årig overværede, og hvori hans far og morfar spillede hovedrollerne. Det var sidst i marts 1848, at der fra øvrigheden i Viborg kom befaling til sognefoged Niels Aagaard, at han skulle stille alt sognets våbenføre mandskab til kamp imod en hær af tugthusslaver fra Rendsborg, som hertugen af Augustenborg og hans bror, prinsen af Nør, havde sluppet løs og pudset på Danmark; det skulle gå hurtigt, thi slaverne var allerede langt oppe i Jylland, hvor mord, brand og voldtægt betegnede deres vej. Niels fik ordren tidlig morgen, og op ad formiddagen samlede mænd og karle hos smeden, thi kun få af dem, som Aagaard og enkelte andre, havde bøsser, pistoler eller andre gode våben. Mændene mødte med stager, og Thomas Hans, hans svend og tjenestekarlen huggede passende stykker af nogle rundjern, som de formede og slog på stagerne (de såkaldte »slavespyd«); de rettede også høleer ud, så de kunne bruges som stik- og hugvåben. Midt under travlheden kom pastor Hertel²⁾ fra Højbjerg ridende, medførende en stor dunk brændevin, hvori han havde hældt et par mål krudt, og under stadig omrysten af dunken gik han rundt og skænkede snaps for krigerne; thi det var den almindelige mening, at når man drak brændevin med krudt i, fik man både mod og kamplyst. Præsten gik altså rundt og skænkede snaps, og om drammerne virkede, vides ikke; men i alt fald forlangte Kræn Vestergaard at få en spydspids i hver ende af sin stage – »for nær a saa kommer ei imell' slaverne, saa ka a jør saanen«, og ved at støde med stagen fra side til side demonstrerede Kræn, hvordan han ville meje slaverne ned. Men pastor Hertel sagde: »Nej, Kristen, nøjes du hellere med én spids; thi får du to, kan du risikere at gøre lige så stor skade i vore egne rækker, som i fjendens.«

Efterhånden som mændene fik våben, fik de lov til at gå hjem men med strenge ordre til at møde hos Aagaard klokken tre til våbenøvelse.

Sognefogeden, som havde stået ved de Horsens kyradserer, var veteran fra Napoleonskrigenes tid, og han havde

både gevær og sabel. Om eftermiddagen mødte de Elsborg mænd og karle på Aagaards toft, hvor de blev stillet op på to geledder og indøvet i march, angreb og forsvar; siddende på sit gamle hvide øg med sin søn som adjutant ledede den gamle sognefoged eksercitsen. Efter et par timers øvelser fik mændene lov til at gå hjem og spise mellemad, hvorefter de atter mødte og med Aagaard til hest i spidsen marcherede ned til Rødkjær, hvor de besatte broen over den lille å. Det havde egentlig været meningen også at besætte broen mellem Elsborg og Levring (Lillemøllebroen), men det påtog sognefogeden i Søsle (Sjorslev) sig, eftersom han rådede over en langt større styrke end Aagaard; broen ved Højbjerg mølle mellem Højbjerg og Elsborg måtte højbjergerne forsvare. Under alt dette var der stort røre i alle hjemmene, og kvinder og børn græd, mens man gravede penge og kostbarheder ned og pakkede gang- og sengeklæder sammen og læsede dem på vogne; thi hvis slaverne kom, ville man med beste og kreaturer søge tilflugt i den nærliggende Palstrup skov; sognefogeden havde lovet at sende en stafet, når man skulle flygte. Aftenen slæbte sig af sted – uendeligt langsomt – og godt midnat kom mændene hjem, idet der var kommet bud fra Viborg, at der foreløbig ingen fare var, og dagen efter opklaredes det, at det hele var »jenner lutter løvn«.

Om fornævnte pastor Hertel fortalte Knud, at han var blevet meget uvenner med en gårdmand i Højbjerg, og en skønne sommerdag gik præsten ind til uvennen for at bringe en forsoning i stand; men forligsforsøget endte med, at gårdmanden låsede døren og gik løs på præsten, som måtte tage flugten gennem et heldigvis åbentstående vindue.

Gamle Knud Smed, vejmandens farfar, døde i 1832 og blev jordet næsten under kirkens tagdryp; lige sønden for kirken var hans gravsted, omgærdet af fire sten med jernlænker imellem, og ofte havde én eller anden af de ældre, når vi stod og så på dette gravmæle, fortalt mig så meget om hans Cyprianus og alt det andet overleverede om ham.

Da så den gamle vejmand og jeg var blevet meget gode venner, spurgte jeg ham engang: »Passer det, Knud, at din

bedstefader kunne lidt mere end sit fadervor?« – så smilede han lunt og svarede: »Min bedstefader var en meget klog mand og vidste råd for mange slags sygdomme hos folk og kreaturer. Den anden snak om det, som folk har fra deres forældre og bedsteforældre, skyldes jo kun deres dumme overtro, og du er som skolelærer da vel ikke overtroisk?« Og historien om Cyprianus ville Knud da heller ikke vedkende sig.

Ja, min gamle ven, Knud Vejmand i Elsborg, har nu i næsten et halvt hundrede år hvilet under mulde; men jeg synes ikke, at erindringen om denne mærkelige mand, sin egns sagafortæller, bør gå samme egns beboere af minde.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) *Galtedalen* ligger lidt nord for Bjerringgaard.
- 2) *August Wolfgang Hertel*, født 1806, død 1872, var præst i Højbjerg-Elsborg 1842-50, og blev så forflyttet til Sjælland.

Værnfelt, Kristen, fhv. skoleinspektør, Ålborg, f. 1886. Tidl. formand for Historisk Samfund for Ålborg amt, talrige lokalhistoriske arbejder, hovedsagelig om Ålborg og Vendsyssel.

VIBORG i 30'erne

AF HELMUTH SPANGGAARD PEDERSEN

Min første erindring om Viborg er fra omkring 1930. På dette tidspunkt har jeg været ca. 3-4 år, og erindringen stammer fra den offentlige koppevaccination på rådhuset. Min spadseretur derved sammen med min mor gik naturligvis forbi domkirken med dens tårne, hvor jeg, uvist af hvilken grund, spurgte min mor, om disse tårne var »ligtårne«. Om jeg har forbundet domkirken med ømme fødder eller med begravelser, kan jeg i dag ikke afgøre.

Men efter denne erindring har jeg tusinde andre fra Viborg i det tiår, der fulgte. Dette tiår, der gik forud for den 2. verdenskrig, og som i næsten hele sin længde var præget af økonomisk krise og arbejdsløshed. – En tilstand jeg som barn naturligvis ikke hæftede mig særlig meget ved, men som alligevel har været med til at præge erindringerne om disse år.

Mit barndomshjem var beliggende på Middagshøjvej 15. Et dejligt lille hus, som mine forældre først er flyttet fra i 1970. Det er vel naturligt, at de første års erindringer og oplevelser er samlede om dette sted og dets omgivelser, herunder jernbanestationen, som kun ligger få skridt derfra. Ligeledes er »hospitalet« indgået som en selvfølgelig del af min daglige tilværelse i de første år, da min far var plejer på sindssygehospitalet eller statshospitalet, som det nu hedder.

At min far var ansat ved hospitalet betød også, at han var fastansat under staten, og at ordet arbejdsløs derfor kun var et begreb, vi hørte om, som kun vedrørte andre og var noget, man selv var forskånet for.

Huset, vi boede i, var trods sin lidenhed beregnet til to familier. I underste etage, som vi beboede, var der en stue og et soveværelse samt køkken. Ovenpå var der det samme, men efter min opfattelse i dag – i dukkeformat. Der gik heller ikke mange år, før vi ingen lejere havde og selv havde

På besøg i Vinkel 1939. Far med uniformskasket, men uden jakke, da det er højsommer. Personerne er mine forældre, mine søstre Else og Henny, min bror Georg († 1952) og mig selv længst t. v.

taget det hele i brug. En kort tid havde vi dog soldaterindkvartering, hvilket var almindeligt i Viborg, før kaseren blev bygget. Jeg kommer her til at tænke på en baggårdsbygning i Sct. Mathiasgade 27, hvor der mange år efter på væggene kunne ses, at her havde der også boet soldater, men under usle forhold. Der stod nemlig skrevet på bræddevæggen: »Kun 8 dage tilbage i dette helvede.« Min mor fik en afskedsgave af sine soldater, og nogle har også senere aflagt os besøg, når der var soldaterjubilæum i byen, så vore soldater har sikkert befundet sig vel i de ellers lidt trange omgivelser.

Vort bohavn i stuen var som de fleste andres i samme samfundsklasse. Vi havde kun et spisestuemøblement med bord og seks stole, buffet med spejl, anretterbord og et dæk-ketøjsskab. Dertil kom så min fars uundværlige skrivebord, en lille bogreol samt en divan, hvorunder legetøjet havde sin plads i en lille trækasse. Soveværelset rummede to senge, klædeskab, servante med servantestel og et lille natbord.

På stuegulvet var der et imiteret linoleumstæppe og i soveværelset et par hjemmelavede forliggere. Af lamper var der ikke mere end én i hvert rum, nemlig »hejselampen« i stuen over spisebordet, og i sovekammeret en pendel, der dog kunne slukkes fra sengen. Først i sidste halvdel af trediverne fik vi lidt i retning af dagligstuemøbler, nemlig et par klubstole, et lille bord og et billigt gulvtæppe, som blev placeret i den inderste stue, efter at soveværelset var flyttet op i den tomme lejlighed ovenpå. Barnesenge var heller ikke noget, der blev anskaffet før senere hen, til trods for at der efterhånden blev født seks børn i hjemmet, hvoraf to dog døde af lungebetændelse, da de var et år gamle. Men en vugge på hjul har vi dog altid haft i huset. Det er min opfattelse, at mit hjem sådan set opfyldte »standardbetingelserne«, dvs. at det var udstyret som de fleste andre hjem, vi kom i, både hvad angår møbler og husgeråd i øvrigt. Dog havde vi ingen radio, et møbel, der netop i 30'erne var ved at blive almindeligt i de fleste hjem. Men når vi ingen radio havde, tror jeg dog, det havde en bestemt årsag, nemlig at mine forældre tilsluttede sig Indre Missions Samfund, og Indre Mission har som bekendt aldrig været særlig interesseret i noget, der var »nymodens«, så det er måske årsagen til, at først efter krigens begyndelse blev det erkendt i mit hjem, at radioen var en uundværlig nyhedskilde.

Jeg glemte i omtalen af husets indretning at fortælle, at vores bagindgang gik gennem et såkaldt bryggers, der fungerede både som baggang og som vaskehus, og i et hjørne af bryggerset var der opmuret et gammeldags »das«, altså et tørkloset. Det, jeg husker bedst om dette »das«, var, at min far og mor, natten før renovationsfolkene udskiftede spannen, tømte den i haven. Indholdet var alt for værdifuldt for haven til, at det kunne tolereres, at kommunen fik det forørende.

Om de sanitære installationer er det vel også nødvendigt at nævne, at husets eneste håndvask var køkkenvasken, der således fungerede til begge formål. Og bryggerset fungerede samtidig som badeværelse, når den månedlige storvask var overstået. Så blev det sidste hold vand i gruekedlen tømt

over i en stor balje, der derefter fungerede som badekar.

Jeg må også huske at tilføje, at huset var kakkelovnsfyret. Det betød, at min mor i vinterhalvåret skulle fyre op og tage aske ud hver morgen fra husets eneste kakkelovn. Det var selvfølgelig noget, der gav støv i stuen, og her må nok også findes årsagen til den traditionelle hovedrengøring, som alle husmødre med respekt for sig selv afholdt hvert forår, når fyringssæsonen var slut. Sådan en kakkelovn, som vi havde, var meget praktisk indrettet. Der var for det første kogerummet, hvor der altid stod en kedel vand og blev opvarmet. Oven over dette rum var der et mindre rum, hvor optændingsspindene til næste dag blev tørret, og øverst var der et rum til kaffekanden, så den altid kunne holde sig varm. På kakkelovnens krone og i pinderummet tørrede vi småting som bleer, bukser, vanter, sokker osv., der i vintertiden var blevet våde eller klatvasket. Og i kakkelovnen blev der også hver dag varmet nogle mursten, som, efter at være pakket ind i aviser, fungerede som varmedunke i børnenes senge i den kolde årstid.

Da vi var mindre, holdt vi også mørkning foran kakkelovnen, mens ilden lyste svagt gennem marieglasset, og min mor fortalte historier. Skikken med at holde mørkning stammede fra mine forældre, som begge var fra landet, hvor det at holde mørkning var almindeligt for at spare på lyset.

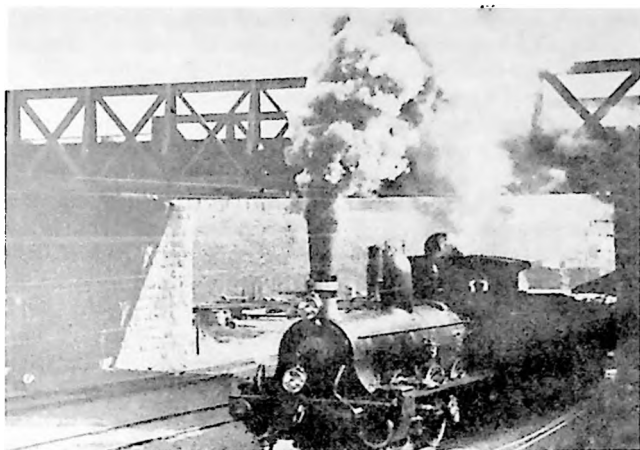
Vi havde i øvrigt en dejlig have omkring huset. Var huset lille, var haven til gengæld stor. Det var en have med både frugttræer, grøntsager og blomster. Og selvfølgelig var der reserveret et stykke jord til børnene som legeplads, hvor vi måtte grave og regere, som det passede os, hvilket havde til følge, at vort hus og have var samlingssted for mange af kvarterets børn, for her måtte man røre sig, og her var der rigtig muligheder for at udfolde sig.

Nå, men jeg skal ikke fordybe mig i disse ting. Når jeg har omtalt dem, er det kun for at give læseren et lille indtryk af det miljø, som trods alt danner baggrunden for det, man ser og oplever. Og baggrunden for mine betragtninger er altså det hjem, jeg her ganske kort har beskrevet. Artiklen her må ikke betragtes som en selvbiografi. Havde dette

været tilfældet, så var indledningen om mit hjem sikkert blevet noget mere udførlig.

Naboer og bekendte i Middagshøjkvarteret var næsten alle mennesker med det samme sociale og indtægtsmæssige grundlag som vort eget. Kvarterets beboere var for en stor del arbejdere, funktionærer og tjenestemænd fra de lavere lønningsklasser, blandt dem var mange jernbanefolk. Men til trods for, at en stor del af disse havde deres rod i landbostanden, og at de fleste var »dus«, havde man det dog med at omtale og tiltale hinanden som f. eks. fru togbetjent Dam, slagteriarbejder Østerby, postbud Brøddam, fru barber Lauer sen, fru E. K. Petersen, portor Bidstrup osv., altså alle koners navne blev skjult bag mandens navn eller stilling, og alle mænd blev omtalt med stilling foran navnet. Om det var et udslag af snobberi, eller det var af praktiske grunde, véd jeg ikke, men i dag, hvor byen er blevet større, klarer man sig udmærket uden titler, og vi véd også, at kvinderne selv har et fornavn, som man benytter til daglig.

Banegårdens nærhed prægede kvarteret i ret høj grad. For det første var broen til Middagshøjvej den naturlige grænse, hvortil vi børn måtte bevæge os frit. Vi havde strenge pålæg om ikke at gå ned ad trapperne til banegårdspladsen, men vi måtte gerne se på togtrafikken fra broen, hvilket vi i høj grad benyttede os af. Fik vi besøg af fætre og kusiner fra landet, var det lige så naturligt, at de tilbragte mange timer på broen. Der var jo virkelig noget at se på dengang. Alle tog blev fremført af rigtige lokomotiver, og røg og damp sværtede hænder og ansigter til, særlig når man var så heldig, at et lokomotiv holdt lige under broen, så man kunne spytte ned i skorstenen. Rangeringen foregik ligeledes med små damplokomotiver, der bar navnet »Grisen«, så der var gode muligheder for at blive sværtet til, inden man skulle hjem til spisetid. Passagertrafikken var også af en betragtelig størrelse, det var jo før, bilerne blev almindelige for hvermand. Togene, der kom og gik, lærte vi hurtigt at kende. Med tiden kendte vi køreplanerne lige så godt som jernbanefolkene, og såvel vogntyper som lokomotiv-

«Den sorte Bro» bliver sværtet til af rogen fra et G-lokomotiv.

typer kendte vi på lang afstand. Det var f. eks. næsten altid K-maskiner foran persontog og D-maskiner foran godstog til Langå og Skive. G-lokomotiver til Herning og de små lette J-maskiner til Ålestrup. Mariagerbanen havde også små damplokomotiver, men brugte for det meste motorvogne til persontrafikken. Disse motorvogne gik til daglig under betegnelse »Mariane«.

Jernbaneterrænet var på en lang strækning en skarp grænse for Middagshøjvej kvarteret. I den østlige ende havde vi »Den blinde Vej«, vores dejlige legeområde, hvor nu Klostervangen ligger. Dengang havde Julius Dam et stort gartneri på dette areal. Navnet på vejen fremkom ved, at Middagshøjvej, der tidligere gik over jernbanen i forlængelse af Gasværksvej, ved etablering af Viadukten på Koldingvej og gangbroen over banegården i midten af 20'erne, blev afbrudt ved gasværket. Denne afbrydelse af vejen var markeret med et skilt med påskriften »Blind Vej«, deraf navnet.

I den vestlige ende havde vi »Den sorte Bro«. Denne bro førte Holstebrovej over jernbanen og var beliggende, lige

hvor Ringvejen nu skærer Vesterbrogade-Holstebrovej. Navnet »Den sorte Bro« er sikkert opstået ved, at lokomotivrøgen sværtede broen til med sod, hvilket altid resulterede i sorte fingre, når man kiggede på togtrafikken.

En anden ting ved banegårdens daglige liv, som var karakteristisk for dette tiår, var de mange hotelkarle, som mødte op ved de ankommende tog. Hvert eneste af byens hoteller havde en hotelkarl, forsynet med guldtræsset uniform og kasket, hvorpå hotellets navn var angivet. Disse hotelkarle er først forsvundet, efterhånden som beskæftigelsesmulighederne er blevet bedre, så det må vel formodes, at disse mange mennesker, der tilbragte adskillige timer på banegården i forgæves venten på at tjene en drikkeskilling ved at transportere eventuelle gæsters bagage til hotellet, var et udtryk for arbejdsløsheden i 30'erne.

Foran banegården holdt droschevogne i datidens udgaver. Jeg kender ikke noget til, hvorvidt de pågældende vogne havde meget at køre med eller ej. Kun husker jeg, at chaufførerne brugte banegårdens forhal som varmetue i den kolde årstid, og at de tilsyneladende tilbragte mange af døgnets timer dér.

Banegårdspladsen var dengang brolagt, og lige foran indgangen var der anbragt en mægtig stor toarmet gaslygte, der første blev udskiftet med el-lamper i 1950. Midt i selve brolægningen var der anbragt en nedbanket tøjrepæl, som ifølge drengenes fantasi var til at tøjre kongens hest ved, men sandheden var den, at Preislers hotel i sin tid havde haft en hestedrosche ved ankommende tog, og pælen havde været brugt til at tøjre droschehesten ved, medens kusken ventede. Men som man kan se, havde motoriseringen allerede i 30'erne fortrængt hestedroscherne.

På den anden side af banegårdspladsen var holdepladsen for rutebilerne. Rutebilstationen var endnu ikke bygget, så bilerne holdt på en stor åben, grusbelagt plads, hvor den eneste form for service var en lille beskeden iskiosk ud mod Jernbanegade. Bagved pladsen ned mod Trekronervej var der et lille anlæg med buskads, som anvendtes til »aftrædelse på naturens vegne«. Og pakkeekspeditionen bestod kun

af en stor trækasse, forsynet med et zinkbeslået låg og en hængelås. Rutebilstationen, som vi kender den i dag, blev først taget i brug i 1940.

Fortsatte man så videre op i byen, ville man hurtigt konstatere, at de mest befærdede gader var brolagte enten med de store brosten i selve bykærnen eller med chaussésten, f. eks. øverst i Gravene, i Jernbanegade og på Vesterbrogade, som dengang hed Holstebrovej. Nogle enkelte nyere sidegader var asfalterede, hvad i øvrigt en stor del af strøgegaderne også blev i dette tiår. Men en meget stor del af villaveje og sidegader var grusbelagte, hvilket var til stor fornøjelse for datidens børn, fordi det betød, at gaden fik besøg af vandvognen i de tørre somre. Det var sjovt at følge vognen og eventuelt komme så nær til vandstrålerne, at man fik et fodbad.

Vand har altid haft en vis tiltrækning på børn. En af de store dage i sommerens løb var den søndag, hvor vandværket gennemskyllede hovedledningerne. Det foregik på den måde, at alle brandopstandere blev åbnet, så vandet fossede ud på gaden hen til den nærmeste rendestensbrønd. Enhver kan vel tænke sig til, hvilke muligheder dette gav for raske børn til at bygge dæmninger, lave vandfald og i øvrigt lade fantasien råde, og dette var i særlig grad muligt, hvor gaden eller vejen var grusbelagt.

Vejene var i det hele taget de bedste legepladser, man havde dengang. Når man ser bort fra de egentlige færdselsårer og gaderne midt i byen, var alle øvrige veje meget fredelige. Biltrafikken var minimal, og hestevogne og cykler var jo ikke så farlige på grund af deres lave hastighed. Derfor foregik boldspil og mange andre former for leg naturligvis på vejen. Huller til marmorkuglespil er selvfølgelig lettere at lave på et »fortov« af jord end i fliser. Det er lettere at tegne en »flyver« eller et »paradis« på en grusvej end på asfalt.

I den mørke årstid havde man også gavn af gaslygterne, når legen foregik på vejen. Med undtagelse af forretningsgaderne, der havde el-lys, var alle andre gadelygter i byen gaslygter. De gav deres hyggelige skær over de nærmeste

omgivelser, men afstanden til den næste lygte var i almindelighed så stor, at der var store mørke områder på vejene, der således gav gode muligheder for »kuk« og gemmeleg. Medens børn i dag i stor udstrækning samles med familien inden døre om TV, var gadelygterne dengang det naturlige samlingspunkt for børnene i de forskellige kvarterer, når mørket faldt på. Og gik der for lang tid, inden lygtetænderen indfandt sig, var der altid en rask dreng, der kunne kravle op i gaslygten og tænde den. Men en enkelt gang om året blev den også slukket af en rask dreng – nemlig nytårs-aften.

Modsat mange andre har jeg ingen erindring om, at somrene var varmere og mere solrige end nu, og heller ingen erindring om, at vintrene skulle have været strengere og med mere sne, end tilfældet er i dag. Men jeg har en erindring om, at foråret dengang var særlig velkommen for os drenge. Og det havde en ganske bestemt årsag, nemlig afbrændingen af Valborg-blus om aftenen forud for den 1. maj. Det var en begivenhed, der i den sydlige ende af byen stillede Sct. Hans bålet i skygge. Jeg husker ikke andre Sct. Hans blus end dem, der blev brændt på Borgvold. Derimod blev der brændt Valborgblus i mange forskellige yderkvarterer, og alle steder fik drengene lov at være med til at samle kvas og brænde, så bålet kunne blive så stort som muligt. Ved bålet blev der i øvrigt hverken holdt taler eller festet på anden måde. De voksne nød bare ilden, der på den måde markerede forårets komme, medens børnene stadig væk »bar ved til bålet« eller legede der omkring. Flere dage efter afbrændingen kunne vi puste til gløderne og således lave et nyt bål, uden at skulle have fat i de forbudte tændstikker.

Nu er vi så nær den 1. maj, at det må være rigtigt her at omtale arbejderbevægelsens demonstrationstog, som hvert år den 1. maj udgik fra Nytorv gennem byen til Arbejdernes Forsamlingsbygning i Sct. Mathiasgade, det sted, der i dag hedder Viborg-Hallen. På Nytorv samledes alle byens og oplandets røde fagforeningsfaner, og under de enkelte flokkedes den pågældende forenings medlemmer med hus-

1. maj demonstration gennem Gravene. Forrest DSU'ernes faneborg, derefter fagforeningsfanerne. De to politibetjente er Kallestrup og Bitsch (for. ca. 1935, Byhist. A.).

stand. Forrest i optoget gik byorkestret under ledelse af Henning Høiberg. Kendingsmelodien under marchen var »Nu dages det brødre« – altså socialistmarchen. Om der også blev spillet »Internationale« eller andre melodier, husker jeg ikke, men førstnævnte melodi sidder mig stadig i øret. Efter musikken fulgte så en stor faneborg af lutter helt røde faner, fremført af unge DSUere. Jeg tror, der var 9 eller 12 røde faner i denne faneborg. Derefter fulgte de prominente socialdemokrater i byen, nemlig byrådsmedlemmerne, fællesorganisationens bestyrelse, vælgerforeningens bestyrelse, kredsens folketingsmand og den eller de eventuelle tilrejsende talere. Efter disse kom så alle de øvrige faner, hver med en anselig skare under sig. Optogets længde var betragtelig, men i årene efter krigen svandt interessen for disse demonstrationer ind. Men nu som dengang holdes der dog politiske taler i forbindelse med 1. maj dagen i Viborg-Hallen.

Men der var også andre fester og optog gennem byen. Grundlovsfesten på Borgvold var også en tilbagevendende årlig begivenhed. Jeg tror, at festen gik på omgang blandt

de politiske partier. Der var også den altoverskyggende fest, Viborg Dagene, som jeg senere skal vende tilbage til. Der var de forskellige ungdomskorps, FDF, DUI, spejderne osv., der mangan en søndag marcherede igennem byen med fuld musik. Frelsens hær havde dengang også et hornorkester, som spillede forskellige steder i byen i forbindelse med hærens møder. Dertil kom de mange soldaterjubilæer, som altid startede med, at jubilarene mødtes på banegården. Også de marcherede med orkester i spidsen gennem byen til det sted, hvor festen skulle afholdes. Så selv om regimentsmusikken blev nedlagt lige først i 30'erne, var det alligevel ret ofte, at viborgenserne fik serveret «messingsuppe». Men det var selvfølgelig et savn, at regimentsmusikken ophørte. Jeg husker endnu, at orkestret af og til stillede op på Middagshøjvej og spillede for davæ. kaptajn, sen. oberstløjtnant Gertz, som havde sin private bopæl der. Oberstløjtnant Gertz sørgede også engang for, at regimentsmusikken spillede for en fhv. skovrider Thomsen på dennes 80-års fødselsdag. Denne skovrider Thomsen, der i øvrigt var svigerfar til proprietær Hansen på Karlslyst ved Tjele, boede lige over for Gertz, og da skovrideren var en uhyre kongetro mand, der altid fulgte militærlivet i Viborg med største interesse, kunne der ikke gives ham nogen bedre fødselsdagsgave end en koncert af militærmusikken. Jeg tror, at han, som mange andre viborgensere, har følt det som et stik i hjertet, da man måtte sige farvel til denne del af Viborgs traditionsrige militærliv.

En anden form for underholdning var de såkaldte samariterøvelser. Både Røde Kors samariterne og Arbejdersamariterne holdt jævnlig øvelser i samarbejde med såvel brandvæsenet som Falck. Men også i forbindelse med DSB var der årligt en øvelse, hvor man ved hjælp af sirenehyl sammenkaldte hjemmeværende jernbanefolk og samariter til at give møde på banegården. Samtidig oprangeredes så hurtigt som muligt et hjælpetog bestående af ambulancevogn, værktøjsvogn og personvogne til det sammenkaldte mandskab. Når så toget med mandskab var samlet, gik det af sted, så hurtigt det kunne lade sig gøre, mod et for deltagerne ukendt mål, hvor der var arrangeret en katastrofeøvelse, hvori væl-

tede jernbanevogne og kvæstede passagerer altid indgik. Men når jeg tænker tilbage på, hvilken tid, der gik, fra banegårdens sirene lød, til toget blev sendt af sted en 20–30 minutter senere, så må jeg nok tro, at nutidens moderne redningskorps kan klare opgaven betydelig hurtigere end daltidens ihærdige samariter. Men trods moderniseringen af redningstjenesten, står samariterne dog heldigvis også i dag til rådighed, hvis den helt store ulykke skulle indtræffe.

Uniformer var noget, der i høj grad prægede Viborg før i tiden. Først og fremmest var det militærets uniformer, der sås i gadebilledet, men også civile uniformer som jernbanernes, postvæsenets, politiets og statshospitalets sås overalt. Dertil kom de mere private uniformer som f. eks. samariternes, spejdnernes, FDFs og DUIs. Hotelkarlenes har jeg nævnt. Der var også uniformer til telefonvæsenet, rutebil- og taxachauffører, bankbetjente, Falck og sikkert til mange flere. Men det, der gjorde, at uniformerne prægede gadebilledet mere dengang end nu, var, at man brugte disse uniformer både til arbejde og til fritid. Måske var det for at spare sit gode private tøj, at man brugte uniformen i fritiden, måske havde man ikke andet pænt tøj end den på grund af tidens dårlige økonomiske forhold, men fælles for alle var, tror jeg, at det også var noget af et statussymbol at kunne fremvise, at man var fastansat ved staten eller en anden offentlig institution, og det kunne jo være, at »det styrkede kreditten«. Nu om dage lægger alle uniformen, når man har fri, også soldaterne, for man vil gerne være anonym og ikke reklamere med, hvad man laver i sin arbejdstid. Men dengang deltog man ofte i møder og private sammenkomster i sin pæneste uniform. Landpostbudet mødte f. eks. ofte i sin nyeste uniform, når der var sølvbryllup eller anden festlighed på landet, og ligeledes så man ofte uniformer under tilsvarende forhold i Viborg. Ja, der var vel mænd fra såvel militær- som civiliteterne, der aldrig var i andet tøj end uniformen, undtagen når de gik i seng. Jeg husker tydeligt engang – jeg har vel været en 5–6 år – at min far skulle deltage i et stævne for Indre Mission, hvor

han i den forbindelse skulle modtage nogle tilrejsende gæster på banegården. Han var derfor i civil, hvad der måske ikke overraskede mig så meget, det havde jeg jo nok set før, men det, at han også havde »blød« hat på, gjorde ham helt fremmed for mig – jeg tror aldrig, jeg havde set ham med anden hovedbeklædning end plejerkasketten.

En anden art uniform, der også eksisterer endnu, men som dog stadig ses sjældnere, var officerernes og embedsmændenes galla. Ja, de bruges nu næsten kun ved officielle kongebesøg og lignende. Men før i tiden brugtes galla også ved private selskaber, begravelser m. v., hvor kjole eller smoking var obligatorisk for andre. Derfor så man ofte på gaden én eller anden herre med fjerprydet eller trekantet hat, guldgalonneret uniform og sabel eller kårde, gående på vej til selskab. Man var, selv i de »bedre kredse«, endnu ikke begyndt at flotte sig med taxa. Disse gallauniformer var som nævnt ikke alene forbeholdt officererne; også stiftamtmanden, landsdommerne, dommerne, statsadvokaterne, politimestrene, postmesteren, stationsforstanderen osv. var udstyret med den.

Skoletiden er for de fleste børn en skelsættende periode i deres tilværelse, og sammen med ungdomsårene giver denne periode i deres tilværelse samlet den største sum af oplevelser, som huskes langt op i årene. Det er jo sådan for mange mennesker, at hvad der skete i sidste uge, har man glemt, medens man lyslevende husker begivenheder, der ligger 40–50 år tilbage i tiden. For mit vedkommende har jeg endda særdeles let ved at skelne de enkelte årstal i min skoletid fra hinanden, da jeg hører til de årgange i Viborg, der måtte skifte skole eller klasse flere gange. Men da dette ikke skal være nogen selvbiografi, vil jeg, trods mine mange erindringer om både lærere og skolen i almindelighed, gå forholdsvis let hen over dette emne.

Min skolegang begyndte den 1. april 1933, og den første klasse, jeg gik i, hed 1. d. Det var en opsamlingsklasse, bestående af børn, der ikke kunne presses ind i de i forvejen overfyldte klasser. Klassen havde, som noget dengang

ukendt i Viborg, både drenge og piger gående sammen, ganske vist med en række for drengene og en række for pigerne, ligesom man havde både lærere og lærerinder til denne klasse. Klasselokalet var beliggende i den lille skole i Sct. Nicolaigade, hvor pladsforholdene var yderst trange. Vore lærere var , så vidt jeg kan skønne i dag, unge vikarer. Der var lærer Berg og Arvid Schaarup, men de øvrige husker jeg ikke navnene på. Men allerede ved næste skoleår blev vi splittet op og fordelt i de forskellige drenge- og pigeklasse, hvor der nu var blevet plads som følge af, at en hel del børn var dumpet, noget der desværre var såre almindeligt; det var jo før, der var noget der hed skolepsykolog og særundervisning.

2. b. drenge var min næste klasse. Den havde klasselokale i barakken og havde Michael Møller som klasselærer. Klassen ved siden af havde Johs. Hansen, kaldet engelsk-Hansen, som klasselærer, og det, jeg husker tydeligst, var, at vi altid kunne høre, når engelsk-Hansen nøs, og så hans stemme, når han underviste. Lydforholdene har nok virket meget distraherende på undervisningen. Denne barak blev i øvrigt nedrevet i 1936. Den barak, der blev nedrevet i 1969, og som i øvrigt var lige så dårligt isoleret, blev først rejst i 1948.

Jeg skal ikke trætte med for mange enkeltheder om Viborg kommuneskole, som den hed indtil 1935. Begrebet borgerskolen og friskolen var forsvundet, da jeg begyndte at gå i skole. Men en enkelt begivenhed synes jeg godt, jeg kan nævne. Det var børnelammelsesepidemien i 1934. Adskillige børn blev angrebet af denne farlige sygdom, og der var mange ofre i Viborg. I vores naboklasse blev der konstateret tilfælde af sygdommen, og følgen var, at klassen blev lukket, eleverne fik fri, og døre og vinduer blev klistret til med lærredsstrimler, medens et desinfektionsapparat blev stillet op i lokalet. Efterhånden bredte epidemien sig, og til sidst blev skolen helt lukket i en 14-dages periode.

I 1935 blev Vestre skole taget i brug, og samtidig ændredes navnet på den gamle skole til Østre skole. Men i mange år blev skolerne i almindelighed kaldt for den gamle og

Østre skole, da den endnu hed Viborg Kommuneskole. I den lille skole i forgrunden har de fleste Viborg-børn i 30'erne begyndt deres skolegang (Byhist. A.).

den nye skole, navne, som det tog lang tid at blive af med.

Jeg begyndte mit 3. skoleår på den nye skole og fik dermed også allerede min tredje klasselærer, nemlig Johs. Nielsen. Her gik jeg i 3., 4. og 5. klasse. På Vestre skole var der stadig adskilte drenge- og pigeklasser, men skolegården var »demokratiseret«, den var nemlig, i modsætning til Østre skoles gårde, fælles for drenge og piger. Jeg husker også, altså på Vestre skole, hvor svært det var for børnene at vænne sig til, at der var fælles gård. Pigeklasserne havde nemlig indgang i skolens østlige side, medens drengene stillede op under det vestlige halvtag, og det medførte, at det følte, som om der var en usynlig grænse midt gennem skolegården, der skulle respekteres, ja, selv lærerne havde svært ved uden videre at acceptere de store drenges tilstedeværelse i skolegårdens østlige halvdel. Men efter få års forløb, og særlig efter mellem skolens oprettelse med fællesklasser, forsvandt dette skel.

I 1938 måtte jeg tage afsked med Vestre skole og igen begynde på Østre skole. Årsagen var, at da der blev oprettet kommunal mellem- og realskole i Viborg i 1937, blev det bestemt, at denne skulle have sin plads på Vestre skole,

medens de »mindre begavede« skulle samles på Østre skole. Da jeg åbenbart horte til den sidste kategori, måtte jeg altså begynde mit 6. skoleår der. Min klasselærer blev Sv. Carlo Eriksen, der nu er inspektør på Vestre skole. Men jeg må trods alt sige, at det var den mindste del af Viborgs børn, der i de første år efter oprettelsen kom i mellemskolen; det drejede sig det første år om en snes stykker og det følgende år mellem 40 og 50 børn. Så derfor behøver jeg ikke at beklage mig over sorteringen, jeg søgte i øvrigt ikke engang om adgang til den optagelsesprøve, der blev afholdt. Jeg må vel her også tilføje, at en byplads, hvor man fik »lært at bestille noget«, i mange hjem, og her var mit ingen undtagelse, blev vurderet højere end lektielæsning.

Normalt gik man ud af 7. klasse dengang, men som en forsøgsordning var der i 1939 oprettet en 8. klasse ved Viborg skolevæsen. Denne klasse fik jeg lov til at komme i i 1940. Da den bestod af opsamlede elever fra alle klasser og fra markskolerne, er det vel naturligt, at det blev en broget klasse, og det betød også, at jeg igen fik en ny klasselærer, nemlig Johs. Hansen.

Jeg opnåede dermed at få 5 forskellige klasselærere på 8 år, og et endnu højere antal lærere til alle andre fag, ja, så mange, at jeg i dag har svært ved at huske navnene på dem alle. Kun én af disse vil jeg nævne, og det er Kr. Bøgelund, fordi hans menneskelige egenskaber betød meget for mig.

Således endte en meget »afvekslende« skolegang i 1941. Og heri ligger måske forklaringen på, at jeg i dag synes, at alle børn så vidt muligt bør have mulighed for at have de samme lærere og gå på den samme skole i det længst mulige tidsrum.

Men jeg skal tilbage til 30'erne, og i forbindelse med skolen vil jeg også ganske kort nævne »Søndagsskolen« i Hans Tausens Hus. Sammen med andre børn mødte jeg hver søndag kl. 13,30 til en times børnegudstjeneste, hvor vi ligesom i byens skoler var delt op i drenge- og pigeklasser, dog var vi i samme sal, og klasselederne var tilsvarende mænd og kvinder. Jeg tror, at $\frac{2}{3}$ af deltagerne var piger, og kun $\frac{1}{3}$

var drenge, et forhold som jeg også tror gælder i dag for søndagsskolernes vedkommende. Lederen af søndagsskolen var dengang lærer Kjeldsen, som også var »rigtig« lærer, nemlig på Østre skole.

Jeg vil nu vende mig til et andet emne, nemlig til Viborgs omegn, som dengang spillede en betydelig større rolle for viborgenserne, end tilfældet er i dag, hvor bilerne kan bringe os betydeligt længere bort.

I Viborgs omegn var der, som tilfældet også er nu, en række udflugtssteder, hvortil viborgenserne lagde deres søndagstur. Der var Bækkelund, Egely, Rindsholm og Hjarbæk. Dertil kom et par steder, som ikke kendes mere, nemlig Folsbjerg nord for Nørresø og Granada, som lå ved det nordøstligste hjørne af Nørresø, og hvortil man kunne sejle med turistbåden fra Salonsøen.

Men det sted, hvortil jeg hyppigst kom, var Rindsholm. Årsagen var den familietradition, at min fars søskende mødtes med deres påhæng en søndag hver sommer i de dejlige omgivelser ved skoven og åen bag ved Rindsholm kro. Og der var rigtig nok også noget for de mange børn i familien at se på og beskæftige sig med derude. Der var for det første indrettet en børnelegeplads med karuseller, vipper og gynger til fri afbenyttelse bag ved kroen. Dertil kom den store fornøjelse ved at se på keglespillet, som mange af Viborgs borgere forlystede sig med. Traveturen gennem skoven langs åen ud til gangbroen, der fører over til Randrup mølle, hører også med til de obligatoriske oplevelser ved sommerudflugten.

Dagen derude startede i øvrigt med, at familiemedlemmerne, der alle boede i området øst for Viborg, på cykel satte hinanden stævne til eftermiddagskaffe, som man selv medbragte. I dagens anledning fik børnene en sodavand, og man flottede sig derud over med hjemmebagt kage eller undtagelsesvis med wienerbrød fra bageren. Efter kaffen fik børnene fri til at lege på legepladsen, se på keglespillet eller sætte sig ind i de små gule lysthuse, der ejedes af kroen, og som var beregnet til servering, og hvori madkurve

måtte medbringes. Disse sjove små lysthuse tror jeg først er helt forsvundet omkring 1950, men de var meget karakteristiske for Rindsholm kro før i tiden.

Aftensmaden var også medbragt hjemmefra, ligesom de nødvendige hvidtøl og sodavand. Den blev også fortæret i skoven bag kroen, og efter dette måltid kom en af dagens største oplevelser, turen op til Rindsholm station, hvor vi skulle se Ekspressen tordne forbi. Det var en oplevelse for både voksne og børn, når »københavnertoget«, der skulle være i Viborg ved 18-19 tiden, med ild og røg op af skorstenen drøede igennem Rindsholm med passagervognene slingrende efter sig og efterfulgt af en støv- og røgsky, for med den størst mulige fart at forcere bakken ind mod Viborg.

Når denne begivenhed havde fundet sted, var det tid til hjemkørsel, og vi forlod Rindsholm og den gæstfri kros omgivelser, jeg tror, uden at familien havde erlagt en eneste krone til kroværten, kun iskiosken havde nydt godt af vort besøg.

Det er i øvrigt ganske interessant at se, hvor »stavnsbundne« en familie følte sig til en bestemt egn. Hele min fars familie boede som nævnt i området øst for Viborg og valgte derfor altid Rindsholm som udflugtsmål, medens én af mine kammeraters familie, der stammede fra egnen nord for Viborg, konstant havde Hjarbæk som søndagsmål.

Det var betegnende for de trange økonomiske forhold før i tiden, at mine forældre i sommertiden altid havde os børn med på deres cykler, når vi skulle på familiebesøg. Men i den kolde årstid sendte de os af sted med tog og rutebil, for derefter selv at cykle til målet.

Da vi ældste børn blev større, cyklede vi selv, medens mine mindre søskende overtog pladserne på fars og mors cykler. Da jeg var den ældste, blev der tit gjort forskel – men til min fordel. Min far tog mig nemlig ofte med på cykelture på sine fridage. Somme tider besøgte vi familien, andre tider tog vi blot ud i Viborgs omegn. Jeg har på denne måde lært et utal af veje og stier i omegnen at kende. Hyppigt gik turen til Vinkel, min fars fødesogn, ad grus-

vejen syd om Sønder sø til Bruunshaab med papfabrikken og de gamle hvidkalkede og stråttækte arbejderboliger. Derefter forbi teglværket, ud over »vasen« og Nørreå. Videre ad den stejle og snoede vej op ad Randrup bakke til Randrup hovedgård, der dengang så ud næsten som i dag. Når vi var kommet forbi gården, kunne vi se Vinkel by med kirken højt hævet over de mange ret store gårde, som landsbyen bestod af. Vejen gennem byen var grusbelagt og slyngede sig gennem den langstrakte by. Mit indtryk af byen var, at det var en velhavende by, forstået på den måde, at næsten alle gårdene var forholdsvis velholdte, moderne og til dels nybyggede, trods deres anselige alder som slægtsgårde. Stråttage og bindingsværk sås næsten ikke. Vores cykeltur endte gerne ved min fars fødehjem, en mindre gård på Vinkel hede, hvis markskel i dag danner Viborg kommunes østligste grænse. Gården tilhører nu min fætter.

Men det var noget helt andet, vi fik at se, når vi tog mod syd og vest for Viborg, for der var landskabet helt anderledes. Cyklede vi f. eks. over Finderup til Vedhoved og videre til Grønhøj og Frederiks, så fik vi set både hede og små fattige hedegårde, hvor stråttage og bindingsværk var almindeligt. Ud over amtsvejene var næsten ingen veje asfalterede, men ved hedeveje og grusveje var der næsten altid i vejsiden eller i grøfttekanten en smal fastkørt jordsti, som brugtes af cyklisterne. Når man fulgte den, kørte man faktisk behageligt og jævnt. Jeg tror, vejen mellem Finderup og Vedhoved er omkring 5–6 km lang, og den er en del af den gamle Viborg-Holstebro landevej. Hele denne strækning gik i min barndom over nøgen hede. I dag er heden dér næsten helt tilplantet eller opdyrket, selv om den stadig hører til blandt de mindst kultiverede områder. Finderup plantage, der ligger langs denne vej, er tilplantet af arbejdsløse viborgensere i begyndelsen af 40'erne, altså først efter krigens begyndelse.

Hjarbæk kunne også en gang imellem være et mål for turen, dengang var der af og til små fragtskibe, skonnerter og lignende at se i havnen. Men for vores vedkommende var det dog oftere Kvols, der var målet. Det skyldtes, at

min far og én af hans kolleger fra hospitalet af og til tog til fjorden for at glive ål, og så var det en selvfølge, at begge koner med tilhørende børn tog med, så der næsten blev tale om en familieudflugt.

Vi cyklede gerne ad Skivevej derud. Strækningen mellem Viborg og Engelsborg var dengang brolagt med chaussésten, og de eneste huse på dette vejstykke var vist nok Gertsens gartneri og gården Poulholm. Ellers var der store åbne marker, hvor nu industriarealer og boligkvarterer breder sig til begge sider for vejen. Videre gik turen forbi Undallslund og Rogenstrup til Løgstrup, Fiskbæk og Kvols. Men den eneste seværdighed under vejs, jeg husker, var en have i Løgstrup, hvor der stod nogle løver eller tigere og kikkede på os, når vi cyklede forbi. Der var vist også andre dyr i haven, alle lavet i cement, men det var de store rovdyr, der gjorde det største indtryk på mig. Nede i Fiskbæk enge gik landevejen tværs over gårdspladsen på Nybro »kro«. Et mærkeligt forhold, der sikkert stammede fra den tid, gården var en kro, et forhold, som først blev ændret få år før krigen.

Når vi ankom til Kvols, lejede vi gliveredskaberne hos en mand, der boede på vejen ned mod fjorden. Derefter gik mændene i gang med glivningen iført et gammelt sæt tøj, medens børnene legede i strandkanten, og konerne gik i gang med at forberede frokosten. Når der blev fanget en ål, som blev puttet i en medbragt lærredspose, råbte mændene »ohøj«, så vi inde på land altid kunne følge med i, hvordan udbyttet blev.

Efter indtagelse af frokosten gik mændene igen i vandet for at forøge fangsten, og sidst på eftermiddagen gik turen atter hjemad med dagens høst. Såvidt jeg husker, var der altid en god fangst at dele mellem de to familier, når vi kom hjem.

Jeg har også prøvet de helt store cykelture med min far. I 1936 cyklede vi til Skagen. Turen gik over Løgstør, derfra med færge over Aggersund og videre på cyklen til Løkken, Frederikshavn og Skagen. Hjemturen gik over Aalborg og Hobro. Sådan en tur klarede vi med fire overnatninger på billige hoteller under vejs.

Året efter tog vi en tur til Sønderjylland, hvor vi cyklede over Silkeborgegnen til Lillebæltsbroen og videre over Fyn til Fåborg. Derfra med færgeren til Mommark, besøg i Augustenborg, Sønderborg og Dybbøl. For første gang over grænsen på et »10 øres pas« til Flensborg. En spændende oplevelse for en 10–11-års dreng at se hagekorsflagene vaje og militærpersoner præge gadebilledet i Hitlertidens Tyskland.

På sådanne ture så vi alt, hvad der fandtes af seværdigheder. Jeg nævner i flæng: Den tilsandede kirke, Grenen, Børglum kloster, Himmelbjerg, Lillebæltsbroen, Sønderborg slot, Dybbøl mølle og skanser, Knivsbjerg, Koldinghus osv. osv. Jeg tror, at min interesse for og kærlighed til Danmark, derunder særlig Viborg og Viborgeggen, er skabt på den måde, jeg har lært landet at kende. Dengang var der jo rigeligt med plads på vejene og ingen biler. Der var gode muligheder for at både se og tale sammen under cykelturen, så da min far var en god fortæller, kunne turene næsten kun give et godt udbytte.

Efter disse sidespring vil jeg atter vende tilbage til Viborg. Jeg nævnte til indledning, at statshospitalet indgik som en daglig del af min tilværelse, idet min far var ansat som plejer dernede. Men også min mor havde før sit giftermål været ansat på hospitalet som plejerske, og i 1938 genoptog hun sit arbejde der, så det blev altså gennem begge mine forældre, jeg fik kontakt med det lukkede område, som hospitalet dengang var.

Hospitalet var virkelig et lukket område, hvortil kun ansatte og de, der havde et reelt ærinde, kunne få adgang. Overalt mod landsiden var hospitalet omgivet af et højt hegn, med kun en eneste adgangsmulighed til daglig, nemlig gennem »portenen« ud mod Nyvej og Riddergade, der var under stadig opsyn og kontrol af portneren, der dengang egentlig måtte dele sin stilling med sin kone, fordi han jævnlig skulle følge besøgende rundt til de enkelte afdelinger og boliger på hospitalet. Portnerparret var i al den tid, jeg kan huske, Anne Mette og N. P. Thougard, som i mange af

Sindssygehospitalets port set indefra. Bygningen med tårnet kaldtes for »firkanten« og var en del af det oprindelige tugthus (Byhist. A.).

døgnet timer var bundet til deres opgave, kun i nattetimerne blev de afløst af hospitalets nattevægttere. Portnerparret måtte også passe telefonomstillingen, så den fritid, de hav-

Året efter tog vi en tur til Sønderjylland, hvor vi cyklede over Silkeborgegnen til Lillebæltsbroen og videre over Fyn til Fåborg. Derfra med færgen til Mommark, besøg i Augustenborg, Sønderborg og Dybbøl. For første gang over grænsen på et »10 ores pas« til Flensborg. En spændende oplevelse for en 10–11-års dreng at se hagekorsflagene vaje og militærpersoner præge gadebilledet i Hitlertidens Tyskland.

På sådanne ture så vi alt, hvad der fandtes af seværdigheder. Jeg nævner i flæng: Den tilsandede kirke, Grenen, Børglum kloster, Himmelbjerget, Lillebæltsbroen, Sønderborg slot, Dybbøl mølle og skanser, Knivsbjerg, Koldinghus osv. osv. Jeg tror, at min interesse for og kærlighed til Danmark, derunder særlig Viborg og Viborgeggen, er skabt på den måde, jeg har lært landet at kende. Dengang var der jo rigeligt med plads på vejene og ingen biler. Der var gode muligheder for at både se og tale sammen under cykelturen, så da min far var en god fortæller, kunne turene næsten kun give et godt udbytte.

Efter disse sidespring vil jeg atter vende tilbage til Viborg. Jeg nævnte til indledning, at statshospitalet indgik som en daglig del af min tilværelse, idet min far var ansat som plejer dernede. Men også min mor havde før sit giftermål været ansat på hospitalet som plejerske, og i 1938 genoptog hun sit arbejde der, så det blev altså gennem begge mine forældre, jeg fik kontakt med det lukkede område, som hospitalet dengang var.

Hospitalet var virkelig et lukket område, hvortil kun ansatte og de, der havde et reelt ærinde, kunne få adgang. Overalt mod landsiden var hospitalet omgivet af et højt hegn, med kun en eneste adgangsmulighed til daglig, nemlig gennem »porten« ud mod Nyvej og Riddergade, der var under stadig opsyn og kontrol af portneren, der dengang egentlig måtte dele sin stilling med sin kone, fordi han jævnlig skulle følge besøgende rundt til de enkelte afdelinger og boliger på hospitalet. Portnerparret var i al den tid, jeg kan huske, Anne Mette og N. P. Thougaard, som i mange af

Sindssygehospitalets port set indefra. Bygningen med tårnet kaldtes for "firkanten" og var en del af det oprindelige tugthus (Byhist. A.).

døgnet timer var bundet til deres opgave, kun i nattetimerne blev de afløst af hospitalets nattevægttere. Portnerparret måtte også passe telefonomstillingen, så den fritid, de hav-

de, måtte være meget begrænset; jeg har i hvert fald flere gange set, at Thouggaard har fået samtlige dagens måltider serveret i portnerlogen.

Kom der besøgende til en patient, foregik det på den måde, at man henvendte sig i porten, hvorfra portneren så ringede til den afdeling, som havde patienten, for at melde om det forestående besøg. Havde den besøgende været der tidligere og kendte vejen til afdelingen, fik han lov til selv at begive sig dertil, men i det modsatte tilfælde fulgte portneren med. Til afdelingerne hørte oftest en såkaldt besøgsstue. Nu skulle afdelingens personale så sørge for, at patienten blev afleveret i besøgsstuen, og først dér, bag låsedøre, kunne patienten og den besøgende hilse på hinanden.

Dette lille eksempel viser tydeligt, at hospitalet havde bevaret en del af de systemer, som sikkert havde været mere passende i de samme bygninger, da disse tilhørte fængselsvæsenet.

Et andet eksempel fra hospitalet, som godt nok er fra 20'erne, viser også, at man endnu ikke havde opfattet patienterne som syge mennesker, der kunne helbredes. Den daværende overlæge skrev til ministeriet og bad om tilladelse til, at han og reservelægen måtte have privat praksis ved siden af hospitalsarbejdet. »For«, som han skrev, »der er kun lidt sygdom blandt de ca. 800 patienter, så hospitalets to læger har god tid til også at kunne have private patienter ude i byen.« Jeg gad vide, hvad hospitalets store lægestab ville sige til sådan en påstand i dag.

Ude i byen herskede der i mange tilfælde de mest mærkværdige forestillinger om »anstalten«, som den til daglig kaldtes. Historier og påstande om, hvad der foregik nede ved søen, var både fantastiske og utallige. Hvad der tit bestyrkede historierne, var de hyl og skrig, der ofte kunne høres af forbipasserende på Nyvej og Riddergade uden for hospitalets område. Men også den måde, oppegående patienter fik lov til at komme på bytur, kunne give folk en mærkelig opfattelse af hospitalet, så det også af den grund blev sammenlignet med et fængsel. En spadseretur i byen foregik på den måde, at patienterne i flok og følge, ikklædt deres

ensartede sorte tøj, omsyede gamle plejeruniformer, blev ført gennem byen med et par uniformerede plejere foran og bagved, som en slags bevogtning. Det var jo en selvfølge, at sådant et optog blev bemærket, og at folk på den måde mange gange opfattede patienterne og hospitalet forkert. Men det var i overensstemmelse med reglementet, at en spadseretur i byen foregik således.

Hospitalet var en verden for sig selv, en stat i staten eller rettere en by i byen, hvor raslende nøgleknipper, madklokkens ringen, det interne elværks dieselmotors duk-duk, sammenblandet med urolige patienters skrig, var de lyde, som var med til at skabe en særpræget atmosfære i denne lukkede by. Og det er en selvfølge, at hospitalets hverdag, med sine næsten 1600 patienter og funktionærer, Danmarks næststørste sindssygehospital, i høj grad har afspejlet sig i byens daglige liv, da der dengang kun var 17.000 indbyggere i Viborg.

Om de sociale forhold i Viborg i 30'erne husker jeg ikke ret meget. Dog husker jeg, at Forsørgelsesanstalten, der tidligere hed Fattiggården, blev overtaget af Statshospitalet omkring 1938 og derefter blev omdøbt til Plejehjemmet i Sct. Nicolajgade. Dermed forsvandt én af de skampletter, der gjorde forskel på mennesker, der enten var blevet syge eller var kommet i nød.

Arbejdsløse, såkaldte »rejsende svende« kom hyppigt og betlede ved døren, og mange af disse sov om natten oven på ovnene på gasværket eller på teglværket. Vi havde hjemme hos os nogle kuponer, vi kunne give de rejsende, og disse kuponer kunne bruges som betaling for mad og logi – når man havde samlet et tilstrækkeligt antal sammen – på svendehjemmet i Rosenstræde eller på »Arbejdet adler«s svendehjem i Mageløs.

Jeg startede min »karriere« i Viborgs erhvervsliv i 1936, da jeg fik min første plads som bydreng. Det var godt nok kun som ferie afløser for en anden dreng, men det var trods alt en begyndelse. Pladsen var hos Jydsk Boghandel, som dengang ejedes af Elisabeth Andersen. Det var en mange-

Sct. Mathiasgade set ud for posthuset 1930. Bemærk Turist-Bureau skiltet ved boghandelen, samt at gaden er brolagt (Byhist. A.).

artet opgave at være bydreng, hvad det vel for øvrigt også er i dag. Til jobbet hørte først og fremmest udbringning af diverse pakker og ugeblade, samt rengøring af indgangen, vinduesvask, gulvfejning osv. Det var også min opgave at sælge papiraffaldet hos Løgstrups produktforretning i St. Sct. Pederstræde og pænt aflevere de 14–18 ore, som sådan en sæk papir kunne indbringe. Når der ikke var andre opgaver at løse, var min plads bag ved butiksdøren, hvor jeg skulle åbne og lukke døren for alle kunder, samtidig med at jeg ifølge instruktionen skulle bukke høfligt. Det sidste var nok det, der voldte mig de største vanskeligheder, specielt når det var jævnaldrende eller lidt ældre børn, der var kunder, fordi jeg følte det som en slags underkastelse over for »bedre folks børn«, der jo dengang var de hyppigste kunder i en boghandel. For disse mangeartede opgaver fik jeg 2,50 kr. om ugen, og åbningstiden var dengang ugens fire første dage til kl. 18, fredag til kl. 19 og lørdag til kl. 20, så time-lønnen har vel ikke været ret stor, selv målt med datidens pengeforhold. Men der var mange »ansøgere« til disse jobs, så det prægede vel i høj grad lønningerne.

Mit næste job fik jeg hos en købmand i Fredensgade, Lau-

rits Knudsen. Det var min første faste plads, og jeg var der 1 års tid, fra foråret 1937 til foråret 1938. Men det var et slæb for en 11 års dreng at være bydreng i en kolonialforretning. Jeg fik 2 kr. om ugen i løn og skulle selv lægge cykel til. Jeg tror, at cykelreparationerne i mange tilfælde kostede over halvdelen af ugelønnen, men heldigvis betalte min far disse udgifter; til gengæld afleverede jeg så 1,65 kr. om ugen derhjemme for kost og logi; de resterende 35 øre måtte jeg solde op, selv om cykeludgifterne var store. Købmand Knudsen var en ung mand, der kort før min tiltrædelse havde købt forretningen af købmand Ehlert. Forretningen var en typisk »kvarterforretning«, som handlede med alt inden for kolonialbranchen, der kunne være behov for i et villakvarter. Forretningen passedes udelukkende af købmanden selv, og jeg tror ikke, at disse tidstypiske forretninger var særlig indbringende, selv om de jo nok dengang var et mere sikkert levebrød, end tilfældet er i supermarkedernes tidsalder. Alene i Fredensgade var der fire af den slags forretninger, nemlig købmand Wolder på hjørnet af Vesterbrogade, købmand Knudsen i nr. 23 og skråt over for en lille kælderbutik, som vistnok ejedes af en dame. For enden af Fredensgade havde købmand Ejvind Jensen forretning, og det er i dag den eneste eksisterende af disse fire forretninger.

Jeg nævnede før, at forretningen udelukkende passedes af købmand Knudsen selv. Men senere assisteredes han af sin kone, hvilket var det almindeligste. Typisk for disse mindre forretninger var også, at de havde en butiksklokke, som ringede, når butiksdøren blev åbnet. Når der ikke var kunder i butikken, opholdt købmanden sig gerne bagved eller i »privaten«. Jeg tror, at de fleste af datidens bydrengene tydelig husker, at det var deres pligt, når de havde åbnet butiksdøren, og indehaveren ikke var i butikken, med høj røst at forkynde: »Det er mig,« for ikke at ulejlige købmanden eller hans kone ud til disken.

Mit arbejde i denne forretning var lige så alsidigt som i Jydsk Boghandel, men betydelig hårdere. Kolonialvarer vejer jo godt til, og det var besværligt at håndtere de tunge

kurve på cyklen. Derfor anskaffede jeg mig for egen regning en bagagebærer til at hænge foran på cyklen, hvilket resulterede i, at både foraksel og forgaffel tog skade af belastningen. Ud over budkørsel var der andre opgaver at løse f. eks. skylning af flasker, aftapning af petroleum, hugning af optændingspinde, gadefejning, bankning af gulvmåtten osv.

Jeg blev derfor forholdsvis hurtigt ked af arbejdet, og var derefter så heldig at få en ny plads, nemlig hos manufakturhandler Wille-Christiansen i Sct. Mathiasgade 48, hvor nu Messing-Jens ligger. Det var noget af et avancement målt med en bydrengs øjne. For det første fik jeg 1 kr. mere om ugen, således at min ugeløn nu var på 3 kr. Dertil kom, at det føltes – stadig set med bydrengens øjne – betydeligt »finere« at være bydreng i Sct. Mathiasgade end i yderkvartererne, og det føltes også »finere« at være bydreng i en manufakturforretning frem for i en kolonialforretning. Rent arbejdsmæssigt fik jeg det også langt bedre. Her var kun få ærinder, og jeg skulle ikke i de ledige stunder ydmyge mig selv ved at stå og bukke og skrabe for jævnlidrende kunder. Her måtte jeg opholde mig i gården eller i et dejligt lille baglokale, når der ingen opgaver var. Her i dette baglokale sad jeg ofte og læste, ikke skolelektier, som jeg sikkert gerne havde måttet beskæftige mig med, og som nok også var mere nødvendigt, men i bl. a. telefonnøglen og i – »Skattebogen for Viborg Købstad«. Jeg tror nok, at jeg uden at prale vil påstå, at jeg efterhånden kunne disse bøger udenad, selv om der kom en ny udgave hvert år. Det var spændende hvert år at se, hvem der var blandt »De højest beskattede i Viborg«.

Wille-Christiansen var, ligesom min tidligere principal, en ung købmand. Han havde få år i forvejen overtaget forretningen efter manufakturhandler Aagaard. Forretningens kunder var efter min opfattelse for det meste fra de lidt bedre sociale lag, og forretningens varelager var sikkert derfor i nogen grad præget af dette forhold, f. eks. holdt man ikke »årligt udsalg«, som næsten alle øvrige forretninger i denne branche.

Men selv om det for det meste var såkaldte »gode« kunder, der prægede forretningen, kunne det alligevel ikke undgås, at der også af og til var usolide betalere i kundekredsen. Det samme gjaldt i øvrigt også i alle de andre forretninger, jeg har arbejdet for, og derfor hændte det ofte, at jeg måtte præsentere regninger for disse personlig. Et udslag af tidens dårlige økonomiske forhold og arbejdsløshed var, at der i Viborg, i lighed med i andre byer, fandtes noget, der hed »Oplysningsforeningen for handel og håndværk«. Denne forening havde til formål at opkræve skyldige beløb hos kunder, der ikke kunne eller ville betale deres regninger. Betalte man ikke gælden, blev man derefter truet med optagelse i »Den sorte Bog«, som absolut ikke kunne sammenlignes med Kraks blå bog – snarere tværtimod. Var man først optaget i »den sorte«, kunne man altså ikke længere få kredit, og forretningsmanden kunne tilsvarende skyde en hvid pind efter sit tilgodehavende. Sådanne håbløse tilfælde fik jeg af og til lov til at prøve på ny, med løfte om gode procenter, såfremt jeg fik noget inddrevet. Jeg husker et enkelt tilfælde, hvor det lykkedes mig at få en afdragsordning aftalt med en dame, der skyldte for nogle gardiner. Aftalen lød på 2 kr. pr. uge. Det holdt nogle få gange – så måtte også jeg opgive.

Jeg forblev hos Wille-Christiansen indtil min konfirmation i 1941, så min videre »karriere« som heldagsbydreng i Dansk-Svensk Staal hører en senere tid til. Jeg vil derfor vende tilbage til nogle af de øvrige ting, der prægede Viborg i 30'erne. Men jeg vil gerne nævne, at mit ret gode kendskab til såvel Viborgs indbyggere som til dens gader og huse, sikkert har sin rod i disse år, hvor jeg cyklede Viborg rundt i én uendelighed, og hvor jeg lærte et utal af navne at kende.

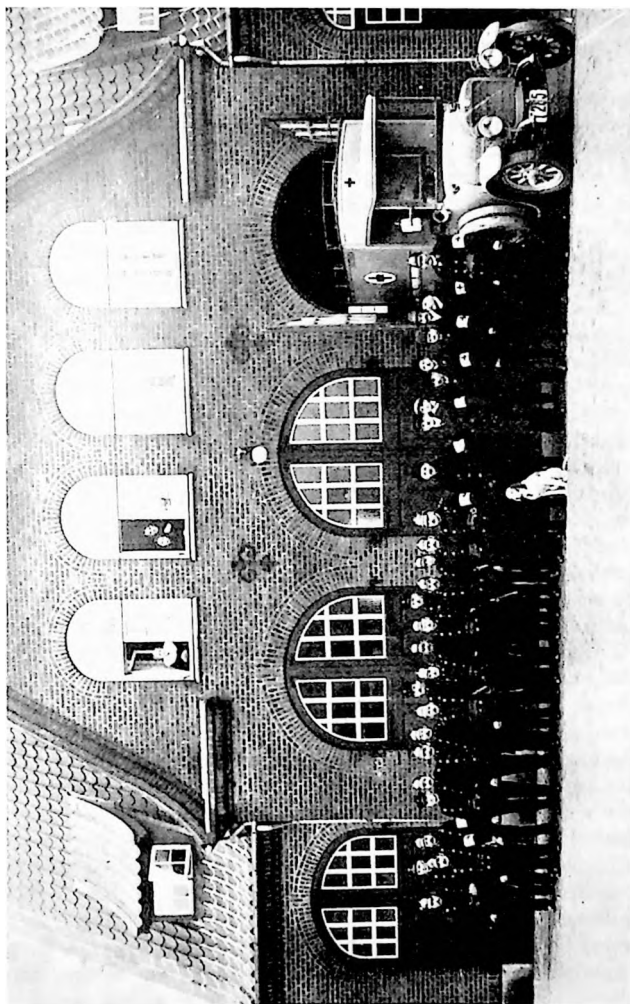
Nogle mennesker anser det for en lyst at arbejde, det gør jeg også – når blot man får lov til at arbejde med det, man har lyst til – og helt ærligt, så var min lyst til at være bydreng i vinter og kulde og i sommer og sol, hvor andre børn kunne lege frit, ikke særlig stor. Derfor har jeg måske været anset for at være en doven knægt på mit arbejde. Jeg tror

nemlig, at jeg var temmelig længe om at køre ud med forskellige ærinder. Sagen var den, at jeg gjorde mig mange svinkeærinder undervejs, således at jeg kunne forene mit arbejde og min lyst – til at udforske Viborg – med hinanden. Alle gader og veje, huse og gårde samt byggepladser inspicerede jeg minutløst med jævne mellemrum for at følge med i, om Viborg var i en god udvikling, eller der skete andre forandringer. Om det så var kirkegården, blev den inspiceret; jeg holdt øje med, om der blev sat nye gravstene op. I dag tænker jeg ofte på, hvor besynderligt en 10–14 års dreng har kunnet opføre sig, og en der vil gentage min levevis, vil jeg nok selv betragte som lidt af et særtilfælde.

Nu, hvor jeg er begyndt at bekende mine »synder«, må jeg vel også hellere nævne, at megen tid også er gået med at læse de lokale aviser, som dengang alle havde deres opslag ved de respektive redaktioner og trykkerier. Men ud over mig var der en stor og fast læserskare, hovedsagelig bestående af arbejdsløse og ældre, som hver eneste dag afventede de nye aviser på opslagstavlen. Disse mennesker vidste nøjagtig i hvilken rækkefølge, aviserne blev sat op, og de tog dem alle fra en kant. Når de vigtigste nyheder var læst, fortsatte de til den næste avis, for så til sidst at tage turen en gang til for at foretage en nøjere granskning af den øvrige tekst.

Brandbiler og brandvæsen interesserer altid drenge, og jeg var bestemt ingen undtagelse. Ønsket om at blive brandmand ligger jo gemt i enhver dreng. Dog får kun få deres ønske opfyldt, og jeg gjorde det heller ikke. Men jeg opnåede dog som voksen i en enkelt periode at blive medlem af Viborg købstads brandkommission, og det smager jo altid lidt af fugl at være med til at bevilge penge til nye brandbiler og brandmateriel.

Siden 1914 og indtil 1968 har brandstationen haft sin plads øverst i Gravene, således at næsten ligegyldigt hvor der var brand, var det første stykke vej til brandstedet altid nedad for køretøjerne. Det var jo naturligt, at dette kunne

Samarbejde mellem brandvæsenet og samariterne. Brandstationen i Lille Set. Høngsgade ca. 1930 (Byhist. A.).

have sin fordel, da hestetrukne brandvogne var det almindeligste, men efter at bilerne holdt deres indtog, var det uden betydning. Men at det i 30'erne kunne være en ulempe, at brandstationen lå højt, har man vel ikke tænkt på i 1914. Det var nemlig sådan, at når brandsirenen lod sin hyletone lyde over byen for at sammenkalde brandmandskabet, så strømmede tilskuere til fra alle sider op mod brandstationen, og i løbet af kort tid var der samlet en anelig flok på pladsen ved Gl. Vagt, for at se på udrykningen. Men her er det, at den uheldige høje beliggenhed kommer til at spille ind. For medens tilskuerne kom fra de nærmeste omgivelser og i løbet af få minutter kunne være »på plads«, så var brandmændene, der hovedsageligt var bygningshåndværkere, beskæftiget overalt i byen, og lige meget hvor, de kom fra, skulle de ase på deres cykler op ad Gravene, Reberbanen osv. for at nå brandstationen, og resultatet var, at når brandmændene nåede stationen, var de mere eller mindre opkogte i ansigterne. Her havde vakse drenge i øvrigt en opgave at løse, de greb brandmændenes cykler i farten og stillede dem ind i gården, medens brandmændene fortsatte i løb ind på stationen, samtidig med at publikum tilkendegav deres utilfredshed med den evindelige tid, det tog at sende et brandhold af sted – og måske også antydede, henset til de røde ansigter, at tørsten jo skulle slukkes først.

Viborg havde dengang kun to brandbiler, den gamle og den nye. Den gamle havde massive dæk, og den kan i dag ses på automobilmuseet i Gjern ved Silkeborg. Begge vogne var helt åbne, og jeg tror, det må have været frygtelig ubehageligt at være brandmand i vinterhalvåret, såfremt der skulle køres ret mange kilometer ud til et brandsted, og ofte skete det også, at omklædningen fra civil til uniform skete under kørslen. Men på trods af disse barske vilkår var det alligevel et eftertragtet job at være brandmand, og mange var det gennem en længere årrække.

Brandvæsenet holdt i 1969 125 års jubilæum, og i den anledning blev der udsendt et jubilæumsskrift om Viborg brandvæsen. Jeg vil derfor ikke skrive mere om emnet, men slutte med en »historie«, der også er en følge af brandstatio-

nens placering øverst i Gravene lige ved siden af politistationen.

En lidt undersætsig mand kommer ind på brandstationen, hvor depotmester Due har vagt. Han melder, at hans kone nu igen er forsvundet. »Jamen så er De gået ind af den forkerte dør, min gode mand,« siger Due, »forsvundne personer skal anmeldes til politiet, og det er på den modsatte side af porten.« »Ja,« svarede manden, »det gjorde jeg også sidste gang, men det tør jeg ikke – for de fandt hende.«

Falcks redningskorps etablerede sig også i Viborg i dette tiår. Det fik station med fast mandskab i Sjællandsgade og rådede de første år over en kranvogn, en ambulance og en personvogn. Senere fik det også en mindre værktøjsvogn. Zone-redningskorpset etablerede sig i samme periode hos A. Philipsen & Co., Ford, på Vesterbrogade, men kun med en kranvogn, som blev betjent af Philipsens automekanikere. Nogle få år senere ophørte denne ordning, og Zonen havde ingen station i Viborg, før den i 1938 atter etablerede sig, og denne gang i Dalbergsgade, men stadig væk kun som autohjælp.

Der var i disse år en skarp konkurrence mellem redningskorpserne; en konkurrence, der redningskorpserne imellem først er ophørt ved sammenlægningen af Falck og Zonen for få år siden. Men også brandvæsenet kunne føle konkurrence fra redningskorpserne. Mange kommunale brandvæsen er landet over blev i den periode overtaget af Falck eller Zonen, og også i Viborg lød der mange røster, om ikke også dette ville være formålstjenligt her i byen. Det blev dog ved snakken, og i dag har Viborg måske provinsens mest moderne kommunale brandvæsen.

Brandsirenens hylen var én af de lyde, som de fleste viborgensere kendte. Når der var ildebrand i byen, tudede den i almindelighed én gang, var det på landet, det brændte, tudede den to gange, og hvis der var optræk til en større brand, tudede den tre gange. Derudover var der sireneprøve hver søndag middag kl. 13,00.

Men foruden brandsirenen var der mange andre lyde, som byen var fortrolig med. Først og fremmest fabriksfløjterne,

som der var flere af. Hver havde sin særprægede lyd, nogle en dyb bas, og andre et skingert, gennemtrængende fløjt. Alle på en enkelt nær var dampfløjter, og de lød på forskellige tidspunkter af dagen, afhængig af arbejdstiden i den pågældende virksomhed. Men næsten alle fløjtede kl. 12 for at markere middagspausen, som i almindelighed varede til kl. 13,30. Fyraften holdtes i de fleste virksomheder kl. 17, og på dette tidspunkt fløjtedes der også. Weekend kendtes ikke, så også lørdag arbejdedes der i fabrikkerne om eftermiddagen.

De virksomheder, der havde dampmaskiner og dermed fabriksfløjter, var bl. a. Riegels trævarefabrik, Bentsens klædefabrik, Svineslagteriet og Bryggeriet Odin, medens Scheevogts maskinfabrik i Jyllandsgade havde en fabriksfløjte, der tudede ved hjælp af trykluft og derfor havde en helt anden lyd.

Men også damplokomotivernes fløjten var en lyd, der kunne høres langt borte. Holdt et tog og ventede ved signalet uden for stationen, gav det et langt fløjt fra sig. Under rangering og ved afgang fløjtede lokomotivet også ligesom ved indkørsel til perron.

Nu er alle disse lyde fra dampmaskinernes tidsalder forsvundet og er i stedet blevet erstattet af andre støjkilder, som påstås at være lige så belastende for nerverne eller mere endnu.

Dampmaskinerne er nu næsten overalt blevet afløst af elektromotorer, damplokomotiverne af diesellokomotiver og brandsirenen er udskiftet med små moderne radiomodtagere, som hver brandmand bærer på sig.

Den elektriske strøm trænger ind overalt og gør mange af hverdagens tekniske hjælpemidler mere praktiske og behagelige. Den fortrænger flere andre energikilder og anvendes på flere og flere områder.

Et af de områder, hvor den elektriske strøm i øjeblikket, 1970, er årsag til en forandring, er i køkkenet, hvor gasovne og gasapparater nu bliver udskiftet med lugtfri elkomfurer. Er man ikke vant til bygas, kan man altid lugte den, når man kommer i et køkken, hvor den bruges. Jeg

En af de hyggelige gamle gadelygter kaster sit dunkle skær over de nærmeste omgivelser. Sct. Nicolajgade 8, bagved rådhuset.

husker, at når vi fik familiebesøg fra landet, klagede de altid over gaslugt i vores køkken, medens min mor tilsvarende kunne fortælle gæsterne, at de lugtede af køer. Men også for flere år siden fortrængte el gassen, men da var det som belysningskilde, hvad måske kun få tænker over i dag.

I 30'erne var som tidligere nævnt næsten alle gadelygter i Viborg gaslygter, og kun forretningsgaderne samt Jernbanegade havde elektriske lamper. Gaslygterne var af de mest forskellige modeller, men den mest almindelige, som havde fire brændere, var den, der er bevaret i Sct. Mogensgade og i domkirkens nærhed, men som i dag lyser med elektriske pærer. Så var der nogle, der var høje med hængeskærm, og som var forsynet med 6-8 brændere. Denne model anvendtes mest i de nye kvarterer samt på Vesterbrogade og i den øverste del af Gravenc. Endelig var der de store, dobbelte lamper, som f. eks. foran banegården, med op til 12-15 brændere i hver kuppel.

Alle disse lamper skulle tændes hver dag. Det foregik på den måde, at en kommunalt ansat lygtetænder ved tændings-tid cyklede rundt med en bambusstige, der var forsynet med en krog i spidsen og med en sammenklappet stige fastbundet på cyklen. I kuplen brændte der en »vågekone«, og når lygtetænderen åbnede for gassen med sin stige ved at trække i en ring, der hang ned fra lampen, tændtes denne med et »blop«, der kunne høres som en lille eksplosion. Var vågekonen blæst ud, eller var der andre funktionsfejl, måtte lygtetænderen til tops i lampen for at tænde med tændstikker. Til dette formål brugte han sin stige, men en enkelt af byens lygtetændere, han hed Kryger, var dog i stand til som en artist at kravle op ad masten, hvilket jeg har set flere gange.

Ved midnatstid måtte lygtetænderne ud igen for at slukke en del af lamperne, og hen på morgenstunden skulle natlamperne, dvs. lamper i gadekryds og lignende steder, der måtte brænde hele natten, slukkes.

Men gadelygterne skulle også vedligeholdes, og glaskuplerne pudsес. Til dette arbejde havde man folk fra gasværket, der jævnlіgt kom rundt til lygterne for at efterse dem. Også de havde en lille sammenklappelig stige med på cyklen samt en værktøjskasse på styret. Ankommet til lygten rejste de stigen op ad stammen, kravlede op og åbnede derefter kuplen ind til selve brænderne, som var nogle små keramik- eller fajanceringe med et net på. De måtte hyppigt udskiftes, fordi nettene brændte i stykker. Så smed gasmanden ringene ned på gaden, hvor nysgerrige børn, der interesseret fulgte hans arbejde, hurtigt samlede dem op for at bruge dem som legetøj. Efter udskiftningen af brænderne blev lampen afprøvet, og fungerede den tilfredsstillende, var alt i orden. Til sidst blev selve glaskuplen afpuдset indvendig og udvendig for sod og snavs med et stykke tvist, inden manden fortsatte til den næste gadelygte.

Arbejdet på selve gasværket var og er forfærdeligt snavset. Kulstøv og aske, røg og gas trænger ind overalt. Og som følge af den måde, gasfremstillingen foregår på, er selve reortouset et sted, hvor der er meget varmt om sommeren og

iskoldt og blæsende om vinteren, fordi der er åbninger i såvel tag som mure, for at røg og damp kan trænge ud, når ovnkamrene tømmes for slagter.

Jeg tror derfor heller ikke, at nogen som helst af de nuværende gasværksarbejdere vil savne deres arbejdsplads, når gasværket om få år lukker, da de jo alle bliver sikrede arbejde ved kommunens andre afdelinger.

Det gamle elværk i Viborg er jo også blevet nedlagt for en del år siden. Det var et jævnstrømsværk, som producerede strømmen ved hjælp af nogle store dieselmotorer, og jeg husker tydeligt den larm, der var på Trekronervej og i Sparregade, når maskinerne kørte. En af de nærboende fortalte mig engang, at når han hørte denne støj, mindede det ham altid om en sejltur med Århus-Kalundborg-båden, som også var forsynet med dieselmotorer. Nu får Viborg al sin elstrøm fra Midtkraft, og den modtages lydløst.

I forbindelse med kommunens opgaver må jeg også hellere tage renovationsarbejdet med. Der var i 30'erne og helt op til for få år siden både dag- og natrenovation i Viborg, selv om begge dele foregik i dagtimerne. For at skelne må jeg hellere nævne, at dagrenovation er det, vi populært kalder for skraldespande, medens natrenovation er tømning eller udskiftning af klosetspande i de gammeldags »lokummer«. Kun få familier havde »træk og slip«, langt de fleste havde lokum i gården, og i etageejendomme og i baggårdsbygninger var flere familier ofte fælles om sådan en uhygiejnisk indretning. Disse spande blev tømt af renovationsarbejdere, som løftede låget eller sædet på kassen, satte den fyldte spand ud i gården og derefter placerede en rengjort i stedet. Samtidig med den rene spand havde de et låg og en gummiring med, som var til at sætte på den fyldte spand. Låg og ring blev fastgjort ved hjælp af en bøjle, hvori der var en skruetvinge, som holdt det hele tæt sammen for at undgå lugt og overskvulping. Den fyldte spand blev derefter taget på nakken og båret ud til den ventende hestevogn på gaden. Alene bæringsmetoden nødvendiggjorde den førnævnte tillukning af spanden. Når alle rengjorte spande

var blevet udskiftede med fyldte, kørte renovationsvognen hele læsset ud på renovationsanstalten på Holstebrovej, hvor tømningen foregik, og spandene blev skyllede. Det er vist overflødigt at bemærke, at selv om ordet luftforurening er forholdsvis nyt, så er det altså ikke nyt at forurene luften. Jeg husker i hvert fald stanken i området, særlig når luften var lidt tung på grund af fugt eller tåge.

Tømning af dagrenovation foregik på den måde, at en specialbygget skraldevogn med to jyske heste foran og med to mand på bukken kørte ud til de enkelte ejendomme, hvor mændene hentede de fyldte, firkantede skarnkasser i gårdene for derefter at tømme dem direkte over i vognen. Når de var tømte, blev skarnkasserne bare sat på plads igen, og ingen bekymrede sig om, hvorvidt de i sommertiden var vrimplende fyldt med maddiker eller lignende uappetitligheder. Også disse læs blev kørt ud til renovationsanstalten, hvor de blev læsset af i Katmose. Det siger sig selv, at dette område var et sandt eldorado for rotter og måger, som altid holdt sig i store flokke over området. Et forhold der først er rådet bod på i de sidste år som følge af overgangen til papirsække.

Jeg tror nok, at renovationsvognene tilhørte kommunen, der har vel været 5–6 stykker af dem; men hestene, der alle var svære jyske heste, tilhørte proprietær Winsløv-Nielsen på Øster Teglgård, hvor såvel vogne som heste var opstaldet.

Politiet var også i en del af 30'erne og før den tid kommunalt, først i 1938 blev politiet samlet i rigspolitiet og dermed under staten. Tidligere var politibetjentene i købstæderne kommunalt ansatte, og landbetjentene var ansatte under amtet. Kriminalpolitiet hørte dog under staten, og bar derfor den fine betegnelse »Statspolitiet«, medens kriminalbetjentene blev kaldt for opdagere.

Politistationen lå i Kompagnistræde nr. 5 (tlf. nr. 6), hvor den havde sine lokaler, indtil den nye politistation i Ll. Sct. Hansgade blev taget i brug 1941. Det var små og trange lokaler, politiet rådede over i Kompagnistræde, og kontorerne var derfor placeret forskellige steder i byen,

som tilfældet også er i dag. Der var dengang to politimester-embeder i Viborg, et for købstaden og Lysgård herred, politikreds nr. 57, og et for Fjends, Nørlyng m. fl. herreder, politikreds nr. 58. Begge disse embeder havde kontorer på rådhuset, ligesom også kriminalpolitiet havde hjemsted der.

Bag ved rådhuset ligger arresten i en pompøs bygning med to tårne. Da jeg begyndte at gå i skole, var det min opfattelse, at i disse tårne var der celler til kongen og dronningen, når de skulle i fængsel. Inspirationen til denne opfattelse stammede sikkert fra det første klasselokale, jeg gik i, hvor der nemlig var anbragt et billede af Christian II som fange på Sønderborg slot. Og på dette billede kunne enhver jo se, at en kongecelle var rund.

Jeg tror, Viborg, dengang som nu, var en forholdsvis fredelig og rolig by. De eneste alvorlige sager fra 30'erne, som jeg erindrer endnu, er Kompedalmordet, som hurtigt blev opklaret, og Krejberg-sagen, som endte med frifindelse af den sigtede. Der var også et par større tyveriaffærer, som satte sindene i bevægelse, bl. a. en på svineslagteriet, der dog forholdsvis hurtigt blev opklaret.

Ellers tror jeg nok, at politiet havde de mest travle perioder i forbindelse med dyrskuerne, toftmarkederne, Viborg-Dagene og – nazist-møderne. Disse nazi-møder var ret hyppige i 30'erne, og såvel i Viborg som i andre byer landet over holdt dette parti møder og demonstrationer for at hverve tilhængere for sin politik. Det gjorde andre partier også, men nazisterne forsøgte at følge det mønster, som det tyske moderparti anlagde, nemlig at omgive sig med vagtposter, de såkaldte SA'er, lægge op til diskussion ved møderne, demonstrere på gaderne og eventuelt yppe kiv, så mødet kunne ende med slagsmål. Partiet havde hagekorsfaner med fanevagt omkring talerstolen, og deres talere var hyppigt meget udfordrende, hvad de dog nok ikke var ene om i dette bevægede tiår. Og da nazisterne af og til også indkaldte udenbys SA'er, var stemningen ved møderne mange gange på kogepunktet.

Politiet havde derfor næsten altid tilkaldt forstærkning fra Århus, når sådanne møder skulle afholdes, og det vakte

naturligvis berettiget opsigt i byen, at en stor politibil fyldt med betjente rullede op i Kompagnistræde, hvor den blev placeret i gården, med køleren udad, klar til udrykning. Viborg havde ikke selv nogen politibil dengang, og politiet måtte til daglig altid tilkalde en taxa, såfremt der blev tale om en udrykning, eller en beruset person skulle anholdes og i detentionen.

Gadeslagsmål var i øvrigt temmelig almindelige i 30'erne. Dog ikke blandt voksne, men blandt drenge. Der var nærmest tradition for, at visse kvarterers drenge kæmpede mindst en årlig kamp mod drengene fra et andet kvarter. F. eks. var der ofte krig mellem Sønder Allé eller Sotorp, som det dengang hed, og Lille Sct. Mikkelsgade, og mit barndomskvarter, Middagshøjvej, kæmpede ofte mod drengene på Trekronervej. Når sådan en krig nærmede sig, forberedte man sig med en hemmelig mobilisering af våben, som bestod af lange stager og skjolde, som var fremstillet af krydsfinérslåg fra margarinebøtter. Når alle krigsforberedelser var truffet af den part, der havde lyst til at begynde krigen, og ingen spioner havde røbet planerne, så provokerede man fjenden ved at tage nogle af hans »folk« til fange eller overfalde nogle enkeltpersoner fra det fjendtlige kvarter. Når fjenden så mødte op for at tage hævn, var man jo selv langt bedre forberedt end han. Når selve krigen satte ind, kunne kampene godt strække sig over mange dage, og man skulle i den periode og lang tid efter passe på ikke at komme ind i fjendens område, for så var man sikker på tilfangetagelse eller en ekstra gang klø. Under selve kampene, der naturligvis fandt sted uden for skoletid, selv om der også var krigstilstand mellem parterne i skolen, fik mange af deltagerne ofte nogle drøje knubs.

Jeg véd ikke, om disse gadekampe havde noget med de sociale skel i befolkningen at gøre. Men en kendsgerning var det i hvert fald, at både Ll. Sct. Mikkelsgade og Trekronervej hørte til byens fattigkvarterer. Trekronervej blev saneret, da rutebilstationen blev bygget sidst i 30'erne, og Ll. Sct. Mikkelsgade forsvandt i løbet af 50'erne. Begge

Lille Sct. Mikkelsgade set fra krydset ved Blichersvej, nu Sct. Jorgensvej. Af bygningerne står nu kun hjørnejendommen med kbmd. Mathiasens forretning.

disse kvarterer var saneringsmodne og overbefolkede i en lang årrække, og beboerne hørte næsten alle til de socialt dårligst stillede i Viborg.

Jeg har som bydreng bevæget mig en hel del i Ll. Sct. Mikkelsgade, så jeg har set meget til disse dårlige boliger, som hele kvarteret bestod af. Indtrykket var overalt små, usunde lejligheder, fordelt i fugtige kældre, under utætte tage, i sundhedsfarlige baggårde, mange uden vand, gas og el og med fælles lokum i gården. I næsten alle disse lejligheder boede børnerige familier. Heldigvis er disse umenneskelige huse nu helt forsvundet, men selv om de ikke er

savnede som boliger, er jeg dog sikker på, at mange af de tidligere beboere savner det miljø og måske allermest det sammenhold, der, trods alle mangler i materiel henseende, var blandt gadens indbyggere indbyrdes.

Trekronervejs miljø husker jeg ikke så tydeligt. Men kvarteret, som jeg omtaler, er ikke det nuværende Trekronervej, men det kvarter, der lå, hvor nu rutebilgaragerne er placerede. Det bestod ligeledes af nogle saneringsmodne huse med både over- og underlejligheder samt baghuse. Over for disse huse lå den gamle vatfabrik, så jeg véd ikke, om huse- ne oprindeligt har været arbejderboliger for fabrikkens arbejdere. I området lå også DUIs træbarak, hvor foreningens medlemmer holdt deres møder og orkesterøvelser. Denne barak blev ved saneringen af området flyttet op på Fælledvej, hvor den fik sin plads nær det grå vandtårn, klemt inde bag nogle militære depotbarakker.

Fælles for begge disse kvarterer var, at byens øvrige børn, og voksne med, betegnede dem som »rabarberkvarterer« og »rottereder«, og derfor følte børnene i andre gader sig måske hævet over børnene derfra, medens Mikkelsgadebørnene tilsvarende ikke ville finde sig i nogen nedvurdering. Derfor var der ikke meget, der skulle til, før en krig brød løs.

Om Viborgs drenge har været mere krigeriske end andre byers drenge, véd jeg ikke, men det er vel sandsynligt, at de mange soldater, der altid har været i byen, kunne virke inspirerende. Viborg var jo i årene før den anden verdenskrig Jyllands militære centrum, og soldaterne prægede derfor i høj grad byen. I særdeleshed så man mange soldater på gaderne om aftenen og om søndagen. Ja, det nærmest vrimlede med dem i strøggaderne og på Borgvold. Uniformen var grå med blanke knapper og forsynet med røde »spejl« på kraven, hvilket betegnede, at de tilhørte infanteriet. Kaske- ten var den karakteristiske høje model forsynet med et bataljonsnummer i midten og med en tynd rød snor rundt om pulden. Befalingsmænd af sergents- og højere grad brugte uniform model 23', der var khakifarvet. Denne uniform udseende kunne godt give anledning til, at nyind- kaldte rekrutter, som havde hilsepligt på alle foranstående,

Et rekylkompani på eksercerpladsen, opstillet nær ved vandtårnet og den gamle hangar (Byhist. A.).

hilste på rutebilchauffører og andre i militær lignende uniformer. Det hævdes f. eks., at der af og til var soldater, der aflagde honnør for kontrolløren i Fotorama på grund af hans flotte uniform.

Marcherende kolonner til og fra skydebanen på Søndermarken eller fra øvelsesterrænet på Klostermarken var også almindelige i gadebilledet. Men efter at regimentsmusikken var nedlagt, var der kun trommeslagere og signalhornblæsere i spidsen for soldaterne, når de kom igennem byen. Til gengæld var der ofte officerer til hest i spidsen for de marcherende kolonner. Foran hvert kompagni sad kaptajnen til hest med dragen sabel, og var der tale om en bataljon, var oberstløjtnanten med adjudanten i spidsen, alle med dragen sabel i højre hånd og fastholdt mod side og skulder.

Et indslag i soldaterlivet i Viborg, som jeg ikke tidligere har set beskrevet, men som jeg alligevel tror var temmelig almindeligt, var »rekrutplageren«. Når disse plagere ikke har været nævnt i f. eks. »Soldat i Viborg«, skyldes det sik-

kert, at soldatertiden altid er så skøn – når den er overstået og på afstand.

Viborg garnison havde dengang staldplads til sine mange heste forskellige steder i byen. Jeg husker bl. a. i Daa's gård på hjørnet af Ll. Sct. Hansgade og Sct. Mogensgade og i Afholdshotellets gård i Gravene. Når jeg husker det sidste sted ganske tydeligt, er det, fordi jeg netop der har set en typisk rekrutplager husere. Jeg havde i øvrigt intet kendskab til den pågældendes eksistens, hvis ikke en kammerat havde spurgt, om jeg ikke ville med op og se en sergent tæve nogle soldater i Afholdshotellets gård. Jeg fulgte troskyldig med derop og var her vidne til en rekrutplager i renkultur, ja, jeg vil i dag nærmest betegne ham som sadist. Han var for øvrigt ikke sergent, af hans gradstegn kunne jeg se, at han kun var korporal, men alligevel havde han tilsyneladende ubegrænset magt over soldaterne. Han råbte og skreg som en idiot og kommanderede med en underkorporal, som ustandselig måtte smække hælene sammen og notere den og så den mand for snavs på seletøjet, for dårlig strigling, for urenlighed i båsen osv. Og de menige, som blev noterede for disse synder, blev samtidig omgående straffet som ved en standret. Straffen bestod bl. a. i, at den pågældende synder måtte kravle på knæene ind under hestene og over grebningens skidt og ud på baggårdens pikkede brosten. Undervejs tjattede korporalen ustandselig den kravlende mand i enden med en stok, samtidig med at han skældte ud som en afsindig, og gik turen ikke hurtig nok, så var det om igen. Jeg har set unge soldater være på grådens rand over den nedværdigende behandling, de var udsat for, samtidig med at de måtte høre det danske sprogs værste gloser. Jo, det var en god måde at skabe kærlighed til fædrelandet på.

Men jeg må også have været lidt mere end almindelig nysgerrig, for selv om jeg inderst inde var bange for at se soldaterne blive ydmyget, så begav jeg mig flere gange op til Afholdshotellets baggård for at overvære hans udskejelser, som fandt sted regelmæssigt hver eneste aften, når hestene blev trukket i stald efter dagens øvelser.

Kong Christian den 10. ved kongerevy på Tjele. Bagved skimtes prins Harald.

Også i Depotgården, fra gangstien bag ved Landsarkivet, kunne viborgenserne overvære den hårdhændede form for eksercits, som dengang blev soldaterne til del. Her indøvedes bajonETFagtning, og det på sådan en måde, at jeg er sikker på, at såvel udtryksmåder fra befalingsmændenes side som de fysiske krav i dag omgående vil give anledning til en klage til forsvarsministeren, noget som var fuldkommen utænkeligt dengang.

Jeg har også overværet, at en menig soldat, der som fører

for en mindre gruppe fra kasernen til banegården blev bebrejdet, at hans geværbæring »som fører gevær i hvil« ikke var tilstrækkelig god. Han blev trukket hen mellem et par skure, hvor en korporal fik lov til at herse geværeksercits med ham, til han var ved at segne, men ikke desto mindre blev der sat en »frisk« korporal på, så plageriet kunne fortsætte. Jeg husker dog ikke slutningen på denne oplevelse.

Ud over infanteriet var der andre og mere spændende former for militærliv i Viborg. De mest interessante afdelinger var Hærens Flyvetropper og Ballonparken, som begge havde depoter oppe ved eksercerpladsen. Jeg har dog aldrig overvåret flyvning på eksercerpladsen, den ophørte først i 20'erne efter et par alvorlige ulykker. Men der var stadig væk opmagasineret et par mindre fly i den gamle hangar på Fælledvej, og når portene var lukket op, kunne man se de adskilte maskiner derinde. Det tilsvarende gjorde sig gældende ved Ballonparken. Heller ikke ballonerne blev sendt i vejret, men de store observationsballoner blev en gang om året trukket ud af depotet og pustet op med almindelig luft for at blive efterset for utætheder og lignende.

I forbindelse med efterårsmanøvrerne var byens befolkning ofte vidne til en vældig aktivitet. Så kunne man få lejlighed til at se både panservogne, dragoner til hest, artilleri og ingeniørtropper m. v., da manøvrerne ofte var henlagt til Midtjylland. Og kong Christian X deltog gerne ved en afsluttende parade, en såkaldt kongerevy. Jeg husker, at denne revy et år blev holdt på Tjeles marker, hvor kongen sammen med prins Harald og en meget stor stab af officerer red forbi de tusinder af civile tilskuere.

Også civilflyvning var ved at blive almindelig kendt i 30'erne. Det var dog hovedsagelig små flyvemaskiner, vi så noget til. Den mest kendte civilflyver på Viborg-egnen var Arvid Hansen, som havde hangar på Hald, og som jævnlig fløj lavt ind over byen. En enkelt militærflyver må også nævnes i den forbindelse, nemlig en flyverløjtnant Raunskov, hvis forældre boede i Sct. Mogensgade. Han lavede af og til de mest halsbrækkende øvelser over byen, vel sagtens for at hilse på sin familie, selv om det vel også dengang

Ved Viborg-Dagene 1938 var der svæveflyveopvisning af oberstinde Forslev. Til at trække svæveflyet op brugtes en tysk maskine (bemærk hagekorset), som her betragtes af danske soldater.

stred mod sikkerhedsbestemmelserne at dykke ned over byens tage. Det må vel også nævnes, at både Viborg Flyveklub og Viborg Svæveflyveklub samt Modelflyveklubben alle blev oprettet i sidste del af dette tiår.

Ellers var det flyve- og faldskærmsopvisningerne på Møgelkjærs marker, der tiltrak sig den største opmærksomhed. Næsten hver sommer var der flyveopvisning en søndag derude, og tilskuere fra nær og fjern valfartede i tusindvis for mod entré at se kunstflyvning, faldskærmsudspring, en artist mellem hjulene, en mand stående på vingen og andre halsbrækkende numre i luften. Om formiddagen forud var der rundflyvning formedelst 10 kr. pro persona, hvilket svarede til en håndværkerdagløn dengang. Mange viborgensere fik deres luftdåb ved sådanne omrejsende luftteirkus.

Jeg har tidligere nævnt både tog og rutebil som transportmidler. Men også lastvogne var ved at vinde indpas i disse år, til afløsning af de gamle, gode hestevogne, som dog i høj grad stadig prægede gadebilledet. Viborgs længste lastbil tilhørte vist nok Martin Fischers tømmerhandel. Det var en Ford T, hvorpå der var bygget en forlænger med et ek-

stra sæt baghjul, for at lange bjælker kunne være på vognen. Bilen vakte på grund af sin længde berettiget opsigt, og det var almindeligt, at drengene talte antallet af hjul på køretøjet, når de så det. Men set i forhold til nutidens store lastbiler har vognen her været både lille og spinkel.

Men det var som nævnt hestevognene, der dominerede den lokale trafik. En stor del af byens vognmænd havde samtidig landbrug og dermed også kreaturhold. Nogle af dem kaldtes også for avlsbrugere, og de solgte den nymalkede mælk direkte fra stalddør til byens borgere. Jeg kan huske, min mor var meget utilfreds med, at denne salgsform blev forbudt omkring 1940, for mejerimælk var nu ikke nær så god en kvalitet som den varme, friskmalkede mælk, vi fik hos avlsbruger Lund på Middagshøjvej hver aften ved syvtiden. En gang imellem, når en ko havde fået kalv, fik min mor ofte »råmælken« gratis eller billigt, og den anvendtes til bagning af sigtebrød eller anden form for madlavning.

Hjemmeslagtning af grise var også hyppig hos disse bylandmænd, og når kvarterets børn kunne høre en hylende gris blive trukket ud af stalden, så kan det nok være, at tilskuerne strømmede til for at overvære det makabre skuespil.

Men det var hestene, jeg skulle omtale her, og specielt hestevognmændene. Der var f. eks. vognmand Østergaard, der var en af de vognmænd, der kørte med vandvognen i sommertiden, ligesom han også kørte med kloakvognen, der havde til opgave at rense rendestensbrøndene. Så var der vognmand Frederiksen, Far og Søn, hvor den gamle Frederiksen altid havde sin plads på slidsken bag vognen. Denne slidske blev derfor ofte kaldt for »Frederiks plads«. Vognmand Olsen i St. Sct. Pederstræde var kendt, fordi det var ham, der havde hesteligvognen. Det var et pompøst syn, når et ligtog bevægede sig fra sygehusets kapel til kirkegårds-kapellet. Forrest gik nemlig tre sortklædte herrer med cylinderhat på hovedet og stok eller paraply i hånden, snakken- de ubekymret med hinanden, uden tilsyneladende på mindste måde at være påvirket af, at det var et ligtog, de gik i spidsen for. Årsagen var selvfølgelig, at det var hverdags-

arbejde for de tre herrer, det var nemlig kordeggen, grave-
ren og ligkistehandleren. Så fulgte vognen med to mørke
heste foran, iklædt sorte dækkener og med sorte skyklapper
for øjnene. På bukken sad kusken, der var vognmand Olsen
selv, strunk og urørlig, hvad enten det var sommer eller
vinter, ligeledes med cylinderhat på hovedet og iført en sort
kørekappe, der dækkede fra skulder til fod. Selve ligvognen
var et smukt stykke håndværksarbejde med masser af ud-
skæringer og forsynet med en baldakin som tag, båret af
fire hjørnesøjler, og over midten var den forsynet med et
kors.

Derefter fulgte selve følget med de pårørende nærmest
efter kisten. Følget kunne være stort eller lille, afhængig af
hvor kendt afdøde var.

Hele ligtøget bevægede sig i et ganske langsomt tempo op
ad Dumpen og Gravene. Denne form for bisættelse blev be-
varet til omkring 1960, og udenbys tilskuere undrede sig
ofte over denne ceremoni.

Lidt af et paradoks var en anden form for hestetransport.
Det var D. D. P. A.s grønne petroleumsvogn med kaleche
over kuskensædet. D. D. P. A. er det selskab, der i dag hedder
Esso, og det må jo nok undre en i dag, at et benzinselskab
brugte hestevogne til transport af brændstof. Denne petro-
leumstankvogn kom rundt til alle købmænd i Viborg og
opland, hvor kusken fyldte de lokale tanke op. Der var
nemlig særlig på landet endnu mange, der stadig havde pe-
troleumslys.

Kælkebakken ved Middagshøjvej blev ofte kaldet for Pe-
troleumsbakken. Det skyldtes, at D. D. P. A. havde sit pe-
troleums- og benzinlager ved denne bakke. Det var placeret,
hvor nu Viborg Slidbanefabrik er beliggende, og bakken
blev jævnet, da Viborg fik sit første industriareal i sidste
halvdel af 40'erne.

I slutningen af 30'erne begyndte Viborg pludselig at få
storhedsdrømme. Årsagen var den, at et amerikansk bore-
selskab havde etableret sit hovedkvarter her i Viborg. Sel-
skabet indrettede laboratorier på den tomme Kroghs tobaks-

fabrik (senere Asanigården) og kontorer i den nye Privatbank, og flere amerikanske familier bosatte sig i byen. Boringer efter olie blev foretaget med transportable boretårne over det meste af Jylland, og også lige ved selve Viborg blev der foretaget en boring. Borestedet her var ved det, der i dag hedder Falkevej, omtrent over for det sted, hvor smedemester A. Ron Pedersen i dag har sin virksomhed. Arbejdet blev fulgt med levende interesse af mange viborgensere, og længe varede det heller ikke, før rygtet om, at der var fundet olie, opstod. Efter nogle måneders forgæves boring opgav amerikanerne dog alligevel videre eftersøgning og flyttede tårnet et andet sted hen. De troede i hvert fald ikke på rygterne. Administrationen og laboratorierne blev imidlertid her i Viborg til krigens udbrud, og efter krigen var amerikanerne igen her i byen i en årrække, inden man helt opgav at finde olie i Danmarks undergrund.

Viborg gennemgik i sidste halvdel af 30'erne en fremgangsperiode på mange felter. Det var, ligesom byen vågnede op med fornyede kræfter, og som om byen ønskede at modernisere sig for at være mere i pagt med tiden, eller måske for at indhente noget, der var forsømt.

Noget af det mest iøjnefaldende i gadebilledet var opførelsen af nogle store ejendomme i Sct. Mathiasgade, der var f. eks. nr. 35, Schütts ejendom, nr. 62, Kolonnaden, nr. 36, Jydsk Boghandel, og kronen på værket blev Privatbankens nye bygning lige i Sct. Mathiasport. Samtidig blev brolægningen i Sct. Mathiasport fjernet, og som noget helt storstadsagtigt blev der placeret en parkeringsplads lige midt i gaden. Næsten alle strøggader blev asfalterede, og en del gaslygter blev som tidligere nævnt erstattet med el-lys. Holstebrovej's første del fik navneforandring til den københavnskklingende Vesterbrogade, og nye kvarterer voksede op omkring den nye Vestre skole. Boligbyggeri som Broparken og Ramsgården samt Aldersrenteboligen Solgården var synlige resultater i dette område.

Også kasernebyggeriet blev tilendebragt i løbet af 30'erne og erstattede den private indkvartering og den dårlige midlertidige kaserne på Kroghs cigaretfabrik i Gothersgade, og

Viborg-Dagens historiske optog i 1936 på vej ned gennem Gravene (Byhist. A.).

også senere den gamle korporalskole i Grønnegade, der var indrettet i det tidligere sygehus.

Viborg fik sin nye rutebilstation, og i 1936 begyndte lyn-togene at køre direkte fra Struer over Viborg til København samtidig med, at antallet af togforbindelser i alle retninger blev øget efter Lillebæltsbroens åbning.

Det var også i den periode, at Viborg fik påbegyndt fornyelsen af sit kloaknet, og det nye rensningsanlæg ved Sønder sø blev taget i brug, således at uhumskhederne nu ikke længere gik direkte i søen, men blev delvis rensset først.

Også badeanlægget i Kærvænget ved Nørresø stammer fra den tid. Før kunne man kun bade fra badeanstalterne i Nørresø, der var ikke nogen rigtig badestrand for børn. Der var ganske vist lidt i retning af en badestrand ved Sø-næs, men når kloakudløbene i Sønder sø tages i betragtning, så siger det sig selv, at stranden var sundhedsfarlig. Kærvænget var et stort fremskridt for byen.

Viborgs forlystelsesliv fik en glansperiode. I det gamle Kosmorama etableredes Palæ, og i Jernbanegade åbnedes Apollo, som var en meget søgt danserrestaurant. Viborg-Hallen blev også bygget i den sidste del af 30'erne og var ved åbningen byens største festsal.

Og om sommeren holdt den utrættelige turistforening med Aage Munksgaard som primusmotor Viborg-Dagene. En fest, hvori hele Viborg og det halve Jylland deltog. Et fantastisk arrangement med hundredvis af hjælpere for at det hele kunne klappe. Dyrskuerne og Toftmarkederne nåede i disse år deres største besøgstal, og det er helt uoverkommeligt at nævne, hvad der var af gøgl og lignende ting ved disse store fester, hvor alt, hvad der kunne krybe og gå i Viborgs opland, var kommet til byen.

Ved Viborg-Dagene, der holdtes på Borgvold, var det byens egne borgere, der gøglede, bistået af Tofts Tivoli, medens det var omrejsende folk, der optrådte ved Toftmarked og Dyrskue, hvor der i øvrigt var et fantastisk opbud af telte og boder på eksercerpladsen. Regelmæssigt sommeren igennem kom der omrejsende cirkus til byen, f. eks. Belli,

Saledes endte det. Tyske tropper har taget Hjultorvet i besiddelse og hejst hagekorsflaget på Hedeselskabets bygning i den tro, at det er byens rådhus, 10. april 1940 (Fot. red. Har. Skodshøj, Byhist. A.).

Miche og mange flere. De slog ligeledes altid deres telt op på eksercerpladsen.

Viborg levede rigtig op til sit nye motto: »Viborg til videre«, et motto, som blev skabt, dengang byen fik et erhvervsråd for også at få flere virksomheder til byen, og Asani er et resultat af disse anstrengelser, der dengang blev udfoldet fra såvel byråd som fra det nye erhvervsråd.

Fra byens side blev der i 1938–39 gjort forberedelser til det helt store arrangement: Viborgs 500 års jubilæum for bekræftelse af købstadsprivilegierne den 10. april 1940. Det var meningen, at en stor landsudstilling skulle afholdes

for både at markere Viborgs fortid og fremtid, og til dette formål købte kommunen et stort, sumpet areal ved Sønæs. Arealet blev drænet og gjort klar, men så udbrød den anden verdenskrig den 1. september 1939, og alle planer faldt dermed til jorden. Og dagen før selve jubilæet, der på grund af krigen skulle have været fejret i stilhed, blev Danmark besat af tyske tropper, og så faldt de sidste planer for Viborgs fremtidsdrømme foreløbig bort. Nu skulle Viborgs hverdag til at leves på en helt anden måde.

EFTERSKRIFT

Artiklen må ikke betragtes som noget gennemarbejdet historisk værk, tværtimod, idet den udelukkende er skrevet på grundlag af hukommelsen og uden brug af en eneste kilde. Der kan derfor være fejl i mine oplysninger, som jeg beder læseren om at bære over med.

Som jeg tidligere har skrevet, er der ikke tale om nogen selvbiografi, kun hvor det har været nødvendigt for at give en beskrivelse af et bestemt forhold, har jeg sat mig selv i centrum. Det er ligeledes bevidst, når jeg kun i et meget lille omfang har omtalt enkeltpersoner. Skulle jeg omtale datidens viborgensere, såvel kendte som mindre kendte, ville det være meget vanskeligt at begrænse artiklens længde.

Jeg har skrevet artiklen i håb om, at den kan fremkalde erindringer hos læseren om den periode, hvor krig og truende krigsfare, Hitler og Mussolini, den spanske borgerkrig, Abessinien osv. var emner, der blev talt om hver dag, og som er beskrevet utallige steder. Men det er de »små« erindringer, jeg her søger at fremkalde. Det er også samtidig mit håb, at artiklen vil være et supplement til det efterhånden righoldige udvalg af lokalhistorisk litteratur, der findes om Viborg.

ANM.:

Billeder fra Byhistorisk Arkiv er mærket (Byhist. A.), de øvrige billeder tilhører forfatteren.

Helmuth Spanggaard Pedersen, f. 1926 i Viborg. Handelsuddannet. Siden 1953 materielforvalter på flyvestation Karup. Medlem af Viborg byråd 1966, viceborgmester og formand for kulturudvalget 1970, og herunder formand for Lokalhistorisk Arkiv (Byhistorisk Arkiv).

Om bryllupsskikke i halvfjerdserne for Viborg amt

AF SKOLEINSPEKTØR H. J. NYMANN, VAMDRUP (†)

Ordet bryllup har sin oprindelse fra det islandske ord brud-laup, der betyder brudeløbet. Det har i den hedenske tid enten betegnet brudens fingerede flugt og tilfangetagelse af brudgommen eller i middelalderen parrets festlige ridt efter giftermålet. Endnu har ordet ikke frigjort sig helt fra sin gamle biklang: at være en ved giftermålet ledsagende fest. — Det er såre naturligt, at de store begivenheder i menneskelivet særlig udmærkes, hvorfor der om bryllupsfærden med alt, hvad dertil hører, har dannet sig en mængde skikke og vedtægter, der kan være vekslende selv inden for et så afgrænset geografisk område som et amt. Det efterfølgende grunder sig, foruden på mundtlige beretninger, på spredte oplysninger fra E. T. Kristensen, Feilberg o. a.

I »Faawal Mari« af Blicher hedder det: »Hun maatt ett faa hans Mowwer, faa hun war et fatte Baaen; ejs vil di hat hweranner, men de skul no ett væ saaen.« Der hentydes her til den stærke standsforskel, der herskede i de fleste egne for en menneskealder siden, hvilket bl. a. også Aakjær og Skjoldborg giver udtryk for. Alligevel tror jeg dog at kunne sige, at de tilfælde, hvor der ikke var enighed mellem forældre og børn, var forholdsvis sjældne; dette har måske sin forklaring i, at den vurdering, som forældrene gav udtryk for, i reglen også blev børnenes, dog var denne standsforskel ingenlunde lige udpræget i alle egne. I Fjends herred så man mindre på en piges velstand end på, hvad hun i øvrigt duede til. Det gamle ord om, at man skal skue en pige ved dejgtruget og ikke i en springdans, kunne godt være fjendboernes valgsprog, og det kunne godt hænde, at den pige, der var mest rift om ved legestuerne, blev forbigået ved bejlerfærd. Hyppigt faldt vel de to egenskaber sammen, således at den, der var hurtig til arbejdet, også var den, der

var livlig i dansen. Pyntedukker, der kun interesserede sig for, hvilke kjoler de havde på, var i de tider overmåde sjældne.

Forholdet var vel nok således, at gårdmandsbørn helst skulle giftes med gårdmandsbørn, thi i de tider måltet velstanden i reglen efter gårdens størrelse; selv om Kreditforeningen af jydsk Landejendomsbesiddere var stiftet i 1851, var den berømte prioritetsgæld i den danske bondejord et fænomen, som først tog fart op imod århundredskiftet.

E. T. Kristensen beretter fra Vinkel sogn: Når der blev givet ja-ord, så skulle der kun være få til stede, men trolovelsen var lige så stor som brylluppet. Denne beretning, der sikkert er meget gammel, hentyder til forhold før 1799, hvor trolovelsen afskaffedes som retsgyldig handling. Fra historien véd vi, at dronning Margrethe, Leonora Kristina o. fl. allerede som børn blev trolovet; denne handling var dengang retsgyldig og blev derfor indgået i vidners nærværelse. Derfra stammer den gamle skik, som Feilberg omtaler fra Sønderjylland, at fejre trolovelse. På Viborgegnen var den ikke udbredt i halvfjerdserne. Lange forlovelser kendtes dengang ikke, og da det dengang ikke hørte til god tone, at kærestefolk lod sig mærke med, at de var forelskede i hinanden, blev forholdet først officielt med lysningen i kirken. Herom beretter E. T. Kristensen et tilfælde, der nok har været lige så sjældent som interessant: Pastor Blicher i Vorning lyste tilbage for Jens Mikkelsen i Hammershøj, og da føjede præsten til: Frem og tilbage er lige langt, men ikke lige godt. Der var blevet lyst for dem 3 gange, nu skulle der lyses 3 gange tilbage igen.

Inden lysningen var til ende, var forberedelserne i bryllupsgården, brudens hjem, i fuld gang. Man begyndte med brygning, bagning og senere slagting. Det var ikke små partier af godt, hjemmebrygget øl, der blev brugt ved sådanne lejligheder. Skønt hjemmebrænding af brændevin på den tid var forbudt, overholdtes dette forbud langt fra af alle. Ved et bryllup i Sønder Resen skal der være fortæret over 100 potter brændevin. Man bagte rugbrød og sigtebrød

og som en særlig sjældenhed »kouringer«, der egentlig hørte julen til; de bagtes af hvedemel, tilsat rugsigtemel, krydderier og rosiner. Disse brød bagtes runde. Man slagtede et ungkreatur. Svin blev regnet for hverdagskost. Desuden blev der af de indbudte leveret »send(els)«, som kunne være en kop smør, et vist antal æg og en høne. For de større gårdes vedkommende endnu en høne samt et fårelår; endvidere »dehnmjælk« til brug ved bagningen. Disse gode »sager« blev ofte overbragt af børnene, der fik en kouring med tilbage. Samtidig hermed vasker, skurer og kalker man i bryllupsgården. Møddingen, der i halvfjerdserne havde sin plads midt i gården, skal køres ud. Kan stuehuset ikke rumme gæsterne, tages laden til hjælp. Denne smykkes så på bedste måde med kranse og grønt. Gildefælliget omfattede alle naboer og venner, alle nærmere og fjernere slægtninge, som man ellers ikke havde samkvem med. For disse fjernere slægtninge, som ofte kun foruden ved en bryllupsfest traf hinanden ved de store markeder, var der da lejlighed til at få en passiar (med hinanden). Indbydelsen til brylluppet blev overbragt af skafferen, bydemanden; blandt de formuler, han kunne bruge, gengives her en efter Feilberg: »Jeg skal hilse fra Søren Pedersen og Anne Hansen, om I vil komme og spise Frokost hos dem paa Fredag Kl. 10 og følge med dem til Kirken og høre deres Brudevielse og saa følge med dem hjem igen og faa et Maaltid Mad eller to og saa more eder med Dans eller Spil hele Natten og saa komme igen den næste Dag og søge eders Plads som den første Dag. Saa skal de nok gøre Gengæld, naar det forlanges, helst i glædelige Tilfælde. Saa skal I møde den og den Dag med en Spand nymalket Mælk og to Potter Fløde.« Skafferen har til sin hjælp foregangspiger (forgespiger), hvilke i reglen – dog under hensyn til takkeligt væsen – var ugifte døtre fra nabogårdene. Disse må fremskaffe det nødvendige dække-tøj, der låntes hos de indbudte gæster, og foregangspigerne hentede det i store løbe (flettede kurve). Det var skafferen pligt at tage sig af gæsterne; alle værtens pligter hviler fuldt og helt på ham, det skulle derfor være en mand med et godt »snakketøj«, elskværdig, men dog bestemt.

Ser vi ind ad døren bryllupsmorgenen, før gæsterne kommer, er alle husets folk på færde. Karlene har fejlet stenbroen, alt var da i den pynteligste orden, for så vidt da ejeren ikke var en »vrådkok«, der aldrig kunne blive færdig med noget. Gårdens tjenestepiger, som i denne tid har haft korte nætter, kommer noget forjaskede ind fra malkningen. Nu må de skynde sig at komme i klæderne, nu er der udsigt til god mad og en dans. I køkkenet står husmoderen og kokkekonen hver med en kop kaffe og forhandler om, hvad der er forsømt, og hvorledes det skal oprettes. I stuen har foregangspigerne travlt med at dække bord. Bruden har travlt i sovekammeret; hun er jo i dag den vigtigste person; i hendes pynt må der ikke mangle det mindste. I N. Blichers topografi over Vium sogn fra 1795 berettes: »Bruden udstafferes af Præstekonen, hvis Embedspligt denne Forretning holdes for at være, med opkafferet, pudret Haar, prydet med opstaaende Fjedre eller andet Flitter med glimrende Halsbaand og doll (dejlig broget) Halsklæde, sort Kjole, Perle-Forsmække, et forholdsmæssigt Antal af smukke Sløjfer og et fra hver Side nedhængende Klæde, det ene hvidt og det andet affarvet.« I halvfjerdserne var det de fleste steder sypigen, som havde syet brudekjolen, bistået af brudens moder, der forestod pyntningen af bruden. Kjolen bestod af sort såkaldt damask-stof (ikke silke) og på hovedet myrtekransen over det hvide brudeslør; dersom bruden var enke bæres dog hverken slør eller myrtekrans. Brudekjolen bestod af kjoleliv og skørt. I begyndelsen af halvfjerdserne var krenolinerne på mode, men upraktiske, som de var, gik de dog snart af mode igen. På brystet bar bruden i reglen en hvid sløjfe. Brudgommens dragt bestod af sort hjemmævvet vadmél, i reglen kom det til Viborg og blev presset og »stampet«, som det hed, hvorved det blev blank og glinsende og særdeles smukt. Frakken var meget lang og firekantet med fløjelskrave. I stedet for skjortebryst bar man en sort krave. Det var også almindeligt, at kvinderne bar ørenringe og brystnål af sølv.

Der er stadig uro i huset, nu møder musikanterne, de skal være der, inden gæsterne kommer, de får i

hast et måltid mad; næppe er de færdige, før der høres piskeknald uden for porten. Hver ankommen gæst bliver modtaget med musik af spillemanden. Vogn efter vogn ruller frem, og skafferne iler til og byder gæsterne velkommen. Hvilken stemning og forventning lå der ikke over bryllupsgården i de timer, og hvad betød det ikke i en fattig egns grå hverdage med tarvelig kost og hårdt slid at stå over for 2 festdage med god mad og brændevin, hvilken sidste vel især mændene glædede sig ved, kvinderne især ved kaffen. Efter at frokosten var sat til livs, skulle man til kirken. I nogle egne, i Fjends herred, var det skik, at spillemændene kørte midt i vognrækken til kirken, så musikken kunne høres overalt. Også den gamle skik med forriddere foran bryllupstoget brugtes her i halvfjerdserne, derimod ikke i Nørlyng herred. Her var musikken i spidsen for toget, derefter brudeparret, ungkarlsførere og brudepiger, mandsførere og brudekoner. Efter vielsen kørte de sidste umiddelbart efter brudeparret. Vielsen i kirken foregik omtrent som nu, der var ikke orgel i kirkerne på landet dengang, og havde man flinke musikere, gik de med ind i kirkerne og spillede på deres blæseinstrumenter sammen med salmesangen. Efter vielsen foretoges ofring til præst og degn, idet den sidste istemte offersalmen, gik bryllupstoget med brudeparret i spidsen op foran alteret, hvor præsten stod med ryggen mod menigheden, og ofrede første til præst og derefter til degn. Et sådant stort bryllup kunne indbringe en 70–80 kr. til hver, hvad der betød meget i de tider. Hjemkørslen fra kirken foregik i skarpt trav. Herefter indtrådte der en pause, der skulle sørges for hestene, der blev indstaldet i de nærmeste gårde. Imens modtog brudeparret lykønskninger. Konerne beså udstyret, mændene stald og lade. Brudegaver var endnu kun kendte som en slags tilgift fra købmændene for de indkøb, bryllupsgården gjorde.

Herefter kom det vanskeligste arbejde for skafferens, det, der stillede de største krav til ham, at sætte folk til bords; der skal tages hensyn til slægtskab, nærmere eller fjernere med brud og brudgom, anseelse og stilling. Jydens medfødte

tilbageholdenhed gjorde dette arbejde vanskeligere for skafferen.

Mændene måtte »slæbes« ind fra stald og lade ofte under protester om, at man ikke hørte til den fine ende. Konerne var lettere at få på plads, fordi de ikke var så spredte rundt omkring. Lige over for brudeparret sad præsten og degnen, hvis pligt det var at synge for ved bordbønnen. Ved siden af brudgom og brud sad henholdsvis brudgoms- og mandsførere, brudekoner og brudepiger, ikke parvis som nu. Dernæst den nærmeste slægt, så vidt pladsen slog til. Var etiketten streng ved Ludvig den fjortendes hof, var den ikke mindre ved et bryllup på landet i gamle dage.

Når alle var kommet på plads, kom foregangspigerne i lange rækker med skafferen i spidsen og anbragte maden på bordene; ikke på alle egne havde man terriner, mange steder brugtes endnu fælles fade. Dersom der ikke var for mange boller på suppen, gjaldt det om, at det så ud til at være et tilfælde og ikke grådighed, at man fik en bolle med på skeen. Efter suppen fulgte oksesteg, hønse- eller andesteg, der stod hele på bordene. Det var undertiden en drøj bestilling for den, i hvis lod det faldt, at skulle skære for – især en noget gammel høne kunne jo godt volde lidt vanskelighed. Derefter blev de kager, som under hele måltidet havde stået på bordet, skåret i stykker. Forskæreren skar dem i stykker, og man støvede stødt melis på. Man spiste disse med kniv og gaffel. Forinden omdeltes små lapper papir, hvormed gæsterne tørrede kniv og gaffel rene fra det fedt, der hang ved fra det foregående måltid. Til kagerne fik man vin. En flaske vin kostede 50 øre. Ved måltidets slutning kommer skafferen ind med 2 tallerkener; på den ene lå stumperne af en violinstreng. Herpå lagde gæsterne en skærv til spillemanden, der samtidig med, at denne gik rundt, aftvang sit instrument nogle klagende lyde; på den anden lå en itubrudt ske eller et afgnavet hønseben; på den lagde man en skilling til kokkekonen. På denne måde fik bryllupsgården gæsterne til at betale, hvad der skulle betales med mønt. Skaffere og opvartningspiger fik naturligvis ingen betaling.

Efter måltidet tænder de fleste af mandfolkene deres pipe

og går atter en tur i gård og mark, medens skafferen, bistået af gårdens karle, får tid til at rydde storstuen til dansen. Nydelsen af tobak var ret almindelig, den brugtes mest som skråtobak, og mange skræede endog udkradsningen efter piberne. Dengang brugtes næsten udelukkende sølvbeslagne merskumspiber, og en sådan pibe med tilhørende tobakspung og udkradser var et ret almindeligt tilbehør til en mands udstyr, når han var i pudsen. Derimod var cigarer endnu kun lidet kendte, og cigaretter eksisterede slet ikke. Til at tænde med brugte ældre folk endnu fyrstøj, ellers tændstikker af den slags, som kan tænde ved at stryges på enhver flade, og som senere blev forbudt. – Petroleum og elektrisk lys var ganske ukendt, og nutidsmennesker vil vel finde, at det må have været mørke og triste forhold om vinteren i disse dage. Belysningen tilvejebragtes ved hjælp af tællelys, der kun i ringe grad oplyste de genstande, der befandt sig i nærheden af lyset, medens den øvrige del af stuen henlå i hel- eller halvmørke. Tællelysets tænde skulle, efterhånden som lyset brændte ned, klippes med en lyssaks eller mellem fingrene, da de ellers osede.

I. N. Blichers førnævnte topografi over Vium sogn fra 1795 berettes: »Naar Maaltidet er forbi, gaar Dansen for sig. En af de fornemste i Selskabet danser først en Menuet med Bruden og fører hende derpaa sirligen hen til Brudgommen, hvorpaa Brudeparret danser Menuet og saa Polsk. Siden danser to Par paa Gangen og veksler med disse to Slags Danse den hele Tid. Dansemaaden falder tarvelig; men morsom nok at se for en Tid. Kvindekønnet gaar jævnt og stille og giver imellem Stunder et utakmæssigt Kniks og ser for det meste blufærdigt ned paa Gulvet. Mandkønnet derimod har sin egen og ganske modsatte Manér. Hvo, der bedst kan knikse, stampe, hoppe og klappe med Hænderne, hælde til Siderne og gøre Krumsving med Armene, han er den bedste Dansemester. I Vium har vi en Mand, som den kære Læser gerne maatte give Penge for at se danse en Menuet, jeg tør vædde 10 mod 1 paa, at kan kunde faa selve Cato (en meget alvorlig og streng Mand) til at skoggerle.« Dette billede passer på mange måder godt med halvfjerd-

serne, dog indledes dansen af skafferen og én af foregangs-pigerne, derefter danser skafferen og bruden. Han danser hende sluttelig over til brudgommen, og parret danser nu under alles opmærksomhed brudevalsen.

I Lysgaard herred var det skik, at de gifte kvinder slog kreds om bruden, der satte sig til modværge, og satte hende en konekappe på hovedet, hvorefter én af de gifte mænd tog hende og dansede hende ud af ungpigelaget og ind i de gifte koners kreds. På samme måde fangede de gifte mænd brudgommen og satte ham en rød, ulden tophue på hovedet til tegn på, at han nu tilhørte den gifte stand, hvorefter han ligeledes af en gift kone blev danset ud af ungarlesamfundet og ind i de gifte mænds kreds. Dansene var også nu mere afvekslende, foruden de almindelige runddansen, hvoriblandt den hurtige zweitritt (totrin), blev to kædedanse, trekant og kontra, meget benyttet. Det var ikke ualmindeligt, at mændene under dansen havde deres piber i munden. Der fortsattes nu til den lyse morgen. Imens kunne mændene få forskellige forfriskninger, kaffepuncher (kaffe og brændevin), thevandsknægte (the og rom), hjemmebrygget øl; bayersk øl var endnu ikke kommet til enen. Blev nogen så stærkt berusede, at de ikke kunne klare sig selv, blev de til spot og samtalemne for lange tider. Kvinderne drak især mjød. Inden gæsterne forlod bryllupsgården den første dag, samlede gæsterne til kvældsнадver, hvis hovedret var sursteg bestående af kød af alle slags, som var skåret fint, kogt med eddike og sukker, en dejlig ret.

Hjemkørslen skete gerne under et forfærdeligt spektakel. Manden sad fyldt af vovemod på kuskesædet, konen krøb ængsteligt op ved hans side og holdt skarpt øje med alle hans bevægelser. Vejene var dengang forfærdelige, vognene uden fjedre; der skulle ikke meget til at kaste sådan en gammel kasse om i et brat vejsving.

Således raslede den ene vogn ud under porthvælvingen efter den anden, indtil gården var tom, og spillemanden stod og suttede på klarinetten og sendte de bortdragne gæster det sidste farvel. Dermed var brylluppet dog ikke endt. Andendagsgildet hørte nødvendigvis med, selv om det var mindre

i omfang. Kl. 9 næste morgen måtte de møde igen, så lang hvile kunne der ikke være tid til. Andendagsbrylluppet var især ungdommens dag. Når gæsterne vendte hjem fra brylluppet, var det almindeligt, at de fik noget gildesmad med hjem til børn og gamle, der ikke kunne være med. Fra Salting beretter E. T. Kristensen, at efter brylluppet indfandt sognets fattige sig for at blive beværtede samt få nogle levninger med sig hjem. Det vidner om fortidens store samfølelse og hjælpsomhed, man kendte ikke nutidens sociale lovgivning. I det hele er fællesskabsfølelsen noget karakteristisk for det gamle bondesamfund. Ingen er alene hverken i sorg eller glæde, en følelse, der da også på mange egne er fremherskende på landet endnu, om end ikke i så udstrakt grad som i fortiden. Halvfjerdserne var i hovedstaden en bevæget tid med det litterære og politiske gennembrud, men denne bevægelse var endnu ikke nået ud på landet, hvor kun få havde dagblade. Undertiden holdt dog 3 eller 4 familier en avis i forening. Livet levedes her i det store og hele som for hundrede år siden. Det bør endnu bemærkes, at mange af de skikke og traditioner, her er omtalt, har holdt sig til senere tider, på enkelte egne lever nogle af dem endnu.

»Den kloge degn« i Vellev

AF WILH. KJÆR JENSEN

Når han ofte kaldtes således, var det på grund af hans umiskendelige talent som »benbrudslæge« og indsigt i behandlingen af forskellige lidelser i en tid, da der var langt til nærmeste læge, og da »doktoreren« var en person, man først henvendte sig til, når alt andet var glippet. Og som sådan var han kendt og benyttet vidt og bredt.

Hans navn var *Hans Christian Pedersen*. Han var lærer og kirkesanger i Mammen ved Bjerringbro fra 1840 og i Vellev pr. Ulstrup fra 1850–1877. – H. C. P. var født i Hulris, Hersom sogn, den 22. november 1816.

Hans mor var »gjordemoder« i Vammen nordøst for Viborg – en myndig og viljestærk dame med en vis holdning. Hun hed Marie Andersdatter. Men hvem faderen var, er de gamle i slægten ikke ganske enige i. I kirkebogen anføres som forældre Peder Nielsen, gift med Marie Andersdatter. (Han skal have været soldat i samfulde 8 år – har altså ladet sig hverve). Men det var sjældent, Peder Nielsen lod sig se i hjemmet, og H. C. P. har ingen erindring om ham. Det er måske den omstændighed, der har givet næring til gisninger og rygter.

Faktum er, at Marie Andersdatter i sine unge år var i huset hos daværende »stiftsphysicus« Fr. Willemoes i Viborg¹⁾, der var ungarl, og hvem hun gik til hånde ved behandling af patienterne. Men efter nogle års forløb – i 1816 – rejste Marie lidt hovedkulds hjem til sine forældre, der var fæstehusmandsfolk i Hulris, og her fødte hun Hans Christian. Straks efter rejste hun atter til Willemoes i Viborg, der nu uddannede Marie til jordemoder. Som sådan virkede hun al sin tid i Vammen, og her voksede Hans Christian op.

Denne forhistorie skal være forklaringen på H. C. P.s lægelige færdigheder. Som de gamle sagde: Hvem véd, hvor megen andel denne Viborg-doktor havde i den ferme degn? H. C. P. var velbegavet og – som det senere skulle vise sig –

myndig, idé- og initiativrig. Hans lærer i skolen tilskyndede moderen til at lade H. C. P. læse til lærer, og både præst og degn tilbød at forberede ham. Men »Madammen fra Vammen« havde begge ben ved jorden: Hva ska den stuerhied te? H. C. P. kom ud at passe kreaturer, men var optaget af alt andet; alt, hvad læses kunne, blev læst – lige fra salmebogen til gl. almanakker! Og en dag gik det da også galt. En yndig ung kvie sneg sig uset over til naboens flotte tyr »Fjas«, der i fremragende grad levede op til sit navn – hvilket afsløredes om efteråret. H. C. P. var færdig som cow-boy. Så blev H. C. P. sat i væverlære en tid, men væveren insinuerede, at præsten var bedre til at »væve« end H. C. P. – Efter nogen ekstraundervisning hos præst og degn blev H. C. P. forvist til en øde hedecgn som »omgangslærer« for en flok vilde bønderbørn. Her kunne han da ikke ødelægge noget. Han boede på skift hos bønderne, men de store bønderdreng ville da ikke høre efter »såen en snottet knæjt!«

Omsider måtte moderen gi' sig, og som knap 18-årig ungersvend travede H. C. P. den lange vej fra Vammen til Lyngby Seminarium ved Grenå, hvorfra han dimitteredes 1836 med karakteren »meget beqvem« – og var herefter huslærer bl. a. hos provst Nannestad i Øster Velling²⁾, hvilket fik stor betydning for H. C. P.s udvikling.

Hjemme i Vammen præstegård tjente på den tid en ung pige, der senere skulle blive H. C. P.s hustru: *Christiane Jacobsdatter*, der var født i Lindum sogn, Viborg amt, den 25. juli 1809 – hun var altså ca. 7 år ældre end han. Hun var datter af fæster, skovfoged og musikanter af Guds nåde: Jacob Andersen Bødker og hustru Birthe i »Søvig« nord for Tjele Langsø. Faderen, hans brødre og flere af deres efterkommere var ferme musikanter. Christiane havde en smuk sangstemme og forstod at bruge den. Hun var en godhjertet pige med et mildt og fromt gemyt og køn tillige. Hun havde trofast ventet på Hans Christian, og nu lysnede det. Med gode anbefalinger – bl. a. fra provst Nannestad – søgte og fik H. C. P. embedet som lærer og kirkesanger i Mammen ved Bjerringbro, nemlig fra 4. maj 1840, hvor han afløste lærer Saugmann. – Men før man kunne tænke på bryllup,

måtte lidt bohave anskaffes. En hest og en vogn var allerede erhvervet, og af formanden havde man købt 3 koer og 4 får.

Så agede parret til Viborg, hvor de holdt an hos markskandiseren. Her købte de et bord, 4 træstole, en dragkiste og en gevaldig »Himmelseng« af fornem herkomst, der overtil i himmelen bar de salomoniske visdomsord: Gods og Guld er fra Fædrene, men en god Hustrue er Herrens Gave! Godset og guldet var nu hurtigt overset, men des ypperligere var Herrens gave! – Til skolen hørte ca. 20 tdr. land agerjord og lidt hede.

Den 24. september 1840 stod brylluppet i Lindum kirke, og alle var glade. Her i Mammen skole fødtes de fire af fem børn: Jacobine Marie, f. 8.10.1841, Martin, f. 30.3.1843, Birgitte, f. 17.12.1845, og Petra, f. 27.4.1848. (Sønnen Anton Pedersen fødtes i Velle, og det skyldes ikke mindst hans optegnelser, når der foreligger så gode oplysninger om degneparret, nedskrevet som 80-årig pensioneret lærer).

Fra Mammen-årene foreligger dog få meddelelser, men det vides, at allerede her udfoldede H. C. P. sine frodige talenter.

Ved nytårstide 1850 flyttede degnefamilien til Velle skole (som endnu står, bygget af greve Frijs, Frijsenborg i 1840). Indtil 1850 var det greven, der havde kaldsretten til Velle degneembede, der var blevet ledigt ved lærer J. S. Møllerups død. Han døde af tyfus 41 år gammel – tillige med to af sine børn. Men kaldsbrevet var endnu ikke udfærdiget, da biskop Brammer, Århus, fra nytår 1850 havde fået kaldsretten.

Nu var gode råd dyre. Greven og biskoppen drøftede sagen, og enden blev da, at H. C. P. fik embedet. I modsatte fald ville greven have ansat ham som forvalter på »Østergaard« ved Langå, hvad H. C. P. ikke ville have haft noget imod. Han havde også lært landbrug hos provst Nannestad. – Et jævnt og muntert, virksomt liv ventede degneparret. – Først måtte den uskik ophøre, at børnene om sommeren mødte i skolen kl. 5 – hvorpå de satte sig til at sove! I skolestuen stod »Sandbordet«, et pultblignende bord med fint

Hans Christian Pedersen (1816–1889) og hustru Christiane Jacobsdatter Bodker (1809–1865).

sand under bordpladen, der kunne løftes af. Heri lærte de små at skrive tal og bogstaver med en pind. Tavler var forbeholdt de store børn. Bønderne leverede sand at strø på gulvet, samt træ og tørv. En del af lærerens løn var »nannest« – naturalier, som gård- og husmænd ydede efter formåen. Til gengæld var degnemadammen pligtig at bistå bønderkonerne med ostefabrikationen i juni–juli.

En søndag formiddag: 9 januar 1853 blev sønnen Anton Pedersen født. Degnen var i kirken, men havde givet sønnen Martin ordre til at linde kirkedøren og række 1 finger i vejret, hvis det blev en pige, men 2 fingre, hvis det blev en dreng – hvilket skete midt under prædikenen.

Om Hans Christian Pedersen som lærer og menneske har nogle af hans gamle elever udtalt bl. a.: Lærer Pedersen var en dygtig lærer, »men som no te å søng', da var madammen så møj den villest!« siger en gammel kone. Og gårdmand Søren Sort (Swot) i Vellev: Han var en klog rad, men stræng! Samme Søren Sort var en meget velbegavet mand med gode kundskaber. Gårdmand Ravn, Vellev: Vi lært' møj, men han task wos! – Da biskoppen i 1861 holdt visitats i Vellev skole, sagde han ved afskeden, idet han tryk-

kede H. C. P.s hånd: »Her i Vellev skole skinner solen dog aller klarest, min kære Pedersen!« – Og sønnen Anton siger om sine forældre: »Far havde et hjerte af guld, men der var en hård skal udenom!« – Mon ikke denne »strenghed« var noget, de gamle degne blot omgav sig med – måske til støtte for værdigheden?

Sønnen Anton mindes sin mor i følgende smukke ord: »Min søde, fromme mor med de milde træk og de store dyblå øjne!« – Mangen beretning bekræfter, at H. C. P. bag den strenge mine havde et følsomt sind, var hjælpsom og godgørende mod de små i dette lille bondesamfund. Ingen gik forgæves om hjælp hos degneparret. – Når familiefaderen trådte ind i stuen, talte ingen højt, og børnene ransagede deres samvittighed: Har jeg husket at vande fårene i heden? Eller har jeg gjort noget, jeg ikke skulle have gjort? – Ofte måtte den sagtomme Christiane træde formildende til, når et af børnene skulle afstraffes. Og ved sengetid sad hun ved børnenes sengested og sang en enfoldig sang om »Guds hellige engleskare«! Hun bragte gode traditioner med sig fra skovfogedhjemmet i »Søvig«. For hende var Guds ord og salmebogen (Kingos) umistelige værdier til sindets fornyelse i hverdagens stræb. Hun sang ofte, og hun sang smukt.

Nu og da fik degneparret besøg af H. C. P.s gamle seminariekammerat Severin Weiersøe³⁾ – kendt som folkemindesamler m. m. – og af Christianes søstersøn fra Lindum, Jacob Nielsen, dengang lærer i Vorde, kendt og yndet som »hjemstavnsforfatter« under pseudonymet »Knud Skytte«, der gennem årene udsendte flere bind fortællinger for og om almuen. (Hist. Samfund for Viborg amt rejste (1933) en mindesten for ham nær hans fødehjem ved Lindum skov⁴⁾).

Om H. C. P. som »læge« foreligger ikke så få beretninger, mest om heldigt udførte behandlinger af brukne ben og forvredne lemmer, som var hans speciale. Sønnen Anton har bl. a. fortalt følgende: Engang i 1865 blev far kaldt til Bjergringbro. Her var en mand, der var beskæftiget ved anlægnen af jernbanen Langå–Viborg, bleven overkørt af en tipvogn, der havde knust foden, delvis skrællet læggen fra

benet og fortsat op i låret. Manden blev først kørt til Randers, derfra til Viborg, men begge steder ville lægerne amputere benet, hvad manden ikke ville høre tale om, skønt han led frygteligt. Så kom der bud efter far, der jo ikke vidste, hvor galt det stod til; i så fald havde han næppe taget afsted. Jeg var med, og allerede i forgangen kunne man lugte det forrådnede kød. Da far fik brillerne på og så elendigheden, udrød han: Jamen, tror I da, at jeg er mirakelmand? – Men skønt han vidste, hvad han udsatte sig for, hvis manden døde, tog far knive og grejer frem, fjernede al dårligdommen, mens den arme mand stønede af smerte, så jeg kunne høre det ud i gården, rensede, salvede og forbandt. I flere dage blev far hentet til patienten, indtil denne tålte at køres til Vellev skole, hvor plejen fortsattes med mors bistand! – Og hvordan endte det så? Til alt held for »den kloge degn« overlevede manden og kom til at gå igen, men fik et stift fodled. Og hvad fik H. C. P. for sådanne hjælpeaktioner? Intet – han ville ikke modtage noget, hvad han da heller ikke havde økonomisk behov for. Han sad godt i det. I ovennævnte tilfælde skal H. C. P. have sagt – måske som undskyldning for sin dristighed: Jeg havde intet valg; jeg gjorde kun, hvad jeg kunne og skulle! H. C. P.s økonomi tillod ham også at udlåne kontanter – måske uden betingelser, hvis han kendte låneren godt. – Ved en anden lejlighed var en Vellev-gårdmand kommet til skade med sin bagdel. Hakkelsesmaskinekniven havde hakket den ene balle af – fortæller man. I hast gik der bud til degnen, der ganske enkelt syede mandens tilbehør fast igen. Keine Hexerei! Engang blev en af hans egne karle bidt af en hugorm nede i mosen. H. C. P. gravede i hast et hul, hvori han lavede en tyk vælling af tørvedynd. Her sad karlen så med foden i dyndet, til hævelsen var svunden. H. C. P. havde opfundet et »stræklad« – udført af karetmageren – til brug ved benbrud og forvridninger, men det blev nok ingen succes. Han havde et evindeligt bøvl med de skrækslagne patienter, der ikke godvilligt lod sig fastspænde på »skafottet« – så det opgav han. Lægen i Hammel henviste nu og da patienter til degnen i Vellev.

Også politisk var degnen engageret. Han lod sig opstille som venstrekandidat i Sdr. Vinge-kredsen, men blev ikke valgt. Til trods for, at degnens politiske virksomhed ikke faldt i god jord hos den »nationalliberale« pastor Flensborg³⁾, var der god forståelse mellem præst og degn, hvis børn, Jacobine Marie og Martin, gik til tyskundervisning – Jacobine og Petra også til sangundervisning – i præstegården.

1858 købte H. C. P. »Degnegaarden« af sin forgængers enke »Degn-Grete«, hvis fødegård den var – formedelst 9000 rdl. – en udmærket god gård på 40 tdr. land. I denne gård – der for øvrigt brændte 1870 – oprettede han et bageri i 1860, der bestyredes af hans senere svigersøn, ditmarskeren W. J. Hogrebe, der var tilkaldt fra Randers, hvor han var mestersvend. Han talte tysk, men til alt held havde degnens Jacobine Marie nemmet sproget så vel, at der hurtigt etableredes en varig forbindelse mellem Wilhelm Hogrebe og den sangglade og charmerende unge pige. To år senere – den 11.11.1862 – stod deres bryllup i Velleve kirke, hvorpå de startede eget bageri i Lille Sct. Hansgade i Viborg⁶⁾.

Sønnen Martin gik på Viborg Latinskole, hvorfra han blev student og cand. phil. – tog senere lærereksamen i København, blev lærer i Vordingborg, både ved seminariet og ved realskolen, og der forblev han.

På den tid var H. C. P. gårdmand, handelsmand, klog mand og prokurator og fik endog tid til at sysle med sit skoleværkeri – med skiftende lærere som medhjælp, der fra ca. 1860 var: N. Ottosen, J. J. Andersen, A. K. Thomsen (der senere blev gift med Petra), J. Vandborg og sidst sønnen Anton Pedersen.

Til gårdene i Velleve hørte de såkaldte »Enslevgaardloder«, som greve Frijs i sin tid havde tillagt gårdene ved disses overdragelse til ejendom. En del af lodderne købte H. C. P. – som handelsobjekt og som pengeanbringelse. Men her var den kloge degn ikke klog nok. En akut »pengekris« (der for øvrigt slog benene bort under mangen bondes og storkøbmands økonomi) lagde sin klamme hånd på H. C. P.s

Den gamle skole i Velle
set fra haven.
Opført 1840 af
greve Frijs, Frijsenborg.

pengeskrin. December termin forestod, og ingen steder kunne man låne. Degn-Grete skulle have sine penge. Men netop som nøden var størst – på selve fandens fødselsdag – ankom forvalter Bjørn fra »Østergaard« med en pose penge, 8000 rdl. Sammen med Bjørn og præstens dotre Marie og Emilie Flensborg spillede H. C. P. i klasselotteriet. Hvilken salig jubel! Som en vild due fløj degnen ind til den intetanende Christiane og drog hende med rundt i en for den adstadige degn ret usædvanlig kehraus. Den bekymrede Christiane skulle netop til at spørge til sin gemals befindende, da de fik øje på pastoren, der ubemærket var trådt ind, og som med oprigtig forundring og åben mund havde betragtet optrinnet.

Situationen opløstes dog snart i latter, og præst og degn blev hurtigt enige om at fejre fandens fødselsdag på tilbørlig vis.

Krigen 1864 stillede på forskellig måde ofte store krav – både menneskelig og praktiske krav – til præst og degn, men det skal ikke omtales her. – Christiane havde skrantet en del det sidste års tid, og efteråret 1864 blev hun indlagt

på Rigshospitalet i København og opereret for kræft, kom hjem igen – til stor glæde for store og små – men i løbet af vinteren gik det atter tilbage. En skøn forårsdag 1865, den 26. april, døde Christiane – med sin kære salmebog mellem de arbejdsmærkede hænder. Hun blev begravet på Vellev kirkegård, og stor var sorgen og savnet. Sønnen Anton var endnu kun 12 år, og man var så småt begyndt forberedelserne til søster Birgittes bryllup med gårdmandssønnen Jacob Ankersen, der lykkeligt var sluppet levende gennem krigen. De blev viet i Vellev kirke den 8. august 1865 og overtog Jacobs fædrenegård i Vellev.

Som husholderske blev jomfru *Emma Kreiser* antaget. Hun var datter af en ret velstående bogbindermester i København, en dame med en vis dannelse, 38 år gammel. H. C. P. havde lært hende at kende, da han logerede hos hendes forældre, mens Christiane lå på Rigshospitalet. Og børnene sluttede sig hurtigt til jomfru Emma på grund af hendes gode menneskelige egenskaber. Hun havde hidtil ernæret sig ved kunstbroderi – og talte både tysk og engelsk! Og hun faldt godt til i Vellev.

1868 oprettede H. C. P. en højskole i Vellev – vistnok i den gamle degnegård – med sin senere svigersøn, lærer A. K. Thomsen som medhjælp. Thomsen var fint begavet, og som pædagog meget positiv. Højskolen bestod dog kun nogle få år – der var ikke tilstrækkelig tilslutning.

1870 rejste Emma Kreiser og H. C. P. til København og giftede sig. Samme år holdt datteren Petra bryllup med lærer Anders Kristian Thomsen. De blev lærerfolk i Ørum skole ved Langå – indtil afskeden i 1905. – Sønnen Anton Pedersen havde altid været en kvik og foretagsom dreng. Navnlig var han passioneret lystfisker. Han blev forsøgsvis anbragt på Gjedved Seminarium (med højskolekursus), men da fiskemulighederne her ikke var helt tilfredsstillende, stak han af i utide. 10 vilde heste kunne dog ikke trække ham hjem til den grumme fader, der nok ville læse både ind og ud. Men gennem svoger Thomsen lykkedes det at hidse degnen ned igen – hvorpå Anton for en tid blev hjælpelærer hos faderen, men 1872 tog han lærereksamen ved et 2-årigt

kursus på »Københavns private Seminarium« – med første-karakter. Var herefter lærer nogle år i Vordingborg (sammen med broder Martin), blev så lærer i Kvorning ved Hammershøj – og samtidig gift med sin barndoms elskede Bolene Kristensen fra Koudalgård ved Vellev, nemlig den 9.7.1878. Efter 6 års forløb blev Anton Pedersen lærer i Bøgeskov skole, Astrup sogn ved Odder. Han var gift anden gang med en slægtning: Louise Andersen Bødker fra »Skakkenborg« i Bigum. – Nu var H. C. P. ved at kunne se til ende på et jævnt og muntert, virksomt liv – og ikke så ganske traditionelt for en landsbydegn ved midten af 1800-tallet.

1877 tog han sin afsked fra Vellev skole og kirke, og efter et par års forløb flyttede han med sin hustru til Vordingborg, hvor han havde købt en villa. Så var han nær ved sin yndlings søn Martin.

Hans Christian Pedersen døde den 10. juli 1889 og blev begravet på Vordingborg kirkegård – langt fra sin trofaste Christiane, som han dog altid bevarede mindet om i taknemmelighed. Sammen med ham havde hun »båret dagens hede og byrde«! – Hans anden hustru, Emma Kreiser, overlevede ham i en halv snes år. Hun blev begravet ved hans side.

TILLÆG

Mindetale forfattet af lærer og kirkesanger i Vellev: Hans Chr. Pedersen.

I anledning af *Ane Margrethe Pedersdatters* begravelse den 10. januar 1863.

Herrens tanker er ikke mine tanker, og hans veje er ikke mine veje. Denne sandhed viser sig så ofte, og uagtet vi vide, at Herrens tanker er fulde af visdom og kærlighed, og de veje, hvorpå han fører os alle, leder til vort sande held, så falder det os dog ofte vanskeligt at sige med frelseren: Fader, ske ikke min, men din vilje! – I et sådant tilfælde er vi stedte i dag. Hvad Herren har gjort imod os, er langt fra efter vort sind, og den vej – hvorpå han i dag har ført os herhid, gik vi nødig og med stor bedrøvelse; thi en mand

i vor midte havde – lig den i evangeliet omtalte købmand – fundet en kostelig perle, og for den ville han have ofret alt sit gods. Men i dag har han og vi mange, der havde perlen kær, måttet gemme den i jordens skød – måttet skilles fra den en føje stund og står nu her for *hans* ansigt, hvis tanker og veje er kærlighed og nåde – anrørende ham om trøst og husvalse i vor store sorg.

Perlen er vor hedenfarne, fromme og elskelige søster i Christ: *Ane Margrethe Pedersen*. Hun er født i Holmriis den 21. februar 1841 af de meget agtede forældre, gårdmand *Peder Jensen* og hustru *Gertrud Mikkelsdatter*. – Blandt en talrig flok af søskende voksede hun op i det smukke hjem og prægedes tidligt med den sjæls- og legemsynde, der gjorde hende elsket og afholdt af forældre og søskende i hjemmet, af lærer og kammerater i skolen, og af enhver anden, der lærte at kende hende. I sit niende år mistede hun sin ømme og kærlige moder, men Herren gav hende en anden moder, der fuldelig erstattede hende den afdøde og snart lærte dem alle i hjemmet at glemme deres store savn. – I hendes 18. år, den 25. september 1858, indgik hun i ægteskab med hendes efterlevende, dybt nedbøjede ægtefælle, gårdmand *Thomas Madsen* i Vellev. Så ung, som hun var, blev hun ej alene manden en kærlig ægtefælle, det hele hus en dygtig husmoder, men også mandens alderstegne moder en øm og omhyggelig datter, der i et og alt og ved enhver lejlighed søgte at udbrede glæde og tilfredshed om sig i hendes nye hjem. – Herren velsignede dette lykkelige ægteskab med tre børn: en liden, velbegavet og elskværdig søn, der er familiens håb og glæde, og to små døtre, som i graven hviler ved moderens hjerte. – Efter et fireårigt samliv fuldt af fred og glæde, adskilte Herren disse lykkelige ægtefolk, idet han pludselig bortkaldte den unge hustru, efter at hun havde født til verden de omtalte tvillinger, og ved nogle få kærlige ord, der vidnede om tro og håb og kærlighed, taget afsked fra denne verden. Det var i morgenstunden – den 4. januar sidstleden, at denne sørgelige tidende blev bekendt og udbredte forskrækkelse og dyb smerte, ikke blot blandt hendes nærmeste, men i en langt videre kreds, thi

overalt var Ane Margrethe elsket og afholdt og vil længe blive savnet.

Herren forunde alle dem, der sørger ved den hensovedes bære, sin milde trøst her i tiden, og engang gensynets glæde hisset.

FRED MED HENDES STØV!

KILDER

Lærer Anton Pedersens erindringer (i privateje, ikke trykt).
Ejnar Poulsen: Viborg Amts degne- og skolehistorie, 1957.
Mundtlige og skriftlige meddelelser fra gamle slægtninge og andre. Kirkebøger m. m.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Broder til søhelten *Peder Willemoes*.
- 2) *N. C. Nannestad*: Ø. Velling-Helstrup-Grensten fra 1832 til 1843.
- 3) Lærer i Storning vest for Århus.
- 4) Omtalt i årbogen.
- 5) Pastor *Ole Flensborg*, sognepræst i Vellev 1850 til 1872.
- 6) Se herom i *Viborg Stifts Folkeblad* af 21.11.1968 - (W.K.J.).

Wilb. Kjer Jensen, kordegn, Fuglebakkevej 13A, Randers.

Træk af Vinkel sogns præste- og degnehistorie fra reformationen til ca. 1885

AF PROVST EM. A. M. VESTERGAARD

I. Tiden indtil 1850

Vinkel fik luthersk præst lige så tidligt som Viborg, ser det ud til, og under indflydelse derfra tidligere end de fleste landsogne. Den første hed *Mikkel Kudal*. Han var der kun kort og spillede ringe rolle. Ingen kan undre sig, om det kneb med kvaliteten af lutherske præster, indtil et ungt, nyt kuld var fostret. 1529 kom *Just Lauritsen* med tilnavn *Ranch*. Der hviler tåge og tvivl omkring denne mand, om hans adgang til præstegerningen og hans privatliv. Flere versioner eksisterer med hver sin forklaring. Måske var han først en slags substitut og fra 1551 sognepræst. Under disse forhold må man som det mest sikre ty til den gravskrift over Just Lauritsen, som en af hans sønner (Hieronymus) satte over ham og hans hustru. Ligstenen fandtes så sent som 1767 i kirken, og indskriften lyder: »Justorum animæ in manu dei sunt et non tanget illas tormentum mortis (= de retfærdiges sjæle er i Guds hånd, og dødens plager berører dem ikke). Her ligger begravet Erlig, Hederlig og Vellærd Mand Hr. Just Lauritsen i Odtsgaard, i Bogelige Konster Baccalaureus til Rostock, Vicarius i Aarhus-Capitel, Provst i Middelsom Herred og Sognepræst til Winkel og Rinds Kirker med sin kiære Hustru Erlig og Gudfrygtig Qvinde Karen Jacobsdatter, som døde tilhobe i een Uge in Oktobri Anno 1575. Hans Alder var eet Aar nær 100. Hendes var 74. – Og lod Mester Hieronymus og sætte denne Tafle hans salige Forældre til Ære.« (1604).

Ifølge denne gravskrift havde Just Lauritsen nogen boglig uddannelse, om også en teologisk, derom tier stenen. Måske dog sætningen: vikar i Århus-capitel, kan tyde på en præstelig uddannelse. Som før nævnt er der nogen tvivl om

hans vej til præsteembedet i Vinkel. Men provst blev han, og gammel i embedet blev han, en 99-årig kan næppe have virket synderlig, derfor knyttede han tidligt en søn til sig som hjælpepræst (se senere).

Præstens huslige forhold kunne nok give anledning til lidt forargelse i menigheden. Hvis man da ikke var så vant til »præstedejer« og frillebørn, at forargelsens brod var brudt af? Rytet vil vide, at inden han forlod klosteret (kapitlet), levede han med en deje og havde været på vej til altret med hende, men fortrød undervejs og forlod hende med den salut: »Jeg er viet til den åndelige moder, og nu skulle jeg vies til dig, din hore!« Videre fortælles, at han, åbenbart velkendt i Vinkel, eventuelt født i sognet, tidligt giftede sig med den i gravskriften nævnte Karen Jacobsdatter, der skal have været smededatter fra Vinkel, og som efter gravskriften må være født 1501. Deres ældste søn Laurits, der blev faderens efterfølger i embedet, må være født 1523. Hvis han er født i ægteskab, har Just Lauritsen giftet sig 1522 med en 21-årig pige. Enten har han på det tidspunkt ikke været af gejstlig stand, eller han har været forud for Luther, der dog først giftede sig 1525. Begge dele synes usandsynligt. Den ældste søn, måske de to ældste sønner, var nok født inden ægteskabet med Karen fra Vinkel.

Endnu ét ligger i det dunkle, nemlig præstegården. 1539 fødtes sønnen Hieronymus i *Horsdal*, men 1551 boede sognepræsten i Odsgård. Dette kunne tyde på, at han så at sige var indlogeret på forskellige gårde. Dette kunne igen udlægges således, at Just Lauritsen ikke var selvstændig eller egentlig sognepræst, men at Vinkel-embedet var et præbende til Viborg domkirke, at forstå derhen, at Viborg nød indtægterne og lønnede Just Lauritsen for at passe embedet som substitut. Hvis det er rigtigt, har Vinkel først senere fået egentlig sognepræst, nemlig 1551, og måske endnu senere en præstegård (1670). 1644 boede præsten Anders Skadeland, muligvis en slægtning af Niels Lauridsen Skadeland, på Odsgård. Anden oplysning vil vide, at Just Lauritsen ca. 1540 fik Odsgård i fæste af lensmanden Christoffer Rosenkrands til Skjern.

Hvilken stilling Just Lauritsen med tilnavn Ranch nu end har haft i sognet, har han i hvert fald trolig holdt sig i embedet gennem et langt liv, født 1476, død 1575. En vis dygtighed i administration og en vis respekt som præst må man vel også forudsætte, eftersom han blev herredsprovst. Sønnen Hieronymus, der blev præst i Viborg (se senere), kastede også en vis glans over forældrene i Vinkel (Fra Viborg Amt 1935).

1586

Vi rykker 50 år frem. Den 99-årige sognepræst Just Lauritsen (Ranch) var død 1575 som provst og jubellærer, dvs. præst i 50 år. Hans tre sønner var præster. Den ældste, *Laurits Justesen*, var begyndt som faderens kapellan ca. 1560, måske tidligere, idet faderen i det år var 84 og sønnen 37 (født 1523), nu efterfulgte han sin far i embedet. 1559 havde kong Christian 3. lagt Vinkel-Rind under Viborg-superintendenten (bispem) Kjeld Juel, mod at denne forpligtede sig til at »forsørge sognet med en duelig person«. Om så denne afhængighed gik videre end til det pengemæssige, er usikkert. En præstegård synes der ikke at have eksisteret, præsten boede sandsynligvis endnu på Odsgård.

Det var med andre ord ringe og fattige kår for den Vinkel præst.

Det kan tænkes, at Laurits Justesen hørte til det kuld af præster, der var elever af Niels Hemmingsen, »Danmarks almindelige lærefader«. I hvert fald kunne han næppe undgå at påvirkes af den indflydelsesrige professors calviniserende tankegang.

Hertil kom, at i det nære Viborg var der i samme tidsrum betydelige mænd med calvinistiske tendenser. Der var rektor ved byens lærde skole Christen Nielsen Foss, bondesøn fra Hjerik i Salling, først discipel ved skolen, så hører og fra 1585 rektor. Desuden magister Peder Schytte, søn af sognepræsten ved Gråbrødre kirke – samt flere andre. Man mener ligefrem at kunne tale om en »viborgsk teologi« med calvinisk islæt.

Vinkel kirke set fra syd. Bemærk storke-
ne på taget og de gl.
gravkors. (Nat.mus.
fot. ca. 1900).

Når så tilmed Vinkel-præstens yngste bror, *Hieronimus Justesen Ranch*, født på Horsdal 1539, var præst ved Gråbrødre kirke fra 1572, kunne vinden let blæse frø over hegnet. Hieronymus var af sin far blevet sendt til Wittenberg for at studere ved det berømte lutherske universitet.

Hans navn er ikke så meget kendt for hans præstegerings skyld som for hans forfattervirksomhed. Han er nemlig en af de første danske forfattere af latinske skuespil.

Hans ansættelse ved Gråbrødre kirke 1572, som 33-årig præst, havde en usædvanlig anledning. Sognepræsten Poul Ibsen var blevet dræbt ved et vådeskud, idet han for at skaffe ro for sin kone i hendes barnsnød ville skyde en skræppende krage på taget, men svansskruen sprang tilbage og ramte ham i panden, så han døde. Hieronymus giftede sig med enken og – fik kaldet. Hans store chance kom 12 år senere, i 1584, da kong Frederik 2. drog gennem landet for at få sin unge søn Christian hyldet til efterfølger. I den

anledning gjorde Viborg store og kostbare forberedelser. På kongens egen foranledning blev Sct. Hans kirkegård om-dannet til torv (Nytorv), her skulle hyldningen foregå og festen holdes.

Til denne fest skrev nu Gråbrødre-præsten et skuespil med den pralende titel: Kong Salomons Hylding! – over 1. Kongebog 1, efter sit indhold kristent og efter formen en efterligning af datidens yndede skuespil med en narrefigur, der både skulle more og sige stykkets sandheder. Forfatteren havde forbeholdt sig retten til selv at optræde i narrens rolle for at kunne blive sandhedens talerør, og stykket gjorde lykke.

Mon ikke broderen i Vinkel har ulejligen sig til Viborg for at deltage i hyldningen og se sin brors skuespil?

1636

Sognets præst, fra 1611, hedder *Anders Nielsen Skadeland* og bor på Odsgård, den gamle slægtsgård. Om han er tredje eller fjerde led efter hovedgårdsbonden Niels Lauridsen Skadeland eller stammer fra en sidelinie af storbondeslægten, er ukendt, men et nært slægtskab må formodes. Hans hustrus navn er også ukendt, men gift var han og havde en søn, måske to.

Er præsten selv og hans præstetjeneste temmelig ukendt, véd man så meget desto mere om, hvad der skete i hans præstetid både af godt og ondt, både i sognet, i Viborg og i hele Danmark. Historien træder nu mer og mer ind i lyset. Vinkel havde ingen kirkebog endnu til at afsløre navne og familiebegivenheder, den kom først i Christian 4.s sidste år. Vor viden om 1600-tallets første halvdel har andre kilder.

Christian 4. var gået med i den ulykkelige 30-års krig, der ganske særlig hærgede Tyskland, men også gjorde store ulykker i Danmark. Kongen led flere nederlag, det afgørende 1626 ved Lutter am Barenberg. Derefter blev hele Jylland oversvømmet og besat, først af kongens lejetropper og kort efter af fjendens tropper under general Wallenstein.

Også Viborgegnen blev hjem søgt. I Vinkel stjal tropperne *alterkalken* 1627. I 4 år måtte præsten forrette altergang,

som han bedst kunne. Men så kom en af sognets gode, formuende mænd til hjælp. Han forærede kirken en ny, smuk kalk af sølv, med stærk forgyldning og et bomærke, et Kristus-monogram, årstallet 1631 og følgende indskrift: »Efter at Woeris Fiender Anno 1627 Havfer Berøvet Woeris Soegen Kirk Winckel og nu Voer Herre Havfer Gifvet os Fred Och Ro Igjen Da Gifver Jeg Peder Ollefsen Med Min Kiere Hustru Maren Christensdatter Denne Kalck Igjen til Kirken Gud Till Ehre Och Kirken Till en Beprydelse.«

Hvem mon denne Peder Olesen og hustru Maren var? Desværre véd vi det ikke. Om der ligger en speciel oplevelse bag den smukke gave, der må have været særdeles dyr, véd vi heller ikke.

Man må formode, at de rå tropper, enten det nu var vore danske lejetropper eller de fremmede, har øvet andet hærværk end det i kirken, rimeligvis værre ting end tyveriet, en alterkalk kunne da erstattes – og *blev* erstattet, fortræd på menneskers liv og ungdomslykke kunne ikke erstattes, og dog er disse ulykker gået i glemselen, mens alterkalken har fået sit minde.

At Viborgegnen fik sin part af krigens følger er sikkert, derfor også at det nære opland måtte bøde og bløde. Viborg blev hovedkvarter for en afdeling af Wallensteins tropper. Bispesønnen, magister Peder Pedersen, havde bygget sig en flot gård mellem Mathiasgade og Sortebrødrestræde, derfra navnet »Mageløs«, men den tyske kommandant beslaglagde gården, selvfølgelig skulle han have det fineste! Og herfra udgik besættelsestidens befalinger, rekvisitioner og plyndringer i by og omegn, dog gik det vel som så ofte, at tropperne ofte gik på egen hånd og var værre end deres herre.

Der skete en stor forandring i Vinkel i disse år, ganske vist først realiseret 1649, men da den slags tager tid, har forberedelserne vel stået på i adskillige år. Det ene nye var en prædikestol. Hidtil havde man kun læsepulten i kordøren, derfor var en prædikestol, tilmed en særdeles smuk, en nyanskaffelse, som nok fik Vinkelboerne til at undres og beundre, tilmed da det var en gave. Prædikestolen bærer nemlig givernes navne: P. O. S. og M. C. Når man erindrer

Detalje fra prædike-
stolen: Kristus
med verdenskuglen
(Nat.mus. fot.).

navnene på alterkalkens givere: Peder Ollefsen og hustru Maren Christensdatter, er det ikke svært at tolke forbogstaverne på prædikestolen, og måske de to velsagens aldrende mennesker, barnløse eventuelt, har villet sætte sig et nyt minde, mens de kunne. Prædikestolen er smykket med 5 felter med kraftigt udskårne relieffer af de 4 evangelister og i midten den kongekronede Kristus med verdenskuglen og scepter, på felternes hjørner figurer af apostle med symboliske attribuer: Simon med sav, Peter med nøgler, Thomas (der står fejlagtigt Mathæus) med vinkel, en hentydning til byens navn, og Paulus med sværd. Alt sammen i smukke farver og gavnlige påmindelser.

Samme år, 1649, fik kirken en ny altertavle, skåret i den tids, dvs. renaissancetidens stil.

På altertavlen findes ingen giver-mærke. Derimod har den nyeste restaurering afsløret tre begyndelsesbogstaver på lydhimlen, og de kunne eventuelt tolkes som kunstnerens el-

ler malerens forbogstaver. I. T. S. står der. Betydningen kendes ikke.

En ting mere blev anskaffet i de år til kirken, noget som menigheden sikkert har skønnet meget på, nemlig stolestæder. Nu behøvede man ikke at stå op under gudstjenesten eller sidde på de kolde stensæder langs skibets længdesider, unægtelig et stort fremskridt, meget større, end da man i 1900-tallet flottede sig med bløde hynder på bænkene.

Til sidst skal dog anføres et rygte, hvis pålidelighed nok aldrig kan bekræftes eller afkræftes. Det går ud på, at den ene af pastor Skadelands to sønner skal være blevet skudt på et loftsværelse i Odsgård, hvor præsten vistnok boede, af general Torstensons svenske tropper i 1644, under den ulykkelige krig og besættelse.¹⁾

1686

Præster skifter, undertiden hurtigt, undertiden langsomt. Anders Nielsen Skadeland var præst i Vinkel-Rind i 38 år, fra 1611 til 1649. Hans søn Laurits Andersen Skadeland holdt kun ud i 6 år, fra 1649 til 1655, død 29. november 55. Den næste var Ole Thomsen Rye fra Ry, gift med Margrethe Villumsdatter, han døde i embedet den 8. december 1673 efter 18 års tjeneste, efterlod sig hustru, en søn og en datter. Efterfølgeren hed Niels Pedersen Riber, gift med Mette Knudsdatter, var i Vinkel fra den 19. december 1673, til han døde den 18. april 1682. Han havde en søn og to døtre.

1686 var *Christian Jensen Thorup* sognepræst. Skønt hans præstegerning og privatliv var megen berettiget kritik underkastet, så hans stilling som præst flere gange hang i en tynd tråd, blev han gammel i gårde, nemlig fra den 9. maj 1682 til han døde i embedet den 21. juni 1734, 87 år gammel. Han var gift med formanden Ribers enke og havde ingen børn.

Regeringsmagten gjorde sig adskillige anstrengelser for at hæve folkets menneskelige og moralske standard, men fremgangen skete særdeles langsomt. Eksemplet ovenfra var nu heller ikke altid egnet til højnelse.

Præsterne f. eks. var ofte af en tvivlsom kvalitet. Pastor Thorup i Vinkel var med sine 52 års tjeneste en af de ringeste. Til hans undskyldning tjener, at hans far var den strenge, trættekære procesmager, provst Thorup i Ø. Velling, der tvang sine sognebørn til at svare både hvede- og hørtiende og til ugentlige arbejdsdage. Altså en dårlig arv for sønnen, der i en alder af kun 25 år blev sognepræst i Vinkel og samtidig gift med formandens enke, Mette Knudsdatter, der bragte tre børn med ind i ægteskabet og sandsynligvis har været meget ældre end sin anden mand. Hun fik da heller ingen børn i sit andet ægteskab.

Både efter arv og ægteskab, som Thorup var halvvejs tvunget ind i, hvis han ville have embedet og komme nogenlunde helskindet gennem nådsensåret, var præsten distanceret, det forklarer lidt af hans tragedie og ustyrlighed.

Pastor Thorup var – eller blev – drikfældig. Han viste sig stridbar som faderen, lå ofte i strid med vinkelboerne og var brutal i sit hjem, især mod de tre stedbørn. Præstens upræstelige adfærd blev efterhånden så grel og grov, at biskoppen og provsten truede ham med afsked, flere gange endda. Til sidst tabte myndighederne tålmodigheden og krævede en erklæring med følgende helt ydmygende ordlyd, formuleret af biskop Søren Glud (1673–93), underskrevet af pastor Thorup den 28. december 1688: »Såsom min velærværdige Hr. Biskop Søren Glud haver i Dag udi sit Hus i tvende andre højlerde Mænds Nærværelse og Paahør ladet mig, underskrevne Christen Thorup, Guds Ords Forkynder i Vinkel og Rind Sogne, Middelsom Herred, udi al Godhed forstaa, hvorledes jeg, fremfor andre Præster her i Stiftet, hører meget ilde for Uskikkelighed i mit Levnet, med Drukkenskab og for Usømmelighed og utilbørlig Haardhed mod min Ægtehustru og hendes Børn, og Uforligelighed med mine Sognefolk, og at jeg navnlig ej skulde forrette mit Embede saaledes, som det efter Loven og Rituallet paabydes. Saa lover og forpligter jeg herved mig, at jeg efter denne Dag skal paa sligt høre Raad og Bod og mig i enhver Henseende saaledes anskikke, som det for en hæderlig Præstemand i alle Maader vil være at anstaa, saa ingen

skal have billigt Aarsag til sig over mig at besvære, eller Forargelse at tage i nogen Maade. Til Vitterlighed haver jeg dette med egen Haand underskreven og derhos venligen ombedet tvende meget hæderlige og højlræde Mænd mig til Vitterlighed at underskrive.«²⁾

Mere ydmygende erklæring kan næppe tænkes! En ringere præst vel heller ikke! Om biskoppens aktion og advarsel så hjalp præsten til at styre sine lidenskaber og modstå sine fristelser og blive en bedre præst, vides ikke med sikkerhed, men han blev som nævnt i embedet endnu ca. 40 år, hvad vel er et indirekte vidnesbyrd om forbedring.

At pastor Thorup »frem for andre præster i stiftet« måtte høre ilde for sin færd og drukkenskab var en slags uret, al den stund en anden præst i stiftet og egnen og samme herred, nemlig i Hjermind, blot få år før, i 1681, forulykkede i drukkenskab. Herom beretter en gammel almanak: »Hr. Peder (Christensen) faldt 81 in majo (= maj) drukken af sin Vogn i Løvskaal Skov og slog sin Hals i Sønder og sig ganske tildøde, på sin Hjemrejse fra P. Møllers Begravelse i Skjernmølle, og havde imidlertid viist sin Degn fra sig til Løvskaal om (en til) at vise Vej, fandtes ganske død i Skoven paa et andet Sted mellem Hestene af Hyrderne næste Morgen, begravet 31. maj efter megen Bøn. Degnen vilde hans Venner havt i Straf, men han fik Forsvar, for han var Uskyldig.«

Man véd ikke ret, hvad man skal tænke om den tids præster: er de to nævnte eksempler undtagelser, eller er de typer? I sidstnævnte tilfælde: hvad kan man så vente af menighederne? Var »evangeliets klare dag« da ikke brudt frem endnu?

I Vinkel var der sket en stor forandring til det bedre for præstens ydre vilkår, han havde fået *egen præstegård*. Forængeren Ole Thomsen Rye havde *købt* den i 1670 for 100 Rdl. Indtil da havde den været en kongelig gård, hvorfor betalingen for den indgik til børnehuset i Viborg, og Thorup måtte i 1682, ved sin embedsovertagelse, af med 200 Rdl., selv om han giftede sig med Ribers enke.

Indtil gården blev præstegård, havde den været bortfæstet til Mathias Sørensen. Imidlertid overtog han ca. 1640 sin fars fæstegård, matrikel 10 a med 10 tdr. hartkorn, den som med rette eller urette kaldes Danmarks ældste gård fra ca. 1550 og nu findes på Hjerl Hede; den var beliggende ved en godt 10 tdr. land stor sø og efter sagnet bygget op af svært tømmer fra gårdens egen skov nord for søen. Mathias Sørensen overlod da fæstet af den kongelige gård til broderen Søren Sørensen med tilnavn *Sandemand*. Om det tilnavn var hans titel eller efterhånden gled over til at blive hans kaldenavn og måske slægtsnavn, er usikkert.

Præstegårdens form, størrelse og tilliggende er nogenlunde kendt. Den var firlænget og havde isterrad (= stuehus), østerlænge med gæstestue, hølade og stald, sønderlænge med kornlade og vesterlænge med tørvehus og folhus. Selve byggegrunden var kun på 80 gang 80 alen, men dertil kom to kålhaver, én mod øst og én mod vest, samt »et fortoug og en liden vand til at vande kreaturer med«, og så ellers marker, høagre, enge, tørveskifter og græsningen på kirkegården, endelig »fri Fædrift paa Fællesjord og Frihed for Markmands Kørsel«. Præstegården brændte 1688.

Sognepræstens årsindtægter kom da dels fra gården, dels fra tiende, af Vinkel sogn ca. 24 Rdl., af Rind sogn ca. 14 Rdl., samt offer fra patronen 3 Rdl. plus ildebrændsel i patronens skov, dog efter hans »konsention« (= udvisning). Sognepræsten har m. a. o. nu foden under eget bord i nogenlunde økonomisk uafhængighed. Hans skat var til at overkomme, kun 4–5 mark, og hans avlskarl samt pige fik kun 4–5 skilling hver i årlig løn. Men en anden årlig afgift var mere trykkende – foreløbig. Da Thorup kom til embedet, var der to præsteenker, hver med ret til nogle naturalier årlig. Den ene giftede han sig med, den anden, pastor Ryes enke, måtte han finde sig i at levere naturalier til, så længe hun levede. En udgift mere faldt på embedet. Til biskoppens pension skulle betales årlig 1–2 Rdl. Endelig må tages i betragtning, at præsten aldrig kunne være sikker på, om tienden indgik efter taksterne, fæstebønderne var fattige, nogle *kunne* ikke betale, andre *ville* ikke, og efter som herre-

manden på Randrup, Herluf Trolle, gift med den ganske unge Randrup-arving Elisabeth Krabbe, gik foran med et slet eksempel, kunne vel ingen fattig fæstebonde fortænkes i efterladenhed.

Sagen med Randrup var en gammel og en vanskelig historie. Dens ejer i 1650'erne var *rigsmarsk Anders Eriksen Bille*, lensmand på Skanderborg slot, storsamler af herregårde, også på Viborgegnen: Vindumovergård, Odsgård i Vinkel (1646), Vingegård (1647), Randrup (1649), Skovsgård i Tapdrup (1652), Hersomgård (1655) og Aunsbjerg. Anders Bille døde af sine sår ved svenskernes storm mod Fredericia den 24. oktober 1657. Han havde været en meget streng herre mod sine fæstere. Fire år efter overtagelsen af Randrup lod han ikke mindre end fire fæstegårde syd for vandløbet Hølken, nemlig »Gårdstederne«, nedbryde og fæsterne tvangsindkvartere med familier i Vinkel bys gårde, en overordentlig hårdhændet aktion med det formål dels at øge hovedgårdens jordtilliggende, dels at skaffe sig flere heldags-hoveriarbejdere; samtidig var tienden af de fire gårde forsvundet ved forordningen om skattefrihed på herregårdsjord (ca. 1670).

Således lå sagerne for Randrup, da Herluf Trolle 1673 blev herre på gården. Han gjorde ikke situationen bedre. Gårdens arbejdsstyrke bestod med et par undtagelser af hovbønder, som trods tvang og trusler ikke var den solideste arbejdskraft. Den værste af ridefogderne i perioden var den – også fra Friisholt – berygtede, brutale og trættekære Hans Rosborg, om hvem præsten i Daugbjerg holdt følgende ligtale:

*Stat stille her ved denne Grav,
her hviler Rosborgs Bene,
Men hvor Hans arme Sjæl blev af,
det kender Gud alene. Amen!*

Pastor Thorup kunne prædike, når han ville, og når han var ædru, eller når en tilsynsmand, provst eller biskop inspicerede. I flere år holdt han anklagerne fra sig ved hjælp af en god prædiken under inspektion. Men endelig faldt øksen, han måtte afgive sin erklæring som før omtalt.

Kirkens indtægter skal have været tiende af 24 helgårde, i alt 13 byskæpper (en byskæppe = 6 skp.) plus 2 skp. byg 13 byskæpper plus 2 skp. havre, 13 byskæpper samt 4 skp. boghvede. Hvis tienden indgik, må den antages at kunne strække til for kirkens vedligeholdelse, så nødtørfigt som man nu dengang regnede med.

Kirketienden var i mange år bortfæstet til den før omtalte Søren Sørensen Sandemand. Han var imidlertid død 1678. Biskop Glud tilbød da bymændene fæstet af kirketienden, men de sagde nej, fordi fordelene var så ringe, at den let kunne forvandles til udgift, nemlig når kirken skulle holdes ordentlig, og da den allerede var i miserabel forfatning og trængte til en grundig restaurering. Kirketienden blev da bortfæstet til Adam Hansen i Odsgård, men mod en så stor afgift foruden en årlig afgift samt adskillige andre forpligtelser, at man ikke fatter, hvordan Adam Hansen skulle få regnskabet til at balancere. Resultatet blev da her – som så mange andre steder – at kirken måtte bøde for udsugernes begærlighed og i lange tider vente på sin gode ånd.

Vigtigere end kirkens ydre og indre er *kirkelivet*. Om det kan der kun gives antydninger i al almindelighed. Der kendes desværre ingen skriftlige minder fra Vinkel fra den tid. Forventningerne om noget lyst og lovende kan ikke være store, når præsten har eneret på ordets forkyndelse, og præstens liv råber mod hans ord, når han sjældent er ædru, måske ikke engang om søndagen, når han ligger i proces med sine sognefolk og var kendt som en hustyrant. Vinkelboerne kan næppe have fået lyst til kirkegang eller til at rette sig efter præstens ord.

Havde vi haft Vinkels kirkebøger, kunne de måske have givet os enkelte vink, det sker af og til i nogle sogne. Men desværre er alle Vinkel-Rinds kirkebøger indtil 1813 brændt ved præstegårdens gentagne ildebrande, den første i 1687, den anden 1836, den tredje 1848.

I slutningen af 1600-tallet dukker degnes og skoleholders navn op og dermed det vågnende problem med ungdommens eller rettere børns undervisning. Degnen var præstens medarbejder i kirken som forsanger og hjælper under guds-

tjenesten, i reglen også ringer m. m., hvortil kom den vigtige post at undervise børn i kristendom, eventuel den halv-voksne ungdom til katekisation. Stillingen var imidlertid ussel lønnet, derfor blev dens indehavere der efter.

Det første kendte navn på en degn i Vinkel er *Jørgen Pedersen*. Han var i Vinkel til 1689, var »substitut for Viborg skole«, boede i Randrup, hvilket nok må udlægges således, at Randrup, dvs. Herluf Trolle, var patron for Vinkel kirke, altså at han havde kaldsret til præsteembedet som ejer af kirken og dermed også kaldsret, måske allerede nu kaldspligt, til degneembedet. Hvor usle degnens kår var, fremgår af, at han senere (1677) havde »opbyggt sig et jordgraven hus med 5(!) bindinger ved sognemændenes hjælp nord for kirken«, og at han »var ganske udelukket af præstens mark og kan derfor ikke betale skat, da han har kone og børn«. Til det ringe hus svarede hans indtægter. Herom véd man kun, at 1661 havde han ude på Randrup 9 får med lam. 1682 havde han på Randrup stald med heste.

Eftermanden hed *Peder Jørgensen*, 1689–1712. Han var »sognedegn«, måske for både Vinkel og Rind. Han boede også i et »jordgraven« hus, sandsynligvis det samme som forgængerens. Men indtægterne får nu fastere former: 10 skp. rug, 4 tdr. 1 skp. byg, offer til de tre højtider: 3 sletdaler 1 mark, offer ungefær 3 mark, ingen sct. hans- og julerente, påskerente 33 brød, 4 ol æg (= 4 gange 4 sne), det jordgravne hus med 5 bindinger, grunden havde patronen H. Trolle givet, samt en kålhøve 24 gange 40 alen stor.

Den næste degn hed *Jens Jørgensen Thorsager*, 1712– ca. 1724, gift med gårdmandsdatteren Karen Christensdatter fra Vidstrup, Vinkel sogn. Han blev ca. 1724 forflyttet til Aunslev ved Nyborg, mens hans kone forblev i Vinkel. Efter hendes død (1739) fandt man i hendes gennem 25 Rdl. og værdigenstande for 36 Rdl., en ganske anelig formue, hvis tilvejebringelse synes lidt mystisk. Degnen Thorsager er mest kendt for et klagebrev til biskop Caspar Wildhagen (1712–20), dateret 17. februar 1716 og afslørende for både præst og degn. Hvis beskyldningerne er blot halvt sande,

har pastor Thorups rygte dermed fået et nyt knæk. Er det tilmed rigtigt, at han på det tidspunkt var blevet provst, gør det sagen blot værre for ham.

Brevet lyder: »Højædle og Højærværdige Biskop! – Jeg i dybeste ydmyghed fremkommer til mit naadige Herskab med dette mit nødvendige klagemaal, anbelangendes uden Aarsag har brøst lidt og bliver forfulgt skammeligt af min Sognepræst, Hr. Christen Thorup i Vinkel, tilligemed min Kone, som i hendes Uforstand lader sig forføre af ham til at føre et Hedenskabs Levnet, som jeg ej i nogen Maade er Aarsag til, men jeg kan fornemme af dem begge, at de gerne vil trænge mig saa haardt, at jeg som en Skjelm skulde nødes at qvitere, som ej hæderlige Folk skal. Og saasom der ingen Degnebolig er, har jeg af trang taget imod et lidet og fattigt Hus paa Præstegaardens Grund, som jeg saa udvises af hveranden Dag og trues med derpaa Ild vil sætte. Falder derfor allerydmygst ned for mit naadige Herskab, at det af god Mildhed skulde lade mig nyde af Kirken til Forstærkning til en liden Degnebolig derfor at opbygge som Hjem for mig, som haardt tiltrænges og til Ungdommens Forfremmelse, at de derved kan undervises i Guds Bud og deri informeres og læres af mig... Saadan til Deres Kærlighed og bønfaller Dem stedse min højædle og højærværdige Biskops ringest og bodfærdigst Tjener.«

Signeret *Jens Jørgensen Thorsager*.

Brevet er altså stilet til biskoppen, skønt patronen var herremanden på Randrup. Brevet har adskillige åbenbare mangler, men dersom det virkelig er skrevet af ham egenhændig, må han have haft *nogen* uddannelse og skrivefærdighed. Brevet er en bekræftelse både på hans usle boligforhold og mangel af egentlig degnebolig samt på en degn's arbejde med undervisning. I øvrigt er det i sandhed surt og sødt i sammenkøbt ret. Skal man tro degnens fremstilling, eller er den en sygelig, jaloux hjernes overdimensionerede fantasi? Da vi fra tidligere kender de elendige hjemlige forhold i præstegården og præstens svage, lidenskabelige karakter, kan det vel ikke udelukkes, at han har vist svaghed

over for en yngre kvinde, eller at hun i »uforstand« har ladet sig bedåre. Hans kone var død 1710.

Biskoppen har vist nok spillet mæglerens rolle, således må det nok udlægges, eftersom degnen nogle år senere forflyttedes til Fyn, mens hans kone blev boende i Vinkel. Hvor mange år det varede, inden adskillelsen skete, er usikkert, men selve afgørelsen var ingen rensende for præsten, snarere en bekræftelse på beskyldningerne og i så fald en ny belastning for hans præstelige ære.

I *Stiftsbogen* fra 1690 gives mange interessante oplysninger, der kaster lys over tiden. Indberetningen for Vinkel-Rind er underskrevet Chr. Thorup, den daværende sognepræst, med en noget grov, fast håndskrift.

Tiende: i Vinkel er der 24, i Rind 14, i alt 38 *tiendeydere*. Efter et regnskab over tiendeydernes hartkorn svarer det til 20 helgårde, Randrup iberegnet.

Qvægtiende giver årlig ungefær 6 lam! (i forbindelse hermed fortæller et dokument fra 1. september 1734, at Jesper Thygesen, ny sognepræst i Vinkel, bevilges ret til at oppebære *Qvægtienden*, ligesom formanden mod 12 Rdl. årlig. Mon dog lammene var 12 Rdl. værd?)

Korntiende:

af Vinkel	rug	12	byskæpper og 2 skp.
	byg	12	byskæpper og 2 skp.
	havre	12	byskæpper og 2 skp.
af Rind	rug	8	byskæpper
	byg	3 ¹ / ₂	byskæpper
	havre	3 ¹ / ₂	byskæpper

Præsten tilføjer: »Dog kan der bekommes noget mere, når afgrøden er god, og sognet er ved magt. Som erstatning for visse ydelser kan præsten få en dagsgerning om høsten. Af boghvede og hør, hvor det avles, tilkommer der præsten hans tiende og *fornøjelighed*.«

Indkomst ved højtiderne ungefær 28 sletdaler (højtids-offer). Usikker indkomst af offer for ligprædiken(!) m. m. årlig ca. 6 sletdaler.

Sct. Hans renter gives af hver avlingsbolig i begge sogne, af god avling 24 mark, mindre af mindre avling.

Julerenter: ingen.

Påskerenter gives af hver helgård, nemlig 6 kager og 20 æg, af mindre gårde det samme.

Præstegården: indkøbt af Ole Thomsen Rye, død 1673, i året 1670 for 100 Rdl., betalt til børnehusets direktører. Jeg (Thorup) igen betalt med obligation 100 Rdl. til Ole Thomsens enke, Margrethe Villumsdatter (enken efter hans umiddelbare formand Riber havde Thorup giftet sig med!).

Så gøres der rede for præstegårdens *grund*: 80 alen længe, 80 bredde. På østre side en *kålhøve* 100 alen lang, 44 alen bred sydlig, 14 alen bred nordlig, på vestre side en *liden kålhøve* 80 alen lang, 60 alen bred sydlig, 8 alen bred nordlig. Der er *fortov* på den østre side: 40 alen lang, 104 alen bred, bruges til at lægge jord på markens gødning, desuden en *liden dam*, opkastet til at vande køer i om vinteren. Der er 3 agre i *vestre hørgade* og 2 i østre.

Agermarkerne nævnes mark for mark, hver med sit navn, og hvor meget der kan sås der i, desuden engskifter, kirkegårdens græsning og tørveskær til fornødenhed.

Præstegårdens *hartkorn* er 8 byskæpper, 4 skp., 2 fj. 2 alb.

Derefter berettes, at præstegården »er som ny opsat, siden Isterraden (stuehus) ved en ulykkelig ildebrand anno 1688 afbrændte – og kan eragtes af værdi«:

Nørrelænge = Isterraden, efter branden 19 bindinger à 9 Sletdaler =	171 Sletd.
Østerlænge, gæstehus: 7 bindinger à 9 Sletd. =	63 Sletd.
Hørlade og stald: 17 bindinger à 3 Sletd. =	51 Sletd.
Sønderlænge med kornlade: 22 bindinger à 4 Sletd. =	88 Sletd.
Vesterlænge, nemlig tørvehus og folehus: 25 bindinger à 2 Sletd. =	50 Sletd.
»Bliver så efter det bygning og forbedring, jeg har sat på præstegården, dens værdi«	423 Rdl.

50 år senere skal vi se præstegårdens værdi meget forringet. Man vil dårlig tro, at Thorup har vurderet for højt,

det ville let komme til at svic, når skatten skulle betales.

Indberetningen går videre:

På præstegårdens grund findes et *jordgravet(?) hus i Vinkel by*: 16 bindinger og en kålgård. Besidderne gør en egentlig dagsgerning.

Annexgård for præsten i Rind sogn og by, »som Peder Madsen bebor«. Der er 3 brøstfældige huse, Isterraden 10 bindinger. Dens landgilde, »når den er ved magt«, er: rug 1 Ort (= 24 eller 20 skilling), byg og havre ligeså, smør 1 pund. Markerne beskrives som ved præstegården. Men der tilføjes: «Herligheden er til Hald Slot.» Når præsten ikke boede der, tilfaldt herligheden (= landgilde, jagtret, fiske-ret m. m.) ikke ham, men altså Hald.

Yderligere indkomster:

Ved højtiden 3 sletdaler af patronen, dvs. kirkeejeren, nemlig ejeren af Randrup, endnu da. Derimod fortæller præsten med adskillig og forståelig bitterhed, at af de fire gårde, som herremanden i 1653 havde nedlagt ved magtbud, får han intet fra Randrup. Hans for-forgænger, pastor Ole Th. Rye fik afgiften til sin død 1673, men siden nægtede herremanden at betale! Dertil kommer, at den halve del af annexgården ligger øde, og huset nedfalder, denne halve del giver altså intet. Præstegårdens enge er ofte så våde, at græs og hø må bjærges i land eller avlingen ødelægges.

Til gengæld har præsten så fri »ildebrand« i patronens skov.

Fri *fiskeri* i åen – som fra Arilds tid, og fri fædrift på fællesjord og fri for Markmands korn = en ydelse til den mand, der i jordfællesskabets tid holdt orden på de mange markstykker.

Derefter følger fortegnelse over *embedets byrder eller udgifter*:

Pension til Ole Thomsens enke: rug 2 byskæpper, byg 2 byskæpper, havre 2 byskæpper, til påske 4 kager, 1 ol æg, til sct. Hansdag 4 oste.

Pastor Thorup tilføjer: »Til hvilken enke min formand også gav pension i *større fuldkommenhed*.« Ja, det tør siges,

thi 1674, året efter at hun blev enke, betalte efterfølgeren Riber: 3 tdr. rug, 2 tdr. byg, 2 tdr. havre, 7 skp. grønland til afgræsning, foder til en ko, 6 får, husvarelse i præstegården, 7 kager, 4 oste, 2 ol æg og 1 Sletdaler.

Præstens private skatter opgives ikke, kun embedets udgifter. Der var pensionsafgiften til bispeembedet 1 Rdl. årlig plus 3 mark og 2 skilling. Der var ikke-indgået tiende. F. eks. var der i Vinkel by 6 avlings boliger øde, i Rind 4 plus Skaber mølle, fra disse får han intet, lige så lidt som fra de 4 nedlagte gårde. Trods alt alligevel en god og vel indbringende gård!

På samme tid var *Vinkel kirkes* korntiende: rug: 13 byskæpper 2 skp., byg: 13 byskæpper 2 skp., havre: 13 byskæpper 2 skp. og boghvede: 4 skp. således af 24 helgårde og en herregård.

Udgift:

Vin og brød, rug 20 skp., gæsteri til bispen, 1 Rdl. 2 sk., studie-skat, 1 Rdl. 2 sk. 12 mk., provstens visitats er »regnskabs penge efter Recessen«, præsten for regnskab at drive 1 sk., kirkeskriveren 1 sk. 8 mk., for kirken at feje og messeklæderne at holde rene 1 sk. 8 mk., til et par kirkelys hvert år, voks 16 sk., arbejds løn og væger 1 sk. 4 mk.

For Rind kirkes vedkommende fortælles dels, at indkomsten bl. a. er landgilde af et boel, beboet af Laurits Pedersen, hvoraf gives i penge nu 20 Rdl.(?), dels en lidt mystisk historie, at der fandtes en *kirkelade* »hvoraf i forrige tider er givet 1 skilling efter kirkebogens formelding. Men den afgift ses ikke nogen steder i kirkebogen at være kommet til indtægt, tilmed hvad ej heller nogen nu véd at berette, hvor fornævnte kirkelades plads skal være.« Altså var den nedbrudt på det tidspunkt for så længe siden, at ingen kunne huske den, kun kirkebogen fra ca. 1640 vidste af den at sige.

1736

Jesper Thygesen er sognepræst nu i Vinkel-Rind (1734–44). Skønt vi efterhånden er rykket et godt stykke nærmere nutiden, kender vi ikke ét eneste ord overleveret fra sognepræsten i Vinkel. Da tilmed hans kirkebog er brændt, lige-

som de øvrige, har vi heller ikke hans håndskrift. End ikke et indirekte vidnesbyrd om ham personligt har vi, hvorfor vi må nøjes med at skabe os et billede af ham og hans sogne gennem generelle skildringer.

Jesper Thygesen var født på Matstrupgård i Tyrsting sogn 1695, blev student fra Horsens 1714, teologisk kandidat 1716, var sognepræst i Dollerup-Finderup-Ravnstrup 1722–34, blev 1724 gift med Ane Kirstine Mouritsdatter Meier, med hvem han fik 2 sønner, senere præster, og 2 døtre. Under 23. juli 1734, akkurat en måned efter pastor Thorups død, kaldedes han til Vinkel-Rind af Vinkel kirkes daværende ejer og patron, major Janus Friedenreich til Palstrup i Højbjerg og Vindumovergård plus flere andre godser (i alt 12), adlet 1716. Den nye præst blev indsat af provst Søren Tvede i Bjerring.

Der kan være to grunde til, at herremanden Friedenreich kaldede godsejersønnen, enten bekendtskab, måske venskab med præstens familie på Matstrupgård, eller det kan skyldes åndelig-kirkelig samfølelse. Slægten Friedenreich er kendt for sine religiøse sympatier og interesser. I sin bog: Pietismen i Jylland kalder Elle Jensen Janus Friedenreich »den åndeligt interesserede...«, der oprettede skoler rundt om på sine godser«, og som støttede sin egen sognepræst i Højbjerg, Laurids Bay, som af sin pietistiske biskop Jakob Hygum i Århus karakteriseres som »et af de dueligste Guds Naades Redskaber i Stiftet«, et typisk udtryk for en pietistisk præst.

Af disse grunde er der mulighed for, at herremanden til Palstrup var pietist-venlig og derfor ønskede Jesper Thygesen til Vinkel. I så fald må man slutte, at denne også var pietistisk indstillet. Pietismen fandt venlig forståelse både hos biskop Søren Lintrup (1720–25), der havde samme iver for skoler, skoleholdere og børns undervisning som pietisterne, og Johannes Trellund (1725–35), der efter bekendtskab med én af pietismens fædre, den tyske præst Filip Jacob Spener, blev én af de første danske professorer og biskopper, der tog venligt på pietismen og forsvarede Trankebarmissionen (1706), endelig også Andreas Wøldike (1735–70), som af Christian VI halvvejs blev tvunget i bispestolen, og som

derfor må formodes at have været på kongens pietistiske linie.

Hvor meget eller lidt pastor Thygesens mulige pietisme satte spor i sognene, derom véd vi intet. 10 år er ikke meget til at præge et sogn, og hvis efterfølgeren så ikke fulgte sporet op, har frugten måske været sparsom.

Præsten måtte, som skik var, købe præstegården, men da han som nævnt var godsejersøn, og slægten fra anden side vides at have haft penge til udlån, har præstegårdskøbet næppe voldt vanskelighed. Han kom fra Fallesgårde præstegård i Dollerup og har vel fået penge for den. Præstegården i Vinkel må være blevet forringet ret betydeligt siden branden og nybyggeriet 1688, hvor den – af præsten selv ganske vist – blev vurderet til 423 Rdl. Nu overtog Jespersen den til 103 Rdl 4 mark. Grunden til forringelsen må formodes at have været pastor Thorups uordentlige liv, den slags koster penge, og skønt han var barnløs i ægteskabet og vel ikke skulle sørge for sin kones børn af første ægteskab, viste det sig, da boet blev gjort op (1734), at tilgodehavende og gæld gik omtrent lige op. I hans studerekammer fandt man ganske vist en kasse med 3 pengepunge, dog mest småpenge. Gårdens besætning indbragte en pæn sum og har altså været i nogenlunde stand. En tidligere ejer af Randrup skyldte ca. 200 Rdl.(!), præsten i Houlbjerg skyldte nogle penge, ja, selv biskoppen i Århus skyldte 100 Rdl., så mærkeligt det lyder. Thorup synes næsten at have været pengeudlåner. Desuden ejede han obligationer for 250 Rdl. samt 3 ejendomme i Viborg. Tilsammen en ganske stor formue. Tilsyneladende.

For til gengæld strømmede det ved hans død ind med kreditorer. Degnen i Bjerring krævede ham for en del prædiker, hvordan det eller skal forstås. Præsten i Brandstrup, Laurits Lauritsen Lassen, havde noget til gode, købmand Hasses enke i Viborg krævede 90 Rdl., Niels Broberg i Rind skulle have betaling for at åbne og tilmure graven under de øverste stolestader i nordsiden af Vinkel kirke, et noget underligt sted at lægge en grav – degn Søren Madsen i Vinkel skulle have 2 Rdl. for opvartning ved begravelsen, denne

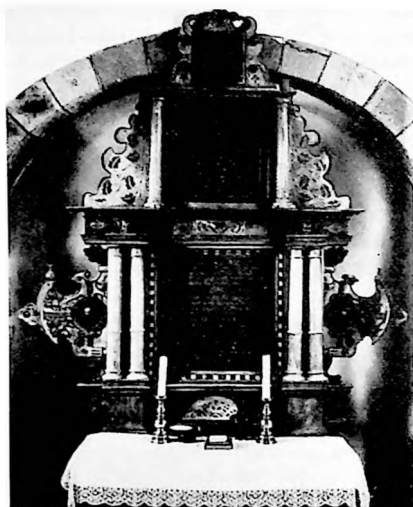
kostede i alt 150 Rdl., bl. a. blev der drukket 26 $\frac{1}{2}$ pot dansk brændevin, sikken et gilde de Vinkel og Rind bønder har holdt over deres sognepræsts grav! Om det var at slukke sorgen just, kan man tvivle om.

Præsten har endelig også haft gæld fra byggeriet at slås med. Uden vedligeholdelse er det yderst sandsynligt, at bygningerne er forfaldet på de mellemliggende 50 år.

Det ser imidlertid ud til, at har pastor Thygesen klaret købet af præstegården nogen lunde smertefrit, gik det ringere senere med økonomien. Hans årsindtægter af embedet var tidligere ansat til ca. 275 Rdl., men i en indberetning til biskoppen ca. 1740 skriver han: »Dette Kalds Indtægter haver min Hr. Formand 24. Juni 1734 (Thorup døde 21. juni) i Cancelliet andraget beregnet til 150–160 Rdl. Her findes Annexgaard i Rind. Men Herligheden tilhører andre Proprietairer, og deraf skattes til Kongen som af andet Bøndergods.« Denne opgørelse er altså mindre lys og er åbenbart skrevet umiddelbart før Thorups død, som måske er kommet pludselig.

Et andet brev i arkivet er lidt dunkelt. 12. januar 1735, nøjagtigt $\frac{1}{2}$ år efter embedstiltrædelsen, skriver pastor Thygesen et brev til biskop Trelund, hvor han synes at forsvare sig mod en beskyldning for uorden i embedsførelsen. Hvad det drejer sig om er uklart. Hans provst, Søren Tved i Bjerring, sender samtidig brev nærmest med et forsvar for præsten.

Et stort skår i indtægterne gjorde børnenes uddannelse. De 2 sønner Thyge og Mourits blev sendt til Sjælland på skole. Deres »Underhold ved boglige Kunster« og datteren Kirstines »Underhold« i Viborg kostede årlig ca. 90 Rdl., en uforholdsmæssig stor sum i sammenligning med faderens indkomster. Bohavet i præstegården blev nogle år senere vurderet til 50 Rdl., men det tal siger kun svagt noget om økonomien. Billedet af præstefamiliens dagligliv er, at præstens, for at sørge godt for deres børn, har suget på lappen. Præsten drev vistnok ikke selv landbruget, hvorfor vides ikke, men derved gik han glip af en mulig lidt større indkomst.

Altartavlen for
restaureringen 1908
(Nat.mus. fot.).

Om sognet åndelig talt var et fallitbo i 1734 ved embeds-tiltrædelsen, er tænkeligt efter Thorups 50 års tvivlsomme virke, men selvfølgelig ukonstaterligt. 1721, den 6. juli, havde biskop Søren Lintrup holdt visitats i Vinkel, det allerførste sted efter hans tiltrædelse. Han noterede følgende i sin visitatsprotokol: »Jeg visiterede allerførst Vinkel Kirke (som laa til Janus Friedenreich, Vindumgaard) og fandt Ungdommen maadelig (= jævnt hen) informeret. Degnen (Thorsager!) var ikke tilstede, som NB. bør erindres. Paa Altret var hverken Alterdug eller Alterklæde. Paa Taget og Muren fattedes adskilligt, saavel som paa Kirkedigen, som var ganske forfalden. NB. behøvede een god Skriftestol(!). Taarnet behøvede Reparation, og overalt var Taget aaben. I Rinds Kirke behøves Messehagel og Klokke.« Her var liden ros og megen ris – til kirkeejeren Friedenreich, til præst og degn og kirkeværge. Et sørgeligt syn, både med kirkens ydre og indre og menighedens tilstand! Mon det var grun-

den til, at biskoppen allerførst søgte til Vinkel? Når f. eks. taget overalt var åben, hvordan kunne loft og inventar overhovedet bevares?

En sammenligning med nabosøgnene kunne belyse egnens kirkelige tilstand og Vinkel-Rinds set i det lys. Vindum får det bedste skudsmål: »Ungdommen er vel grundet i deres Christendom, – jeg overnattede hos Janus Friedenreich, som lovede at tilholde sine Bønder at comparere (= forbedre) i Catechismus.« – Om Bjerring hedder det: »Præsten, Hr. Søren (Kristensen Tved, senere Provst) gjorde en opbyggelig Prædiken, og Ungdommen svarede meget vel i deres Catechismo, men Præsten klagede over nogle forargelige Synder i Menigheden. Degnen slet. Sognepræsten informerer Ungdommen meget vel.« – I Hjermin(d) og Rødding stod det ringere til. Om Hjermin skriver biskoppen: »Ungdommen meget slet grundet, Menigheden beklagede, at der ey var blevet catechiseret i lang Tid, og at Sognepræsten ey havde urgeret derpaa (= presset på).« – Om Rødding: »Ungdommen talrig nok, men helt slet grundet i deres Catechismo og Børnelærdom.« – Finderup, hvor Jesper Thygesen var sognepræst 1722–34, får omtrent det bedste skudsmål af alle sognene: »Ungdommen vel informeret i deres Catechismo *bedre end paa nogen anden Sted*, som Sognepræsten (Anders Sigvardsen Munch – indtil 1722) med extraordinaire Flid havde undervist.« Det betød altså for Thygesen, at han 1734 flyttede fra gode til ringere vilkår, kirkeligt set.

Der har allerede været givet et billede af degnenes fattigdom, deres usle boliger og deres ringe uddannelse. Afhængighed af Randrup skulle heller ikke tjene standens højnelse. Degn Thorsagers jerimiade til biskoppen bekræfter både fattigdommen og afhængigheden. Hans appel til biskoppen om hjælp af kirkens midler var nok ret håbløs. Da han var blevet forflyttet ca. 1724, og ingen studiosus søgte stillingen, fik en mand fra Ellerup, Gjern sogn, den, han hed Lars Gustavsen og må formodes at være uden nogen uddannelse. Han døde 1731 som en insolvent mand, så ringe havde lønnen været. Så stod stillingen vistnok ledig et par år. Men inden 1736 véd man, at Søren Madsen blev kaldet til degn

af Janus Friedenreich, som ejede Vinkel kirke og derfor havde kaldsret og -pligt til degneembedet og vel huskede på sit løfte til biskoppen. Ingen studiosus havde meldt sig heller denne gang. Nu blev så »den unge person« dels degn, dels skoleholder både i Vinkel og Rind og holdt ud ca. 1733–61. Han giftede sig med formandens enke, ligesom det var skik blandt præster for at komme i embede. I dette tilfælde er den økonomiske fordel i hvert fald vanskelig at få øje på, idet enken bragte ikke mindre end 10 børn med fra første ægteskab. Da Søren Madsen var død 1761, blev der beskikket værge for sønnerne, mens der var født værge for døtrene og en lavværge for enken. Søren Madsens indkomst var i begyndelsen ca. 24 Rdl., men 1750 kun ca. 20 Rdl.

Når nu praktisk talt alle Vinkel bønder var fæstebønder under Randrup, og forholdene der var med til at befordre deres fattigdom, slidet og forkuetheden, vil man formode, at det for en præst var vanskeligt at pløje og så i jordbunden. Tavsheden om Jesper Thygesens gerning og dens frugter er da af flere årsager kun rimelig. Som allerede omtalt havde fattigdommen også i nogen grad til huse i præstegården, og da landets kornpriser omkring 1730 var de laveste i mands minde, lå der et økonomisk tryk over landet. Stavnsbåndets faktiske indførelse 1733 skulle ikke lette trykket, kvæggpesten fra Rusland ca. 1745 endnu mindre.

I den brede befolkning, måske hele folket, florerede all slags overtro under de besynderligste former. Vinkel har haft sin part. I vestre Odsgård boede fæstebonden Christen Laursen Vestergaard og hans søn, den efterfølgende fæster Laurs Christensen, født 1706. Denne sidste blev, ligesom naboen Jens Olsen, stævningsmand for Vinkel i mange år. Laurs skal have været »en djærv og frittalende, men dog religiøs mand«. Som eksempel på mandens religiøsitet og overtro, denne mærkelige blanding, anføres, at de »på Odsgård jævnligt blev foruroligede af en genganger, der rumsterede i storstuen. Laurs gik da derind en nat, talte spøgelse til med bibelsprog og forlangte, det skulle forlade hans bolig og lade ham og hans være i fred. Spøgelse skal da være

forsvundet gennem skorstenen, og beboerne af Odsgård var efter den tid fri for spøgeri.«

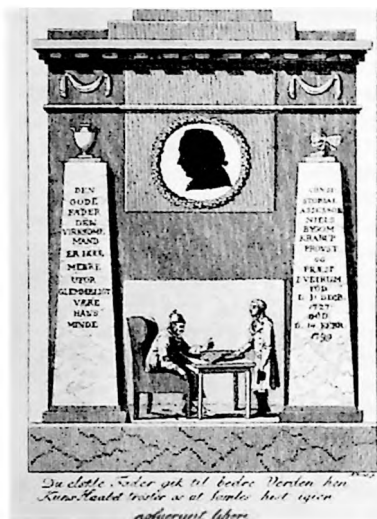
Pietismens gode sider overskygges undertiden af dens mindre gode. Til de sidste hører de massive helligdagsbud – med gabestok, udelukkelse fra nadver, offentlig skrifte i kirken m. m. Som det under sådanne forhold er at vente, forekom der mange overtrædelser, grove og komiske imellem hinanden. Om Jens Nielsen, med tilnavn Krage, født 1705, ugift fæstebonde fra Stenbjerghus, fortælles forskelligt. Han lå ofte i konflikt med naboer og med loven, han blev også anset for at være brandstifteren på Randrup 1730 og beskyldt for adskillige rapserier. Engang »anstillede han sig dødssyg og sendte bud til præsten, og der måtte blive bedt for ham i kirken. Det skete. Men mens præst og menighed var optaget af bøn for ham, stjal han et træ i præstens skov.« Af amtsstuenes regnskaber fremgår, at han måtte betale en bøde for 2. pinsedag 1737 at have hjemkørt træ fra skoven, samt at han flere gange måtte betale bøder for brud på helligdagsloven. Præsten har altså haft meget mas for den mands skyld.

Fæstebonden på matr. nr. 16 Vinkel Peder Christensen måtte samme år betale 12 skilling i bøde for på en søndag at have taget hør op af søen!

1786

Ikke færre end 7 præster er døde i embedet. Jesper Thygesens efterfølger Rasmus Larsen Christiansen Blichfeldt 1744–62, døde også i Vinkel, nemlig den 14. juli 1762. Den næste, Niels Bygom Christiansen Krarup 1762–73, forflyttedes fra Vinkel til Vejrum, hvor han blev provst og konsistorial-assessor. Men hans eftermand igen, *Henrik Holst*, var sognepræst i Vinkel-Rind fra 1773, til han døde 1806.

Præster får hver især et eftermæle. Om pastor Riber, død 1682, hedder det: »Han gik al Verdens Vej!« – Om pastor Thorup: »Gud kaldede ham til sig!« – og om Jesper Thygesen: »...fød og igjenfød (= døbt) ...!« – Henrik Holst kunne måske i sognene blive kaldt præsten med de mange koner og de mange bøger.

Spr. Niels Bygum
 Krarups gravmæle
 med silhouet
 (Kgl. Bibl. fot.).

Hans fulde navn var Henrik Rudolph Holst. Han var født i Århus den 30. april 1741 som søn af en glarmester, blev student 20 år gammel, teologisk kandidat 3 år senere og kaldet til Vinkel-Rind den 25. november 1773, ordineret i Viborg domkirke den 15. december samme år og ind i det nye år 1774 gift med Marie Elisabeth Stenstrup fra Kjeldgård. Næste år fødte hun datteren Mette Dorthea, men døde den 10. december 1777. Præsten giftede sig anden gang den 28. maj 1779, nu med Karen Linnemann fra Vejle, vistnok af en købmandsfamilie. Hun fødte sønnen Johannes, datteren Marie Elisabeth (født 1784) og Rudolfine Christiane (født 1789), men døde den 8. juni 1791. Pastor Holst giftede sig tredje gang den 12. december med Helene Carine Hansen fra Viborg, født 1752, død barnløs.

Det var sandsynligvis ejeren af Vindumovergård, enken efter generalløjtnant Irminger, datter af Janus Friedenreich, Mette Dorette, der ejede både Vinkel og Rind kirker og der-

for havde kaldsret til præsteembedet. I hvert fald havde hun 2 år efter Holsts tiltrædelse bekostet en hårdt tiltrængt reparation af Vinkel kirke, muligvis også Rind. Det sandsynliggøres af, at på begge kirkers tårn står der med jernbogstaver: 17 MD FR 74, hvilket netop siger: Mette Dorette Friedenreich, 1774.

Der findes imidlertid et dokument, der skaber lidt tvivl, et brev nemlig fra Det kgl. Danske Cancelli af 11. april 1789 til biskop Tetens, Viborg, hvor det hedder: »...at det ved første indfaldne Vacance vil tilfalde Vinkel Kirkes Ejer at kalde Præst til Vinkel-Rind Menigheder, og deraf flyder da ogsaa, at det ved nuværende Vacance tilfalder Deres Højærværdighed at besætte det til bemeldte Menighed ledig værende Degnekald, siden nuværende Ejer af Vinkel Kirke er upriviligeret.« Upriviligeret vil sige: ikke rangsperson. Var enkefruen på Vindumovergård måske ikke rangsperson? eller havde hun solgt kirken til en ikke-rangsperson? Og hvem kaldede i så fald pastor Holst til embedet?

Glarimestersønnen fra Århus synes ikke at have haft nogen startkapital, hvad der kunne være besværligt nok i de tider, eftersom præstegården med salhus, udhuse, besætning og afgrøde var præstens private sag. Holst måtte låne sig frem, 1100 Rdl. skulle han bruge, en forbavsende stor sum, de 333 Rdl. 2 mk til bygningerne, som takseredes til at være i god stand, resten af lånet til køb af besætning, sæde- og foderkorn, muligvis mere, redskaber f. eks., ellers forekommer lånesummen urimelig stor.

I 1791, altså 18 år efter starten, blev 5 heste vurderet til 60 Rdl., 8 køer plus en kvie til 49 Rdl. 3 mk., 14 stk. ungvæg til 33 Rdl. og 48 får til 32 Rdl., en vogn til 4 – 16 Rdl. – 1806 var priserne steget, så en ko vurderedes til 8–14 Rdl., stude til 4–10 Rdl., heste til 16–30 Rdl., får til 1 Rdl. 3 mk. og en beslagen rejsevogn til 18 Rdl.

Indbo til de nygifte omtales ikke, det har vel så været enten arv eller indkøbt så billigt og tarveligt, at småpenge har kunnet klare det.

Lånet fik Holst af etatsråd Lichtenberg til Bistrup ved Roskilde. Forbindelsen med etatsråden kan have været, at Holst i de 9 år fra eksamen til præstekald har været huslærer på Bistrup. Da Holsts første kone døde efter 3 års ægteskab, og der skulle foretages skifte for den lille Mette Dorthea, var der ingen anden arvepart end moderens gangklæder og smykker samt en dragkiste. Men pastor Holst kom efterhånden på fode, om det skete ved hans senere giftermål, købmandsdatteren fra Vejle f. eks., eller ved klog forvaltning af præstegårdens landbrug og embedets indtægter af offer, tiende m. m., vides ikke. Han blev med årene en særdeles velstående mand, hvad fremgår af skiftet efter hans anden kone og især efter hans død (se senere).

Degnens økonomi var tilsyneladende ikke væsentlig forbedret endnu, til skade for ham selv og hans position i sognet og dermed hans hele gerning. I 1761 var Søren Madsen blevet afløst af *Rasmus Funder*. Han var dengang 45 år og nu i 1786 70 år gammel. Han var så fattig, at da hans kone døde 1782, var gælden 7 gange større end formuen. Svagelig var degnen åbenbart også. 1787 holdt han en almindelig bondekarl, Christian Ludvigsen, som »substitut« og næste år en rigtig skoleholder, Didrik Klok. Han skulle have 8 Rdl. i løn for et år plus kost og bolig. Hvad kosten var værd i penge fremgår af, at da Rasmus Funder var død 1788, beregnede Klok sig 4 mk. 6 sk. ugentlig for egen kost. Hvem, der har betalt ham hans løn i 1788, er ubesvaret, degnen og hans bo kunne ikke, det kunne knap balancere.

Med få undtagelser var sognet lige så fattigt som degnen. Derom vides meget. Praktisk talt alle Vinkelgårdene var fæstegårde under Randrup. Om Lüttichau, der ejede Randrup 1753–67, siges, at han som hans slægt havde godt lov på sig. Hans efterfølger, tyskeren Laurids Buch, købte gården for 20.000 Rdl. med alt bøndergods, møller og alle »herligheder«. Han drev selv gården – ved hovbøndernes hjælp og var en streng herre, så bønderne måtte forsømme deres egne marker.

I et sogn som Vinkel med ca. 250 beboere omfattede stavnsbåndet vel 65–75 mandlige i den stavnsbåndspligtige alder. Der burde være rejst frihedsstøtter i alle sogne – ligesom genforeningssten, men hvem havde tid, råd og initiativ dertil? Frigørelsen kom ikke på én dag, men den kom. Overgangen til selveje kunne af mange praktiske grunde kun ske successivt, men det tog fart, ikke mindst i Vinkel, og dermed var det slut med hoveriet i alle dets former og konsekvenser. Bonden kunne blive en »fri bonde« og vejen dermed være banet for menneskelige, moralske, folkelige, vel også åndelige fremskridt, i hvert fald økonomiske.

Med kancelliråd Skov – fra 1773 – blæste der en mildere vind. Hans skudsmål lyder på, at »han var ikke blot en meget klog og dygtig mand, men tillige en *mild husbonde*«. I takt med tidens rørelser og regeringens forordninger gennemførte Skov 3 ændringer til gavn for fæstebønderne:

1. Udskiftning af deres jorder ifølge forordning af 1781. For Vinkel by skete det 1791, for Odsgård, Nabe og Horsdal 1796. Dette var en vidtrækkende lettelse i arbejdet, en sprængning af byfællesskabets negative side, en spore til ædel kappestrid mellem mændene og en stor mulighed for forbedring af jordens dyrkning, som i øvrigt efterfulgtes af nye metoder, redskaber og kornsorter.
2. 4. oktober 1795 fastsættes hoveriforpligtelserne i 18 punkter ved overenskomst mellem Skov og 29 navngivne fæstebønder. Igen en frihedsgave, en tung byrde var taget af deres skuldre.
3. Skov tog sig for, tidligere end de fleste kolleger, vistnok under tilskyndelse fra stiftamtmand N. Sehested, Viborg, at sælge fæstegårdene til fæsterne, så de som selvejere kunne sætte foden under eget bord og også i den forstand være »frie bønder, kæk, oplyst,... hæderlig borger, lykkelig«.

1796 er det bemærkelsesværdige år, hvor næsten alle Vinkelgårdene overgik til selveje. Randrupbogen har en udførlig oversigt over disse handler.

Fra den i 1773 stiftede avis *Viborg Samler* vides, at Holst blev ordineret den 15. december 1773 i Viborg Sdr. Sogns kirke af biskop *Christian Michael Rottbøl* (1770–80). Referatet lyder i direkte citat: »Tvende hæderlige Candidater bleve indviede til det hellige *Lære*-embede.« Den ene var den nye sognepræst til Vinkel og Rind menigheder. Biskoppens meget omstændelige ordinationstale skal ikke gengives, men derefter fortsætter den lille avis: »Af Ordinatis (= de to ordinander) prædikede siden Hr. H. Holst over den ham forelagte Text, Jeremix 2,8: Præsterne sagde ikke: Hvor er Herren?... Og efter, at han af Exordio (= til en begyndelse) Ordspr. 29,18: Naar der ikke er Syner, blir et Folk blottet! – havde vist, hvad Meningen af disse Ord ville sige, nemlig: naar der paa et Sted findes ingen retskafne Lærere (= præster), og der er ingen Vejviisning til de rette Pligter, da forfalder et Folk til Yderlighed, Daarlighed og Fordærvelse, ... overgik han til Textens Forklaring og viste af samme: Mangel paa retskafne Læreres Undervisning som en Grund til et Folks Fordærvelse. Derudi videre: 1) denne Mangel i sig selv, 2) at den er Grund til et Folks Fordærvelse. Hvoraf siden blev taget Anledning til at anprise *Lære*-embedets Vigtighed, – til at vise, hvor fornødent det er, at de, der skulde være Lærere, havde anden Kundskab end den blot bogstavelige, og til at opmuntre alle Tilstedeværende at bede med og for dem, som i Dag til Lærere var indviede, at Herren selv vilde udruste dem med den fornødne Kraft og Visdom til saa vigtigt et Embede. Efes. 6,19.«

Referatet er usammenhængende og fuldt af gentagelser, men indholdet karakteristisk for denne efter-pietistiske, rationalistiske periode med et udtalt moraliserende præg. Ord som retskaffenhed, pligt, lærer i stedet for præst, kundskab osv. for ikke at tale om den totale mangel på andre ord: Gud, Jesus, Helligånd – vidner højt derom. Det eneste, der vidner om en vis fromhed, er »opmuntringen« til forbøn om Herrens udrustning for »lærerne«.

Var den nye Vinkel-sognepræst da rationalist? Spørgsmålets interesse rækker ud over det lokale. Renlivet rationalist var han næppe. Biskop Rottbøll ville nok ikke have anbe-

falet ham, om så var, idet biskoppen selv karakteriseres som »i hvert fald ikke-rationalist« så lidt som nogen anden Viborg-bisp i rationalismens kulminationsperiode, han var snarere Supra-naturalist dvs. med tro på en guddommelig åbenbaring, mens rationalisterne gjorde fornuften til herre. Rottbøll var desuden en særdeles alvorlig mand og havde en usædvanlig iver til at katekisere ved visitatserne, undertiden 2–3 timer, uden at trættes (trods overvægt). Om ungdommen var lige så udholdende, er tvivlsomt.

Heller ikke biskop *Peder Tetens* (1781–1805) synes at have mistanke til Holst i Vinkel.

Desværre har han ikke efterladt sig nogen visitatsprotokol med direkte karakteristik af stiftets præster. Holst har heller ikke efterladt sig noget skriftligt, idet hans håndskrevne prædikener i 7 bind blev sat til auktion efter hans død og derved forsvandt (se senere).

Holst døde tidligt på året 1806. I Viborg Samler gav det sig kun dette udslag, at provst Rhod i Langå (Middelsom herred) 3 gange indkalder »enhver der har lovlig Fordring paa Pastor Holst, thi der skal øves Ret og Skel mod enhver«. Fra den gejstlige skifteprotokol har vi nu den fyldeste kilde til et billede af pastor Holst.

Det er tidligere omtalt, at hans økonomi forbedredes betydeligt med årene, så betydeligt endda, at han ved sin død efterlod sig ikke bare en kontant sum, ca. 500 Rdl., men også en del værdigenstande som udenlandske mønter, guld- og sølvsmykker, husgeråd, besætning, redskaber, bogsamling m. m. Ikke mindre end 13 tætskrevne sider i den store skifteprotokol, hver side med to spalter, er fyldt med registreringer af alle efterladede ejendele. Da der både var en enke og 4 børn, der skulle arve og dele, holdtes der auktion. Efter denne var der i alt til deling mellem enken Madam Helene Catrine Holst, født Hansen, sønnen Johannes, datteren af første ægteskab og de to døtre af andet ægteskab, ca. 2990 Rdl., en ganske anselig sum efter datidens mål. Hvad bogsamlingen alene indbragte, specificeres ikke. Auktionsprotokollen er desværre tilintetgjort.

Det bør vel i den forbindelse tilføjes, at der berettes et

eksempel på, at pastor Holst kunne være forstående for andres fattigdom og være gavmild. Han og Randrups ejer bevilgede 1791 degnen Søren Vistoft 8 tdr. land middelgod jord ved udskiftningen. Den jordlod må vel have hjulpet degneembedet godt.

Som allerede antydet, vides det ikke, hvor præsten havde sin velstand fra. Hans anden hustru bragte muligvis en god medgift, den tredje måske også. Man tvivler noget på, at den byfødte præst med de mange bøger skulle ligne tidens »gavnelystne«, rationalistiske præster så meget, at velstanden skulle stamme fra præstegårdsavlingen. Han drev den ganske vist selv i hele sin embedstid og gjorde det ved hjælp af 2–3 karle og 2–3 piger, hvis løn i de tider var minimal. De seneste år måtte han tilmed holde kapellan. Kapellanen hed Valeur og fik 60 Rdl. årlig, en ikke ringe udgift. Men trods alt alligevel velstand.

Det mest usædvanlige og interessante i skifteprotokollen er de første sider med en detaljeret oversigt over bogsamlingen. 109 bøger er opført med forfatternavn, titel og vurderingspris i Rdl., mark og skilling. Desuden fandtes 20 »bunder« bøger uden specificerede vurderinger. Når man tager i betragtning, at mange af de navngivne bøger fandtes i 2–7 bind, samt at de tyve bundter kan have omfattet mindst 100 bøger tilsammen, har bogsamlingen altså rummet ca. 300 bøger eller adskillige meter hyldeplads. Dette må kaldes en betydelig bogsamling. Og dog viser samme skifteprotokol, at der var andre præster på egnen med lige så stor eller større bogsamling. Provst Esmarch i Langå, død 1803, efterlod sig ca. 150 mest tyske bøger + bøger i flere bind og bundter. Sognepræst Zimmermann i Bjerring, død 1795, havde efter samme beregning over 300 bøger. Man tvivler om, at alle disse bøger var købt fra nye. Der var også andre muligheder for køb. 1780 døde biskop Rottbøll i Viborg, og en tid efter holdtes der auktion over hans store bogsamling. Her var der en god lejlighed for stiftets præster til at komplettere deres boghylder. Omtrent i de samme år etablerede to mænd, Mangor og Just, sig i Viborg som antikvarboghandlere og reklamerede flittigt i Viborg

Samler. Christian Elovius Mangor, dr. med., landfysikus i Viborg, oprettede også et bogtrykkeri og skrev selv bøger, bl. a. »Armen Apotek«, som også fandtes i Holsts samling.

Bog»kataloget« i skifteprotokollen har ikke blot interesse for kendskab til Vinkelpræsten, hans kulturelle og religiøse habitus, men også som et eksempel på, hvad danske præster læste på den tid – med alle rimelige forbehold af forskelligheder.

Selve boglisten findes i »Fra Viborg Amt« 1967, den skal ikke gentages her.

De mange bibelfortolkninger i hans bogsamling tyder på, at han har arbejdet flittigt med bibelteksterne. Hans prædikener har nok også af den grund været noget teologisk prægede, om det har været i et sprog, lægfolk kunne forstå, vides ikke.

Man kan ikke undgå at notere sig både modsætninger og spændvidde i præstens læsning – fra Erich Pontoppidan og Enevold Ewald, to pietister, til Lessing og Holberg, to typiske oplysningsmænd – eller lige fra omvendeshistorier og opbyggelsesbøger til flad oplysningslitteratur. Der er ingen tvivl om, at tidsånden var *imod* en alvorlig præstegerning på bibelsk grund, men som allerede nævnt må man være meget forsigtig med at slutte fra præstens bøger til hans personlige holdning, netop fordi bøgerne var så alsidige.

I boglisten findes 7 bind betitlet »Holsts skrevne Prædikener«. Kan det være andet end pastor Holsts egne, håndskrevne, fra præsteårene opbevarede prædikener? I så fald gætter man på, at de har været nøje udarbejdede og af vægtigt indhold, som Vinkel-Rind menigheder måske dog har haft udbytte af. – Tænk, om de ved auktionen skulle være kommet i gode hænder og opbevarede gennem 150 år, måske dukke op igen! Sikken et fund! I sandhed adskilligt mere værd end de 5 mark, de blev vurderet til, ikke bare for en Liebhaber, men for mange til karakteristik af præsten, hans tid og, hvem véd, også af menighedens tilstand.

1836

Tiden glider umærkeligt over tærskelen fra det ene århundrede til det andet, således også fra 1700- til 1800-tallet.

Den bedst kendte person fra det tidsrum – for Vinkels vedkommende – er den unge sognepræst *Niels Nielsen Theilgård*, 1806–37. Vinkel-Rind var sandsynligvis et ønskeembede, fordi slægten havde nær tilknytning til Viborg. Theilgård var blevet student fra Fredericia 1797, havde sandsynligst studeret i København, kort efter embedseksamen og efter pastor Holsts bratte død 1805 kaldet til embedet af Vindumovergårds ejer.

Tilknytningen til Viborg bestod i, at Theilgårds mor var født på Sdr. Teglgård ved Viborg 1751 og døbt i Sdr. Sogns kirke af pastor Hornemann. Hun blev gift med Niels Nielsen Theilgård, der var cand. theol. med en lille eksamen og i stedet for præstekald fik degnekald, først i Vinding ved Vejle 1773, senere i Ølgod. Fra dette ægtepar stammer størstedelen af den talrige Theilgård-familie. Et fattigt hjem var det, hvilket gav sig udslag i bl. a., at børnene næsten omgående efter konfirmationen blev sendt til slægten Gjörup i Viborg, hvad søn nr. 3 Niels også blev. Han var født i Vinding den 21. december 1777, blev »inddøbt« 1. juledag og allerede som 13-årig, i 1790, sendt til Viborg. Var hans hjem fattigt på penge, var det til gengæld rigt på musik. Faderen havde en god sangstemme, den arvede sønnen, præsten i Vinkel, så en gammel kvinde i Vinkel næsten 100 år efter hans død kunne berette, at »pastor Theilgård havde en meget kraftig sangstemme, der gjaldede i hele kirkerummet, når han messede«.

Familien traktede flere instrumenter, faderen især fløjte, børnene både klaver, violin og klarinet. Degnen døde allerede 1809. Hans enke flyttede da til Viborg, giftede sig igen, med en købmand af Gjörup-slægten, men blev enke anden gang 1815, hvorefter hun bosatte sig ca. 1820 hos en datter på Jullingholm.

Hvordan var nu den nye, unge sognepræst?

»Den Viborg Samler« har mærkeligt nok kun en kort meddelelse om, at biskop Bloch (1805–30) ordinerede N.

Theilgård i Viborg domkirke umiddelbart før indsættelsen i kirkerne, men fortsætter så med to oplysninger: »Ved samme tid giftede den nybagte sognepræst sig med provstens datter i Ølgod Christiane Friderikke Esmann.« Pastor Theilgårds far var jo sognedegn i Ølgod, altså har sønnen i ferierne eller efter embedseksamen lært provstedatteren at kende, det blev til kærlighed og nu til ægteskab, så vidt man forstår et lykkeligt, men ikke sorgfrit ægteskab. At parret måtte købe præstegården var en selvfølge, fordi præstegårdene endnu var præstens private sag og pligt. Desværre fortælles der ikke om prisen.

Theilgård blev en anset præst. Det tør vel bl. a. udledes af, at han i 1828 blev udnævnt til provst for ikke mindre end 4 herreder, Nørlyng, Rind, Sønderlyng og Middelsom, det område som nu udgør 2 provstier, og som er stort i udstrækning især i betragtning af den tids transportmidler. Derfor var det et vældigt tillæg til præstens arbejde, hvad muligvis kan have været medvirkende årsag til hans tidlige og pludselige død 1837, kun 60 år gammel. I bispearkivet findes Theilgårds takkebeskrivelse til biskoppen for hans udnævnelse. Hans håndskrift er sirlig og letlæselig, hans stil er formel og korrekt, hvad andre embedsskrivelser i samme arkiv bekræfter.

I Theilgård-slægtsbogen får pastor Theilgård det skudsmål: »Som præst hørte han nærmest til den rationalistiske retning, ikke nogen stor prædikant eller taler, men han var en inderlig from mand, hvis styrke var en stærk samleven med sin menighed.« Man skal ikke undres over, om han var rationalist, sådan var tiden. Hvis karakteristikken ellers er rigtig i slægtens erindring, skal man heller ikke undres over, at en præst kunne være på én gang rationalistisk i tanken og from i sind. Det er der andre eksempler på. Skudsmålet bekræftes af en begravelsestale, en gammel kone i Vinkel havde liggende i sin skuffe, holdt i Vinkel og håndskrevet af Theilgård. Om den tale hedder det: ikke udtryk for særlig dybde, men om en stilfærdig, ydmyg mand, der taler nogle almindelige, jævne, trøstende ord til de efterladte. Samme indtryk giver en dødsannonce for en datter.

Den smukkeste karakteristik af pastor Theilgård, som enten må stamme fra én af sognets lærere eller én af provstiets præster, vist nok det sidste, lyder: »En agtværdig Lærer (= præst), samvittighedsfuld Sjælesørger, elskelig, blid – og human Foresat!« Dette smukke eftermæle dækker nok både provstiets, pastoratets og hjemmets bedømmelse.

Som degnesøn var det vel rimeligt at tænke sig, at præsten søgte kontakt og godt samarbejde med Vinkels degn. Man får dog det indtryk, at degnen ikke var alt for værdifuld. Fra 1820 til 1832 var det Johannes Nielsen Brandt, han var både skolelærer og sognedegn, født i Bjerring 1768 som skolelærersøn. Han var ikke seminarist, men begyndte som faderens medhjælper og som podemester. I Vinkel var han enelærer, senere måtte han, på grund af sygdom eller svækkelse, tage sig en hjælperlærer. Fra 1831 blev sønnen Niels hans hjælper, senere, fra 1832, hans efterfølger, og han selv boede til sin død 1852 i Vinkel sammen med sin yngste datter i et lille hus øst for præstegården, matr. 41. Han blev efterhånden meget tunghør og havde hele livet den særhed, at han ikke kunne spise ost og smør.

Om Vinkel skole allerede inden Brandts tid foreligger 2 korte indberetninger. Fra provst Stockholm, Vammen, kommer en beretning fra en visitats den 8. november 1815: 31 børn var til stede. De havde i alle dele gjort ønskelig fremgang. – Så træder en ny provst til, nemlig Rhod i Langå. Han visiterede 1816 og skriver om den 25. oktober: »Kun faa Unge og færre Gamle af begge Sogne var forsamlede (i kirken). Fra de Unge erfarede jeg, at Lærerne ikke forsømte Catekisation i Kirkerne og Flid i Skolerne. Hr. Theilgaard forestillede af Pauli Brev Rom. 12,16 den kristelige Ydmyghed i et opbyggeligt Foredrag (typisk). Ingen erindrede (= klagede over) noget.«

Da Niels Brandt 1832 afløste sin far i Vinkel skole, fik piben en anden lyd. Han var seminarist fra Ranum 1831 og skildredes som en klog, oplyst mand, streng mod børnene og vanskelig at omgå. Alligevel modtog han, skønt ugift, børn i kost, logi og undervisning.

Præstefamilien i Vinkel »avlede mange børn endda i hur-

tig rækkefølge«, som det udtrykkes i kirkebogen. Madam Theilgård havde således meget at gøre, mange børn, mange tjenestefolk, især da præsten selv overtog gårdens avling. Hun skildres som en dygtig kvinde, navnlig fremhæves hendes dygtighed til kunstbroderi. Landskaber, dyr og blomster var hendes kæreste motiver. I slægten opbevaredes længe (f. eks. i Års) små kunstværker fra hendes hånd. Hun døde i Viborg 1871.

De mange børnefødsler var selvfølgelig en kilde til megen glæde i præstehjemmet. De blev imidlertid også en kilde til mange sorger, idet præstefolkene måtte begrave ikke færre end 5 af børnene, 2 små, i 1814 og 1822, og 3 voksne, i 1831, 1832 og 1835. Man gætter på, at de 2 sidste var de sværeste at komme over, Hermans, den livlige 23-årige 1832, og Anne Maries 1835. Dødsannoncen i Viborg Samler 1. februar lød: »Det er atter vor tunge Pligt at bekjendtgøre et kjært Barns Tab efter at have lidt af Brystsygdom i omtrent tvende Aar, og hendes sidste 14 Dage var højst smertelige. Formedelst hendes muntre Sind, selv under Lidelser, og hendes fromme Hjerte, var hun stedse hendes Forældres, Søskenes og Venners Opmuntring og Glæde. Kun Styrke herovenfra og Haabet om Genforeningens Glæde vil kunne indgyde Trøst i vore bedrøvede Hjerter.«

Dødens skygger lå altså mørkt over præstegården, i dobbelt forstand måske, fordi den fæle tæring, tuberkulosen, den langsomme eller den galoperende, havde indpas i familien, længe før der var fundet effektive midler mod den. Når man så mærker sig kirkebogens usædvanlig mange notitser i anmærkningsrubrikken under døde om dødsårsag i Vinkel sogn for disse år: tæring, brystsyge, kirtelsyge, lungebetændelse o. l., så aner man noget om denne svøbes udbredelse.

Skolebestyrer Thorvald Madsen, Odder, hvis mor var født Theilgård, og som har skrevet slægtsbogen, har i en kronik i Viborg Stifts Folkeblad, senere samlet i et lille hæfte med titel: Nytaarsaften i Vinkel Præstegaard 1825, givet et smukt billede af en munter og sangglad, musikalsk familie. Det er blot vanskeligt i den kønne skildring at skel-

ne mellem digt, fantasi og virkelighed. Hvis virkeligheden blot i nogen måde har svaret til stemningsbilledet, har det nærmet sig idyllen. Billedet af pastor Theilgård selv giver ingen nye træk ud over det musikalske. Præsten som præst bliver vel endda borte i munterheden.

Om økonomien i præstegården véd vi kun lidt. I de første 20 år bortforpagtede Theilgård avlingen. I de første 10 år havde Skov på Randrup forpagtningen, i de næste 10 år, til 1827, var det P. Riis, Levring. Derefter overtog præsten selv avlingen og drev den ved hjælp af en avlskarl, muligvis to karle. Ellers må det have været nødvendig med anden ekstra hjælp. Da Theilgård året efter, i 1828, blev provst for de 4 herreder, har han i hvert fald ikke selv haft tid eller kræfter til overs til at arbejde ude. Men efterhånden som familien havde vokset sig stor, stillede der tilsvarende store krav til husholdningen, derfor var der brug for gårdens egne naturalier. Og præstegården var ganske god og stor.

De meget vanskelige pengevilkår omkring 1813 gjorde naturalier værdifulde og pengeydelse omtrent værdiløse. En sognepræst havde begge slags indkomster og var derfor ikke blandt de dårligst stillede.

I 1811 købte, rettere afløste beboerne i Vinkel den »kirke-, korn- og kvægtiende«, som indtil da ejedes af oberst Schuchardt, Vindumovergård. Afløsningssummen varierede fra 200 til 300 Rdl. pr. gård. Denne handel betød i realiteten, at beboerne nu blev ejere af kirken, et sjældent tilfælde på den tid. Gårdmændene har altså stivet sig så meget af økonomisk i de ca. 20 år, siden de købte gårdene, at de magtede at udrede 200–300 Rdl. Taler samme handel så også om vågnende kærlighed til kirken?

1830'erne bragte mange ulykker over præstehjemmet i Vinkel: 1832 sønnen Hermans død, 1835 datteren Anne Maries død, året efter, den 10. november 1836, brændte præstegården ved nattetid. I brandforhøret meddelte provst Theilgård: »Mellem Kl. 3 og 4 raabte Kokkepigen Mariane Andersdatter Alarm, og det var en stor Lykke, at saadant

ikke skete nogle Minutter senere, thi det var kun med Nød og Næppe, at Menneskene frelste Livet.«

Hvordan de 2 aldrende præstefolk og de hjemmевærende døtre har klaret nattekulden i denne novembemat, åbenbart uden videre tøj på kroppen, melder historien intet om. Men de klarede det.

Mangt og meget havde slidt på provst Theilgårds helbred og kræfter, hans arbejdskraft blev mindre og mindre. Julen 1837 med de mange prædikedage kneb det for ham at gennemføre. Nytårsaftensdag gik det galt. Pludselig faldt han sammen og døde, én version siger efter 2 gudstjenester, en anden, at det skete efter et par sygebesøg. Dødsårsagen var brystkrampe eller, som hans kone sagde: »et nerveslag«. 1. januar 1838 lod hun følgende annonce indrykke i Viborg Samler: »Med dyb Vemod bekendtgjøres for Slægt og Venner, at min inderligt elskede, dyrebare Mand, Distriktsprovst Niels Theilgaard, endte sin jordiske Løbebane uden forudgaaende Sygdom ved et Nerveslag 31. December 1837. I 31 Aar var denne retskafne og ædle Mand min trofaste Ledsager paa Livets Bane. 5 Børn modtager ham i Evighe-den, 2 Sønner og 3 Døtre begræder med mig Tabet af den kjærligste og ømmeste Mand og Fader.«

Omegnens og provstiets præster gav i samme blad i dage-ne derefter deres sorg og respekt til kende, flere i form af mindedigte. Et af disse, underskrevet Nannestad, lød i tredje vers:

... thi det, Du vilde, var at gavne
og overalt en Ven i Dig vi fandt.
Tro, ydmyg, stille Du Din Herre tjente...

mindeord, som bekræfter det billede, som er forsøgt tegnet af den »fromme rationalist«, provst Theilgård.

Han blev begravet på Vinkel kirkegård, hans kone også (1871).

1838-46

Provst Theilgårds efterfølger blev *Emil Wesenberg*, født i Viborg 1807, men student fra Ålborg, hvorfra hans hustru

også stammede, hun hed Birgitte Gjødvad. Han skildres som en høj, rank og køn mand, en dygtig prædikant, men streng over for menigheden, f. eks. holdt han skarpt øje med overholdelse af helligdagsloven og fik flere gange nogle i menigheden dømt til bøder for overtrædelse. En ligtale gik der så meget ry af, at dens hovedindhold er bevaret. Præsten sagde nemlig om gårdmand Laurs S. Serup: »En Horkarl var han, det ved vi, en Dranker var han ogsaa, det ved vi, og vi ved tillige, at saadanne kan ikke arve Guds Rige!« Det var skrap kost, hvorfor det fortælles, at mange af følget rejste sig og gik.

Wesenberg var velhavende, måske ved arv hjemme fra, idet faderen var justitsråd og amtsforvalter i Ålborg. Da enkemadam Theilgårds pension efter nådensåret skulle fastsættes, var han large nok til at erklære sig tilfreds med den beregning og afgørelse, som 3 mænd havde truffet og biskop Øllgård accepteret. Enken klagede kun over et enkelt punkt i indtægtsberegningen, men det blev ikke taget til følge. Da beregningen giver indblik både i en landsbypræsts indtægter og udgifter samt i en enkepension omkring 1840, skal det gengives her:

1. Indtægter:

1. Korntiende (sådan som den af Formanden har været bortaccorderet til Yderne i en Række Aar)
50 Tdr. Rug, 13 Tdr. Byg, 54 Tdr. Havre og 100 Rbd.
2. Annexgårdenes Landgilde (se senere).
3. Qvægtiende af Rind 5 Rbd.
4. Nannest (= afgift i naturalier, småredsler): 7½ Ol
Æg à 40 sk., Brød 5 Rbd., 7 Pund Ost à 8 sk., ialt
17 Rbd. 2 sk.
5. Offer og Accidenser 100 Rbd.
6. Den Sallingske Qvægtiende (= en af kongerne havde forhen skænket denne af 27 sogne i Salling til den daværende sognepræst. Ved vakance 1807 eller 1806 var beløbet tilskrevet præstens person, men ved kgl. resolution 21. marts 1838 knyttet til kaldet) = 120 Rbd.

7. Overskud af Avling efter flg. Specifikation:	
Udsæd 10 Tdr. Rug à 6 Fold = 60	
Tdr. à 4 Rbd. =	240 Rbd.
7 ¹ / ₂ Tdr. Byg à 5 Fold = 38 Tdr.	
à 16 sk. =	101 Rbd.
45 Tdr. Havre à 4 Fold = 180 Tdr.	
à 10 sk. =	300 Rbd.
Qvægbesætning eller Udbytte af	
Græsmarken efter Afdrag af For-	
bruget i Husholdning =	136 Rbd.
	I alt 1119 Rbd. 2 sk.
2. Udgifter:	
1. Kgl. Skatter	100 Rbd. 2 sk.
2. Landemodeexpenser (= udgifter)	6 Rbd.
3. Renter af Indløsningssummen	20 Rbd.
4. Aarlig Reparation af Præstegaar-	
dens Udhuse	20 Rbd.
5. Til Sædekorn	135 Rbd.
6. Folkenes Kost og Løn	170 Rbd.
7. Korn til Arbejdsdyrene	100 Rbd.
8. Vedligeholdelse af Avlsredskaber	30 Rbd.
9. Nødvendige Varer til den grovere	
Husholdning	50 Rbd.
10. Renter af den fornødne Drifts-	
kapital	40 Rbd.
	I alt 671 Rbd. 2 sk.

Overskudet blev gjort op således: 1119 Rbd. 2 sk. ÷ 671 Rbd. 2 sk. = 448 Rbd. Sølv + 51 Tdr. Rug, 14 Tdr. Byg, 56 Tdr. Havre.

Pensionen var en Ottendedel heraf = 6 Tdr. Rug, 1 Td. 6 skp. Byg, 7 Tdr. Havre og 56 Rbd. Sølv.

Naturalierne skulle leveres i Viborg eller ved nærmeste ladeplads, pengene betales halvårsvis.

Har posterne på indtægtssiden været i Wesenbergs favør? Hvis man sammenligner med en opgørelse over Vinkel-Rind præsteembedes indtægter og udgifter fra 1848, ser resultatet

lidt anderledes ud, selv om slutfacit omtrent er det samme, og priser, afgifter, skatter o. l. kan variere på 10 år. Ifølge et cancellicirkulære af 26. februar 1845 skulle der ske en omregulering af Viborg stifts præstekalds gamle ansættelse. For Vinkel-Rinds vedkommende så det således ud:

Indtægter i alt	886 Rbd.
Udgifter i alt	106 Rbd.
Overskud	779 Rbd.

Her ansættes udgifterne altså meget lavere og indtægterne noget lavere, men forskellen eller overskudet bliver lidt større end ved opgørelsen til pensionsberegningen.

Et uddrag af en skematisk oversigt over præstegårdens avling gennem ca. 30 år viser en tydelig fremgang, hvad også stemmer med, at Niels Rasmussen Øllgård, der var sognepræst 1846–66, fik ord for at være en særdeles dygtig landmand:

År	Hvede		Rug		Byg		Havre	
	Trv.	Td.	Trv.	Td.	Trv.	Td.	Trv.	Td.
1839	41	36	41	36	32	33	104	106
1848	80	67	87	80	60	50	167	150
1856	32	35	38	41	56	78	160	200
1863	42	41	56	53	121	123	220	200

Det kunne se ud, som om der er sket en forskydning til fordel for byg og havre. Samtidig med denne udvikling begynder præstegården også at avle hø. Sognepræst Øllgård gør i den forbindelse også rede for sine »personlige« skatter. For 10-året 1851–60 var gennemsnittet således, med overvægt på de sidste 5 år:

Til Skolevæsenet	25 Rbd. 1 mk. 6 sk.
Til Fattigvæsenet	4 Rbd. 3 mk. 14 sk.
Til Sognekassen	2 Rbd. 4 mk. 8 sk.

Angående *Annex- og Mensalgårde*: I Rind lå 2 gårde, som skulle betale alle Tiender + Landgilde = 1 Td. 2 skp. Rug, 1 Td. 4 skp. Byg, 2 Tdr. 4 skp. Havre. Hver gård yder det halve heraf. Kaldet har mistet herligheden, uden at det kan oplyses, når og hvorledes dette er sket. Kaldet er ikke benificeret med skov, men i Stiftsarkivet findes et gammelt, for ikke-oldkyndige næsten ulæseligt dokument fra 1569, der anfører, at præsten nyder fri olden i kirkeskoven. Dateret søndagen efter Pauli conversio (= omvendelse) 1569.

Pastor Øllgård har haft både økonomisk og ordenssans. Det er ham, der gør notater i embedsbogen om alt dette. Om Rind anfører han yderligere: »Korn- og Qvægtiende af dette Sogn er overladt Yderne ved kgl. konfirmeret Tiendeordning af 4. Marts 1848, tinglyst ved Middelsom-Sønderlyng Herreders Ret 16. Marts 1848 og derefter protokolleret – for et Vederlag af 41 Tdr. Rug, 18 Tdr. 7 skp. Byg, 65 Tdr. 3 skp. Havre, der alt betales efter Aarets Kapitelstaxt inden Udgangen af Marts.«

Efter disse oversigter over sognepræstens og embedets økonomi samt sognets forpligtelser, det som startede med provst Theilgårds død, Wesenbergs embedstiltrædelse, enkepensionens fastsættelse og pastor Øllgårds præcise redegørelser, vender denne skildring tilbage til pastor Wesenberg.

I Vinkel er hans navn mest forbundet med hans strenghed. Fra Vinkel flyttede han 1846 til Falster, Stadager sogn, hvor han virkede indtil 1868. Han døde 1869 på en rejse i Hamborg. Biskop Bindsbøll giver ham det lidt tvivlsomme skudsmål: »Wesenberg forstaaer ikke at drage Folk til Kirke, han kender ikke Grænserne for sin Skyldighed og iagttager dem samvittighedsfuldt.« Om dette sidste skal forstås som ros eller ris, ses ikke klart, mon ikke det sidste? Noget godt præstebillede er det ikke. Således var Wesenberg vel sagtens også i Vinkel. Sin kapital anvendte han til et legat på 10.000 Rdl. for præstedøtre, ikke for Viborg el-

ler Lolland-Falster stifter, men for Ålborg stift, sandsynligvis fordi det var både hans og hans hustrus hjemby. Det var for den tid et usædvanligt stort legat.

Man mærker endnu ingen åndelige rørelser i pastoratet eller hos dets præster Rundt om i landet gærede det, og tydede det på et frembrydende åndeligt forår. Desværre har vi så at sige ingen vidnesbyrd om spirer i Vinkel-Rind, præsterne synes ikke at have bragt nogen videre grøde, og dog var det dengang dem, der mere end andre var kanalerne; lægmandsbevægelse kendte man ikke endnu.

ANM.:

En kildefortegnelse vil blive bragt i forbindelse med fortsættelsen af artiklen i årbogen 1971.

NOTER

- 1) Rygtet er bragt videre af Wibergs præstehistorie.
- 2) Bispearkivet, jvf. Randrupbogen.

Anker Vestergaard, f. 1897, sognepræst i Asmild-Tapdrup 1941–46 og i Lemvig 1946–64, provst 1960. Nuværende bopæl: Overlund. Har skrevet en række artikler og mindre skrifter.

Ny lokalhistorisk litteratur

Anmeldelser og omtaler af overbibliotekar *Aage Bonde*, landsarkivar *Jens Holmgaard*, mus.insp. *Birte Stig Jørgensen*, fhv. direktør for Gronlands styrelse *Knud Oldendow*, fru *Asta Paulsen*, fhv. postmester *O. K. Rorsted* og arkivar *Hans H. Worsoe*.

Viborg landstings skode- og pantebøger 1624–37. 4. hefte ved Jens Holmgaard. Kbh. 1970. – *Samme 1645–52*. 1.–3. hefte ved Poul Rasmussen. Kbh. 1969–70. Begge udg. af Landbohistorisk Selskab. Under tilsyn af C. Rise Hansen. – Eksp.: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K. – Kr. 9,00 pr. hefte.

I en anmeldelse i årbogen 1967, side 133, henledes opmærksomheden på de første tre hefter af den store udgave af Viborg landstings – ikke mindst for lokal- og personalhistorikeren – yderst værdifulde, men vanskeligt tilgængelige skode og pantebøger, der 1966 blev påbegyndt af Landbohistorisk Selskab, hvis formand er vort tidligere styrelsesmedlem, rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt, og som oprindelig blev forestået af vort nuværende styrelsesmedlem, landsarkivar Jens Holmgaard, men som nu er overtaget af arkivar Poul Rasmussen, begge under tilsyn af tidligere overarkivar i Rigsarkivet C. Rise Hansen. – Bindet 1624–37 er nu afsluttet med et digert hefte, der fortrinsvis indeholder helt uundværlige person- og stedregistre, med største omhu udarbejdet af C. Rise Hansen. Et hul i rækken af skode- og pantebøger bevirker, at næste bind dækker årene 1645–52. De tre udkomne hefter bringer teksten helt op til landstinget 1. december 1652, så det må formodes, at også dette bind vil blive afsluttet med et 4. hefte, fortrinsvis eller udelukkende indeholdende registre. Det kan næppe ventes lige med det samme, da det er et stort og overmåde tidkrævende job at udarbejde slige registre. *Aage Bonde.*

Fæstebonde i Norre Tulstrup, Christen Andersens dagbog 1786–1797. Udgivet af Landbohistorisk Selskab og Historisk Samfund for Viborg amt ved *Jens Holmgaard*. København 1969. 186 sider. 2 plancher. Kr. 24,00.

Gennem de officielle aktstykker får man kun yderst sjældent et glimt af, hvordan det var at være fæstebonde i Danmark under de store landboreformer. Med udgivelsen af Christen Andersens dagbog har Landbohistorisk Selskab givet os lejlighed til at følge en jysk fæstebonde fra 1786–97. Ganske vist var forfatteren ingen gennemsnitsbonde – ved sin skrivefærdighed rager han op over sine samtidige, som langt fra alle kunne skrive deres navn – men mange af de forhold, man får indblik i, var dog fælles for datidens bondebefolkning.

Dagbogen indeholder korte indførsler for hver dag i året, og det vigtigste udbytte, man får af den, er nok årstidernes vekslende arbejder på en gård. F. eks. vidner de om, at såtid og høst faldt betydeligt senere end i vore dage. En anden interessant ting er den omfattende handel med bl. a. træ, uld og mjød, som gav Christen Andersen et væsentligt supplement til indtægterne på landbruget. Man må nok regne med, at landbefolkningens økonomi har været væsentlig mere differencieret, end man hidtil er gået ud fra. Endelig findes der næsten daglige indførsler om vejret, der ligesom i dag spillede en langt større rolle, end en byboer kan forestille sig. Mærkeligt er det, at tidens reformer spiller så ringe en rolle i dagbogen. Stavnsbåndsløsningen er end ikke nævnt, og om udskiftningen i Nørre Tulstrup i 1793 findes kun et par korte bemærkninger.

Udgiveren har forsynet dagbogen med en fyldig indledning, hvori han gennemgår forfatterens slægt, de lokale forhold i hans hjemby og godset Himmestrup, hvorunder Nørre Tulstrup hørte, ligesom han giver en karakteristik af dagbogen og redegør for udgivelsesprincipperne. I noterne identificerer han størsteparten af det meget store antal personer, som optræder i teksten, og giver nyttige forklaringer på ord og vendinger, som ikke er direkte forståelige for nutidsmennesker.

Udgaven er forsynet med sted- og personregister samt en ordliste med forklaring på ikke almindeligt kendte ord og udtryk.

Birte Stig Jørgensen.

Hans Øllgaard: Jens Bloch. Biskop i Viborg 1805–1830. Udgivet af Historisk Samfund for Viborg Amt 1970. 105 sider ill. Kr. 9,50.

Det synes at have været en stor fornøjelse for biskop Øllgaard at arbejde med bogen om Jens Bloch. Resultatet er blevet en vel tilrettelagt, let læst bog, som har sin store interesse som historisk skildring af en dramatisk og begivenhedsrig tid, af en med rette stærkt kritiseret kirkelig retning, men allermest på grund af sin fine fremstilling af Blochs venlige, medfølelse og tjenstvillige person.

Som biskop i Viborg var Bloch alsidigt virksom. Han forligte præsterne i stiftet og hjalp dem i deres pengetrang. Han samlede ind og bidrog selv rundhåndet til hjælp mod nøden i Norge under krigen. Han tog sig varmt af skolerne med hele oplysningstidens begejstring for »fornuftens vise og gode enevælde». Hans prædikener og lejlighedsstaler var rædselsvækkende sentimentalt moraliserende, men hans gode menneskelige egenskaber gjorde ham dog nok fortjent til det eftermæle, han her har fået.

Asta Paulsen.

Henning Ehlers Olsen: Indre Mission i Viborg gennem 100 år. 1969. 155 sider ill. Kr. 22,50. (Eksp.: S. Madsen, Sortebrødre Kirkestræde 12, 8800 Viborg).

Denne nydelige, rigt illustrerede bog er udsendt i anledning af 50 års jubilæet for samlingsstedet for Indre Mission i Viborg, Hans Tausens Hus, 13. juni 1969. Forfatteren, der nu er rektor i Rønde, var dengang adjunkt på Viborg Katedralskole og gennem mange år medlem af den lokale Indre Missions samfundsbestyrelse, senest som sekretær.

Bogen er overordentlig dygtigt disponeret og meget velskrevet, specielt bør det fremhæves, at det rent opbyggelige spiller en underordnet rolle i den. Den er virkelig saglig kirkehistorie, og som sådan et meget værdifuldt bidrag til byens kirke- og til dens almene historie i de 100 år, naturligvis med hovedvægten på de sidste 50. Den bygger også på et omfattende, både utrykt og trykt, kildemateriale, og er udstyret med et fortrinligt personregister. Den er endelig forsynet med et stort antal billeder, fortrinsvis portrætter og gruppebilleder, og det kan i den forbindelse kun glæde anmelderen, at forfatteren til indledning nævner, at »en lang række af personbillederne og meget kildemateriale er fremskaffet af Centralbiblioteket i Viborg og dets byhistoriske arkiv, som er en guldgrube for enhver, der søger oplysninger om Viborgs historie«.

Et af de seneste års mest værdifulde bidrag til Viborgs nyere historie.

Aage Bonde.

Oluf Friis: Johs. V. Jensen og Viborg. Latinskoleårene 1890–93. Centralbiblioteket for Viborg amt, 1967. 31 sider ill. Kr. 17,00. (Eksp.: Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, men udsolgt).

I anledning af Centralbibliotekets 50 års jubilæum 1. november 1967 viste tidligere professor i dansk litteratur ved Københavns universitet, dr. phil. h. c. Oluf Friis, der gennem mange år har forberedt et stort værk om Johs. V. Jensen, Centralbiblioteket den store venlighed at udarbejde den hidtil mest omfattende fremstilling af den berømte forfatters ikke ubetinget lykkelige latinskoleår i den gamle stiftstad 1890–93, hvor han forlod byen med studentereksamen. Fremstillingen bygger på et omfattende trykt og utrykt kildemateriale og vidt forgrenede undersøgelser, der somme tider tangerer det detektive. Den letløbende og fængslende skildring er naturligvis fortrinsvis biografisk orienteret og giver værdifuldt stof til belysning af den unge Johs. V. Jensens forhold til by, skole og lærere samt – ikke mindst – kammerater, men rummer også litterære perspektiver.

Professor Friis' lille bog er blevet et værdifuldt bidrag til den rige og stadig blomstrende litteratur om Johs. V. Jensen, og man kan kun håbe, at det må lykkes den aldrende professor at få fuldendt sit store værk om forfatteren. – Fremstillingen suppleres af et værdifuldt billedstof, hentet i Viborg byhistoriske Arkiv, bortset fra et herligt dobbeltportræt fra 1893 af studenten JVJ sammen med den senere knapt så elskede søster, Thit. – Den lille bog har fået et nydeligt udstyr i F. V. Backhausens bogtrykkeri og er trykt i 400 eksemplarer, hvoraf 200 nummererede. De er alle solgt eller udleveret i anledning af jubilæet.

Aage Bondé.

Viborg kommune i tal 1969/70. 80 sider.

Viborg kommune har udsendt en ny publikation. Den er på 80 sider i stort format, og den hedder »Viborg kommune i tal 1969/70«.

Initiativet til udsendelsen er taget af kommunaldirektør Aage Jensen, og dens forbillede er en tilsvarende publikation, der gennem en årække er udsendt af Ballerup-Maaløv kommune, hvor kommunaldirektøren tidligere har været ansat. Tilsvarende publikationer udsendes for øvrigt af adskillige andre kommuner.

I borgmesterens forord til bogen oplyses, at det er tanken at udsende den »hvert år, dels med å jourførte tabeller, dels med nye tabeller vedrørende forhold, som det ikke har været muligt at tage med i første hefte«, endvidere at »formålet med heftet først og fremmest er at dække byrådsmedlemmernes behov for oplysninger om sådanne data vedrørende kommunen, som kan have betydning for medlemmernes stillingtagen til de mange problemer, der forelægges dem til afgørelse i årets løb«, samt endelig at »det er byrådets håb, at pressen, lokale foreninger, institutioner, virksomheder og enkeltpersoner ligeledes kan drage nytte af heftets oplysninger om Viborg«.

Dette sidste håb kan næppe undgå at blive opfyldt; der er bare det at sige hertil, at det allerede nu er næsten umuligt at få eller erhverve bogen, der så vidt vides kun er fremstillet i 300 eksemplarer, der næsten alle er udleveret. Er man interesseret i bogen, har man kun den udvej at låne den på biblioteket eller at benytte den på bibliotekets læsesal. Kommunen bør næste år fremstille bogen i større oplag og udbyde den til salg.

Bogen er opdelt i 9 afsnit med i alt 88 tabeller. En meget udførlig indholdsfortegnelse gør det let at finde frem til netop de oplysninger, som man søger, og i hvert enkelt tilfælde er kilden til oplysningerne anført, således at man véd, hvor man skal henvende sig, hvis man søger yderligere oplysninger. Tabellerne giver ikke alene tallene vedrørende det sidste år, men belyser forholdene 5–10 år tilbage. Særdeles væsentligt er det, at tallene i almindelighed vedrører det område, der nu udgør storkommunen Viborg.

Hovedparten af materialet har naturligvis relation til rent kommunale forhold, men det bør understreges, at talrige oplysninger rækker langt videre ud, f. eks. de der behandler folketallet (opdelt efter fødselsår, køn, alder og civilstand med meget mere), det totale antal lejligheder i Viborg og omegnskommuner 1965 samt antallet af nedlagte og fuldførte lejligheder i kommunen, diverse pristal, resultaterne af de seneste valg til folketing, amtsråd og byråd med meget mere.

Naturligvis er en bog som »Viborg i tal« ikke morskabslæsning, men det har en uhyre praktisk værdi at have disse talrige oplysninger samlet og tilgængelige på ét sted, så man undgår tidrøvende forespørgsler, ofte på de forkerte steder. Hertil kommer den historiske værdi, som allerede den foreliggende publikation har, og som de kommende vil få, så sandt som skelettet i al historieskrivning, også den lokale, er det fyldigst mulige talmateriale.

O. K. Rørsted.

Frederiksen, L.: Historiske optegnelser over Houbjerg og Granslev sogne samt herregårdene Bidstrup og Hagsholm fra år ca. 1200 til 1950. Udgivet af Houbjerg-Granslev kommune i forbindelse med Houbjerg bibliotek. 1969. 192 sider ill. Kr. 20,00 net. (Eksp.: Bibliotekar, fru Petra Mikkelsen, Houbjerg bibliotek, 8891 Laurbjerg).

Houbjerg-Granslev sogne i Houbjerg herred hører, ligesom Godvad sogn ved Silkeborg, jfr. anmeldelsen s. 174, til de områder af det gamle Viborg amt, der i forbindelse med kommunalreformen blev henlagt til det østjyske amt. Publiceringen af Godvad sogns historie er direkte foranlediget af sognets indlemmelse i Silkeborg, og noget lignende gælder vel Houbjerg-Granslev bogen, selv om det ikke direkte fremgår af den. I øvrigt er materialet til bogen samlet i 1943 ff. og denne skrevet af nu afdøde lærer L. Frederiksen (1887–1960), senest førstelærer ved Houbjerg centralskole.

Bogen er vel fortalt, meget kortfattet og traditionelt opbygget med afsnit om oldtid, stednavne, fattigvæsen, vejvæsen, skoler og lærere, kirker og præster, det kommunale styre osv. samt – som det fremgår af titlen – et meget kort afsnit om herregården Bidstrup og et – væsentlig længere – om kommunens anden herregård, Hagsholm.

Forfatteren skriver i forordet, at han kun i begrænset omfang har benyttet stof fra Landsarkivet i Viborg og Rigsarkivet, og at det meste stof stammer fra arkiverne på centralskolen i Houbjerg, hvilke disse så er. Han skriver også – ganske korrekt – at emnet derfor ikke er nært udtømt, og at det venter på en fortsættelse.

Det er helt rigtigt, ligesom man kan beklage, at fremstillingen, der synes afsluttet 1956, ikke ved anden hånd, f. eks. udgiveren Niels

Rings, er ført op til dato. Den manglende kildeudnyttelse, det beskedne omfang og stoppet ved 1957 til trods er bogen nyttig og læseværdig, selv om man med forfatteren må ønske, at den snarest muligt vil blive afløst af en ny, bedre underbygget og bredere orienteret udgave.

Aage Bonde.

H. C. Boje: Godvad sogns historie. Udg. af Gødvad kommune. 348 sider ill. 1969. Kr. 36,00.

Den nu nedlagte Godvad kommunes sogneråd har bekostet og udgivet denne nydelige og fyldigt illustrerede bog om sognets historie.

Forfatteren, tidligere overlærer ved Skovshoved skole, nu bosiddende i Bruunshaab ved Viborg, har gennem ca. 40 år i arkiver, biblioteker og museer samlet stof til sit fødesogns historie og således med bogen afsluttet et livsværk.

Om en egentlig sammenhængende historisk fremstilling er der ikke tale. I en række kapitler skildres forskellige epoker og episoder i sognets historie og visse af dets institutioner, navnlig kirken og skolen. Til omtalen heraf knytter der sig en omfattende personalhistorisk gennemgang af præste- og lærerrækkerne.

Man kan nok mene, at vægten i værket er noget ulige fordelt. Kapitlet »Fra landboreformernes tid til og med første verdenskrig« kan med 3½ side tekst selvsagt ikke rumme nogen dybtgående behandling af denne dog ikke uvigtige periode i vort folks og også i Gødvad sogns historie. I betragtning af, at sognerådet har bekostet bogens trykning, kan man vel undre sig lidt over, at netop sogneforstanderskabets oprettelse eller den kommunale historie i det hele taget slet ikke omtales, når bortses fra sognerådets indsats i 1899 mod oldenborrelarverne.

Bogen er forsynet med en ordforklaringsliste, et personregister og et stedregister. Da den desværre mangler konkrete kildehenvisninger, havde man gerne set i det mindste en oversigt over det anvendte kilde-materiale.

Jens Holmgaard.

Peter Pedersen: Fire slægter fra egnen omkring Viborg. Fra ca. 1690 til omkring 1970. 1970. Kr. 50,00 heftet, kr. 70,00 indbundet. (Eksp.: Fhv. plejer Peter Pedersen, Rughavevej 33, 8800 Viborg).

Et af hovedbidragene i denne årbog er byrådsmedlem, materielforvalter Helmuth Spanggaard Pedersens levende erindringer fra og om Viborg i 1930'erne, der kan forventes fortsat i næste årbog med tilsvarende erindringer fra 1940'ernes Viborg. Den lokalhistoriske interesse som dette bidrag, Spanggaards mange optagelser af farve-dias fra byen, som han har vist utallige gange, senest i Viborgs svenske venskabsby, Lund,

og hans engagerede formandskab for »Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune«, synes at være en arv fra faderen, der netop har udsendt ovennævnte slægtshistoriske værk i et nydeligt udstyr og for en del af oplagets vedkommende endda indbundet, men til gengæld kun i 110 eksemplarer, som nok hurtigt skal få ben at gå på. Forfatterens arbejde med sin slægts historie går helt tilbage til ca. 1922, men først efter hans pensionering i 1966 blev der rigtigt tid til at foretage arkivstudier og at sammenfatte resultaterne i denne bog. En slægtning, den kendte lokalhistoriker, afdøde lærer i Gislum J. P. Wammen, har i øvrigt i høj grad inspireret forfatteren og forsynet ham med oplysninger. De fire slægter, der behandles i bogen, er forfatterens egne forfædre og stammer hhv. fra Spanggaard i Tapdrup, fra Refsgaard i Vammen, fra Markskelgaard i Vejrum og fra hhv. Gjørup, Ulbjerg og Rødding. To af slægterne kan føres tilbage til ca. 1700, de to andre til ca. 1750–60. Der gøres i almindelighed udførligt rede for alle de enkelte medlemmer af slægterne, og det rent personalhistoriske stof suppleres stedvis af familieoverleveringer, oplysninger fra fæstebreve og skifteprotokoller m. m. Stoffet er dog helt overvejende personalhistorisk og virker umiddelbart meget troværdigt. Netop i kraft af det meget store antal navne føles savnet af et personregister stærkt.

Aage Bonde.

Viborg byhistoriske Arkiv. Publikationer 1968–70.

Viborg byhistoriske Arkiv har pr. 1/4 1970 på grund af kommunesammenlægningen ændret navn til Lokalhistorisk Arkiv for Viborg Kommune, og arkivet arbejder nu energisk på at indsamle materiale også vedr. de gamle selvstændige landkommuner. – Arkivet har i øvrigt i de 3 år, der er forløbet, siden årbogen sidst bragte anmeldelser, udgivet så mange skrifter som aldrig tidligere i dets 24-årige historie. Det drejer sig om i alt 6 helt nye publikationer, optryk eller nye udgaver af tidligere publicerede skrifter. De 6 skrifter anmeldes i det følgende enkeltvis med vanlig glød af Viborgenseren frem for nogen, den næsten 80-årige tidl. direktør for Grønlands styrelse, cand. jur. Knud Oldendow, som på grund af omstændighederne har måttet slide bravt i det for at få anmeldelserne færdige til trykning. Vi takker direktør Oldendow for hans store arbejde og de medrivende anmeldelser.

J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender 1630–1879. 1968. 220 sider. Kr. 36,00. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 8).

Alle vi gamle skolarer fra lærdomstemplet ved Domkirkepladsen frydede os over lektor Sixhøjs velkendte interesse og hengivenhed for de clevere, han havde ført op til artium. Han fulgte os trofast gennem

årene og viste en ofte forbløffende viden om vort livsforløb, vor bopæl, vore resultater og familieforhold. Han erkendte sig altid under vore samtaler om disse emner og noterede de givne oplysninger i sin trofaste hukommelse. Det var en glæde og en oplevelse at snakke med Sixhøj, vor gamle højtagede, ja, elskede lærer i det smukke franske sprog. Denne personalhistoriske veloplagthed fulgte ham også efter hans afgang fra latinskolen, idet han da med eksempellos myreflid i en lang årrække tilbragte en stor del af dagen på Landsarkivet med studier af denne art. Dette arbejde resulterede i to håndskrevne bind in quarto med Sixhøjs ualmindelig sirlige og tydelige håndskrift – de står nu på Landsarkivet. Det omfattende biografiske materiale foreligger nu i bogform ved skolens historiker, adjunkt *Carl E. Jørgensen*, og med et meget personligt forord om lektor Sixhøj af hans yngre kollega, den i 1970 pensionerede lektor *Chr. Krogh*, af utalte elevgenerationer kendt under navnet »Baf«. Oprindeligt blev værket publiceret i Katedral-skolens Årsskrifter, et ark hvert år i tiden 1962–68, hvorefter Byhistorisk Arkiv, efter anmodning af rektor *Karl Olsen*, har påtaget sig udgivelsen i bogform. – Det er i sin helhed et uvurderligt bidrag til vor genealogiske viden, af stor betydning for alle, som dyrker denne fængslende gren af historien. Det er en tilfredsstillende at se det fortjenstfulde arbejde gjort tilgængeligt, og det er dejligt, at Sixhøj på denne måde har sat sig et uvisneligt minde om sig selv, sin personlighed, sin flid og utrolige udholdenhed. Der er grund til at takke for denne udgivelse. Kun skade, at døden satte en grænse ved år 1879, det ville have været storartet at se værket ført endnu længere op mod vore dage. *Ow.*

Viborg Smedelaug: Af Otto Smith, Aage Philipsen og Paul E. Pedersen. 1968. 71 sider ill. Kr. 12,50. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 9).

Allerede den lille bogs omslag virker særdeles tiltalende, og dette indtryk bekræftes til fulde af teksten: Hvem skulle nu tro, at to nøgler og en hestesko, omslagstegninger af *Jobs. Bæch*, kunne rumme så megen håndværksmæssig og kunstnerisk skønhed. Fra Arilds tid har det fornemme smedehåndværk været genstand for særlig blomstring og nydt kvalificeret anseelse i alle byer, også i Viborg. Gennem 1000 år har man i staden haft fremragende repræsentanter for dette ildsprudende selskab af dygtige mestre og håndfaste svende. Mange af dem, de fremmeste, nåede op til fremskudte positioner i byens liv. Særprægede og morsomme ceremonier har været gængse i dette laug, som har hørt til de mere velhavende. Derom vidner deres »regalier«, smukke, kunstnerisk udførte og kostbare ting, som prydede og pryder mødesalen og fortsat opliver de festlige lejligheder, skrin, skrån, bæger, sølvskilte og andre dejlige sager. Det skønne og store oldermandsskilt er et særpræget stykke smedekunsthåndværk af gedigen styrke og udsøgt værdi, og det

blev og bliver ved skifte i højtidelig og feststemt procession – med tjemdadada og bumbumbum – båret fra sted til sted gennem byens krogede gader. Jo, et morsomt, et dygtigt og et stout laug har de Viborg-smøde altid udgjort. Skriftet er underholdende læsning for alle, ingen vil kede sig. Her gives en historisk oversigt over udviklingen fra de ældste, i gråt indhyllede tider: Navne, protokoller, regler og vedtægter passerer revy, og meget personalhistorisk og vægtigt stof beriger den fængslede læser, også ved de glimrende illustrationer, som i mængde præsenteres.

Set under helhedens synsvinkel må det fremhæves, at bogens hovedbidrag, der er skrevet af kaptajn *Otto Smith*, og som fylder de første 47 af de i alt 63 sider tekst, udgør et sjældent lødigt stykke kulturhistorie, baseret på indgående kildestudier af både trykte og utrykte akter. Desuden er disse sider velskrevne ud over det almindelige, de er yderst bjergtagende og morsomt fortalt, og de er afgjort værd at gøre sig bekendt med.

Det er lykkeligt og nu lidt vemodigt at vide, at byens gode søn, fabrikant *Aage Philipsen*, laugets uforlignelige oldermænd gennem en menneskealder, før sin død tog initiativet til udsendelsen af dette skrift, hvis hovedafsnit, bl. a. hans eget om laugets historie efter laugstvangens ophævelse, oprindelig var trykt i »Fra Viborg Amt« 1933, og nåede at se det færdigtrykt. Værdifulde tilføjelser er gjort af Philipsens nære ven og fælle i laugets bestyrelse, gasværksbestyrer *Paul E. Pedersen*.

En lille, rent personlig indvending skal dog gøres mod den pæne bog. Den er trykt på krideret papir, hvilket ganske vist tager sig elegant ud og syner kosteligt; men den art papir er en maledidit opfindelse, der i al sin glans vanskeliggør studierne for gamle øjne, især ved kunstigt lys. Amen!

Ow.

Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johannes Bæch. 3. udg. 1969. 62 sider ill. Kr. 10,00. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 5).

Det er ikke underligt, at denne lille bog nu kommer i 3. udgave (1. udgave 1950, 2. udgave 1963). Det er en stor fornøjelse igen at følges med forfatteren gennem byens krogede, kringlede og pikkede stræder, gyder og gader, nydeligt og artistisk prydet med Bæchs illustrationer med deres bløde og nænsomme streg og fine indføling. von Spreckelsen er jo velkendt som den fornemme og intime kender af Viborg byhistorie, topografi og litteratur, vi er i udsøgt selskab og beriges på ny ved repetitionen af bogen. Vi lever i det urgamle stadsmiljø såvel som med byens nyere fysiognomi. Blandt forfatterens øvrige skattede produktion (såsom Viborg Bys Borgerbog, Viborg Bys Gadenavne og Morvilles Gård) hævder Viborg Vandring sig på udmærket vis, og denne lille tiltalende bog skal nok opleve endnu flere udgaver.

Ow.

Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 3. udg. 1969. 79 sider ill. Kr. 10,00. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 7).

Uanset at det drejer sig om 3. udgave af denne bog (1. udgave 1955, 2. udgave 1965), kan jeg ikke dy mig for at give dette meget tiltalende værk et par ords omtale. Det er utvivlsomt en af de allerfineste Viborgbøger, som kendes. Tekst og billeder, papir og tryk har tilsammen skabt en usædvanlig harmoni og efterlader et sjældent skønhedsindtryk.

Den lærde rigsarkivar og doktor giver – selvfølgelig – præcise historiske oplysninger, men som den sproglige mester, han også er, bruger han ikke de gængse, knastørre og saglige gloser, man ellers præsenteres for, og som vel virker så fagligt overbevisende, men han iklæder dem et letløbende sprog med et lyrisk og forfriskende islæt. Ihles tegninger er såre oplysende og følger teksten på betagende vis, idet de samtidig kunstnerisk er af høj kvalitet. Det er en yndig fryd det hele.

Jeg har for øvrigt aldrig forstået, at Johan Hvidtfeldt i sin lange litteraturliste i »Den blå bog« har udeladt denne bog – hans andet Viborgværk: Viborg Tugthus i 1700-årene er dog medtaget. Selv om disse vandringer måske ikke kan kaldes et egentligt videnskabeligt arbejde, er det en stor skam, at de er forviste fra bibliografien. Johan Hvidtfeldt kan på alle måder være bogen bekendt – den er af stor lødighed og samtidig en fremragende propaganda for vor herlige og ærværdige domkirkeby og dens skønne omegn. Ow.

Vogt lys og ild. Viborg købstads brandvæsen 1844 – 18. maj – 1969. Red. af O. K. Rørsted i samarbejde med E. Kløve. 1969. 79 sider ill. Kr. 12,50. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 10).

Det brandrøde omslag er valgt og har inspireret mig til at sætte den kønne og fascinerende lille bog i et tilsvarende bogbind. Skriftet har undertitlen »Viborg købstads brandvæsen 1844–1969«, men rummer mere end det.

Bogen falder i to hovedafsnit: En historisk redegørelse af den meget kyndige Viborghistoriker og daglige leder af Viborg byhistoriske Arkiv, O. K. Rørsted, og en mere teknisk og faglig af brandinspektør E. Kløve. Dette sidste afsnit er lødigt læsning til gavn og glæde for de mere avancerede udi de specielt tekniske materier, men kan læses med udbytte og fornøjelse af enhver interesseret. Hvad den historiske del angår, er den umiddelbart tilgængelig for alle, og den er meget mere og fængslende læsning, der serveres i et letløbende og velskrevet arrangement.

Vi får besked om det primitive brandvæsen i de længst henfarne tider, og står måbende over for oplysninger om, hvad man i disse sagnomspundne dage mente at kunne klare sig med. Ingen sprøjte af værdi, men brandspande af lærred, læder eller – halm. Alarmering ved tårnvægter, trommeslager, husvagter og råb i gaderne; først telefonen og sirener ændrede dette til mere radikale former. Gamle gulnede dokumenter er bragt for dagens øje. Aldrig i mine livsskabte dage har jeg, dog juridisk trænet og vant til lidt af hvert, set et så uhyrligt lovbud som § 6 i »Reglement for Brandcorpset i Viborg af 18 Mai 1844«, underskrevet af gehejmestatsminister Stemann himself. Denne ene paragraf fylder her i bogen alene samfulde fire sider! Den fremadskridende udvikling og de forbedringer og forøgelse, der med små skridt efterhånden blev indført, er interessante og karakteristiske for økonomi og politik gennem tiderne.

Der er mange storartede illustrationer i bogen, ganske særligt i det tekniske afsnit, hvor billeder så ofte virker mere oplysende end mange fine ord og udtryk. Det er i vore dage et fuldt moderne udrustet og veloplært korps, der våger over lys og ild og våde i byen.

Portrætterne af de skiftende brandinspektører, udtaget blandt borgerne, såsom købmænd, skræddermestre, tømrermestre, ingeniører, fabrikanter, murere og arkitekter, udgør et fornøjeligt, hyggeligt og ihukommende galleri, rart at gensé. »Vogt lys og ild« må have glædet og moret den nu 93-årige boghandler *Victor Christensen*, som i 1941 udsendte det illustrerede skrift, »Viborg købstads brandvæsen 1844-1944«, en fordringsløs lille publikation på 23 sider, altså en slags forløber for bogen af i dag.

O. K. Rørsted bringer i sin fremstilling (s. 34) et morsomt citat fra *Victor Christensens* lille opsats, rummende dennes personlige erindring om den kuriøse varslings- og alarmeringstjeneste fra tiden før århundredskiftet. Javist, man klarede sig med små midler i hine længst henvejrede tider, som man kunne bedst. – Også denne nydelige bog fremtræder på krideret papir – ak ja!

Ow.

Johannes Bæch: Viborg motiver. Med indledning af *Arne Lilholt*. 1. oplag. 1969, 2. oplag 1970. 6+29 sider. Kr. 24,75. (Viborg byhistoriske Arkiv. Publikation, 11).

»Lyst det er at se derpå.« Denne graciøse bog i det store format (liggende folio) er en kilde til gammen. Den er født af inderlig inspiration, fremkaldt ved en kærlig fordybelse i vor århundredprægede stads åbenbaringer af overvældende skønhedsværdier, og den virker – for nu at tale med gamle Sibbern – rent ud quægendes. Disse motiver har betaget mig, allerede da de blev offentliggjort i Viborg Stifts Folkeblad, men virker endnu stærkere i den nu foreliggende bogform. Her

har en sand kunstnerisk formåen indgået et uoploseligt ægteskab med en sjælden evne til at finde frem til ganske uventede og overraskende perspektiver i og prospekter fra stiftsstadens mest ukendte kvarterer. Den blide og bløde tegneblyant kommer her aldeles til sin ret, og billederne fremtræder på samme ulastelige manér, med ynde og inderlig folsomhed. Det topografiske sujet er smukt opfattet og præsenterer sig til sin rigeste fordel i gengivelsen. Et enkelt sted må man mobilisere hele sit lokalkendskab for i hukommelsen at kunne genkalde sig det forevige panorama (nr. 21, Slusen, der danner forbindelse mellem Ll. Pedersstræde og Ll. Mikkelsgade), men så bryder man også ud i jubelråb! Bogen udkom i november 1969 i 1000 eksemplarer, der blev udsolgt inden jul. Det nye oplag på 2000 eksemplarer skal også nok få ben at gå på. Jeg kan misunde Katedralskolens pille, at de har en så-dan lærer i tegningens ædle kunst – han skal afgjort kunne lokke alle skjulte anlæg til fuld og frodig udfoldelse. Til lykke, alle disciple i landets største latinske! I kan sagtens være glade! *Ow.*

Nye publikationer fra Landsarkivet.

I årbogen for 1967 bragtes en kort oversigt over de hjælpemidler, der i de seneste år var udgivet af Landsarkivet, og da der i den mellem-liggende tid er føjet nye bind til denne række, vil det være naturligt, at også disse nævnes.

I 1969 udsendtes Arkivregistraturer 2 »Håndskriftsamlingen« (kr. 16,00 + moms), udarbejdet af arkivar Poul Rasmussen. Registraturen falder i to afdelinger: 1) større samlinger – det vil sige samlinger af håndskrifter, der udgør mere end to normale arkivpakker, og som ikke kan anbringes i en enkelt konkret saggruppe, og 2) de sagligt ordnede samlinger, hvor man mærker sig grupper som personal- og slægtshistorie samt topografi og lokalhistorie, hvor der begge steder er meget stof at hente både fra Viborg by og Viborg amt. Fra første gruppe kan nævnes Jeppe Aakjærs samlinger, A. Heises samling, J. C. Hansens og P. M. Rørsigs samlinger samt Friis Petersens materiale vedrørende lærere og studenter. Et udførligt topografisk register gør heftet let at benytte for den, der beskæftiger sig med en bestemt lokalitet. Når denne registratur har særlig stor værdi, skyldes det, at den gør opmærksom på stof, som mange ellers ville overse.

Samme år udsendtes et lille duplikeret hefte »Brandforsikringsarkivalier fra købstæder i Landsarkivet for Nørrejylland«, udarbejdet af arkivar Helle Linde. Heftet indeholder en tværregistratur over materialet, således at man f. eks. for Viborgs vedkommende kan se, at brandforsikringsarkivalierne, der bygningshistorisk er meget værdifulde, findes både i rådstuearkivet og Viborg branddirektørs arkiv (kr. 2,00 + moms).

Det tredje hjælpemiddel, som arkivet har udsendt duplikeret, er egentlig beregnet til internt brug. Et mindre antal blev dog solgt til besøgende på læsesalen, men heftet er nu helt udsolgt. Det drejer sig om en »Oversigt over de private godseers fæste- og skiftearkivalier«, hvori godserne findes opført alfabetisk med angivelse af arkivnummer og løbenummer for de enkelte arkivalier af ovennævnte karakter.

Endelig har Landsarkivet foretaget en udstationering af registraturen over amtsarkiverne på en række lokalhistoriske arkiver. Således har Lokalhistorisk Arkiv for Viborg kommune fået opstillet en registratur over Hald og Skivehus amter samt Viborg amt indtil 1850, mens den fuldstændige registratur findes på alle jyske centralbibliotekers læsesale. Disse registraturer kan ikke købes.

En publikation, som ganske vist er udgivet af Rigsarkivet, har også direkte Viborg-interesse, idet den giver en indgående beskrivelse af den nye arkivbygning. Det er bogen »The new Danish Archives« (1970), hvori rigsarkivar Johan Hvidtfeldt skriver om »Danish Archives« og landsarkivar Jens Holmgaard om »The Provincial Archives of North Jutland«. Bogen er fyldigt illustreret. Det skal tilføjes, at landsarkivar Harald Jørgensen i samme bog giver en beskrivelse af vort andet store nye arkiv, Landsarkivet i København (kr. 15,00 + moms). Også i den af Rigsarkivet i 1968 udsendte 5 års beretning »Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1961-65« findes adskilligt om det norrøjske Landsarkiv og afleveringerne hertil (kr. 30,00 + moms).

Til slut skal det nævnes, at Landsarkivet til brug for embeder og besøgende har ladet fremstille en lille orienterende folder, der giver de mest nødvendige, helt konkrete oplysninger om arkivet og dets samlinger. Folderen udleveres gratis, mens de øvrige publikationer, for så vidt de ikke allerede er udsolgte, kan købes ved henvendelse til ekspeditionen på Landsarkivet.

Hans H. Worsoe.

I fortsættelse af ovenstående enkeltanmeldelser af litteratur om Viborg og det gamle Viborg amt, udkommet 1967-70, omtales i det følgende, uden at oversigten gør krav på fuldstændighed, en række lokalhistoriske artikler eller afhandlinger i tidsskrifter og bøger m. v. fra samme tidsrum, der er registreret af Centralbiblioteket for Viborg amt.

Viborg amts kirker er fyldigt behandlet i bd. 12 af det af Erik Horskjær redigerede store værk: *De danske Kirker*, der udkom 1969. Beskrivelsen af de enkelte kirker bygger for en stor del på de tilsvarende artikler i Trap: Danmark, 5. udgave, ved hvilken E. H. var medarbejder, og er gennemgående meget kortfattede, men nok mere læselige end Traps artikler. Til gengæld er billedstoffet betydeligt rigere, og der er

endog i hvert bind enkelte farveplancher. *Palle Lauring* har for snart mange år fiden fyldigt behandlet Viborgs og Viborgegnens historie og topografi i sin store Danmarksbeskrivelse: *Rejse i Danmark*, bd. 1-7, 1956-62, nemlig i bd. 1, Østjylland, 1956. Han er nu i gang med et tilsvarende arbejde, hvor sagen dog er grebet an på en helt anden måde end i det tidligere. Det drejer sig om det endnu uafsluttede værk: *Her skete det*, hvor vigtige historiske begivenheder – i videste forstand – behandles levende og fyldigt, suppleret med instruktive fotos af Inga Aistrup og med henvisninger til den nødtorftigste litteratur, under de enkelte lokaliteter. Hidtil er udkommet bd. 1, Sjælland (1966), og bd. 2, Nordjylland (1970). I dette sidste er på fortrinlig måde under numrene 24-29 behandlet Finderup, Viborg, Hald, Tap Hede (fortrinsvis på grundlag af oberst Niels Lunn's artikel i »Fra Viborg Amt« 1967!) og Tjele samt under nr. 44 Grate Hede.

En af de mest banebrydende og mest omtalte afhandlinger i »Fra Viborg Amt« 1965 var Stiftsmuseets byhistoriske medarbejder, stud. mag. *Erik Levin Nielsens* store arbejde, *Det ældste Viborg*, jfr. anmeldelser og omtale i årbogen 1967, side 137. Levin Nielsen har siden med mellemrum fortsat disse købstadarkæologiske undersøgelser og redegør i *Kuml*. Årbog for jysk arkæologisk selskab, 1968, side 23-71 (tysk resumé side 72-77 og noter side 78-81) i en meget detaljeret, rigt illustreret afhandling for dette arbejde, for så vidt angår *Pederstræde i Viborg*, på grundlag af omfattende gravninger og undersøgelser i 1966/67, vel nok én af de mest omfattende og betydningsfulde undersøgelser i sin art. Zoologen *Ulrik Mohl* redegør sst. side 83-92 i en ligeledes illustreret afhandling, *Knoglematerialet fra Pederstræde i Viborg*, for det under undersøgelserne fundne knoglemateriale. Vort tidligere styrelsesmedlem, museumsinspektør, mag. art. *Peter Seeberg* bringer endelig sst. side 111-36 en også rigt illustreret afhandling med titlen: *Hvolris. Et neolitisk kompleks*, det første egentligt videnskabelige arbejde om museets sjældne oldtidsområde i Hvolris, Hersom sogn, nord for Viborg, jfr. hans populære oversigt: *Hvolris. En foreløbig orientering* i »Fra Viborg Amt« 1965, side 7-21. Stud. mag. *Jens Velleu*, der også har været knyttet til Viborg Stiftsmuseum, har endelig i det kendte tidskrift *Skalk* 1969, nr. 6, side 23-29 i nummerets kronik med titlen: *Væk altsammen* på inciterende måde, dygtigt understøttet af illustrationer, berettet om de ældste Viborg domkirkers historie med særligt henblik på – og med ny synspunkter vedr. – nedbrydningen for 100 år siden af Claus Stallknechts domkirke fra 1730 til fordel for opførelsen af den nuværende kirke, jfr. hans afhandling *Bygningsproblemer i Viborg domkirke* i »Fra Viborg Amt« 1969.

En af de mest omdiskuterede personligheder i Viborgs historie er Søndre Sogns kirkes anden lutherske sognepræst, ca. 1532 til sin død 1538, *Thøger Jensen*, tidligere Johannitermunk og én af de første disciple og mest trofaste våbenbrødre i Viborg af ordensfællen, Hans Tausen.

Diskussionen om broder Thøger, der går helt tilbage til Viborg-historikeren, magister Christen Erichsen, også sognepræst ved Søndre Sogns kirke, ca. 1710, og som har været fortsat af rigs- og lokalhistorikere næsten uafbrudt siden, gælder ikke mandens personlighed og virke, 1929, som énstemmigt bedømmes yderst positivt, men hans formodede tilhørsforhold til den kendte adelsslægt Løvenbalk på Tjele, der første gang blev postuleret af hans oldebarn, biskop i Viborg 1661–70, Peder Villadsen. Arkivar A. Køcher gør i sin Viborg Søndre Sogns Kirkes Historie, 1929, side 22–23, kort op med teorien om Thøger Jensens adelskab og afviser denne med bestemthed, mens provst emer. P. Filtenborg i sin: Slægtsbog for Sogndegn Sejer Olesen Leth og Hustru Ida Nielsdatter, 1938, i en udførlig redegørelse s. 43–48 anfører en række overbevisende grunde for teoriens rigtighed. Nu er sagen igen taget op i Personalhistorisk Tidsskrift, 15. rk. 1. bd., 1966, side 1–12, af en efterkommer af Thøger Jensen, direktør, cand. polyt. N. V. Steenstrup i en interessant artikel med titlen: *Thøger Jensen – endnu engang*. Forfatteren gennemgår og analyserer endnu engang det til trivialitet kendte og (også af provst Filtenborg, hvis bog forfatteren åbenbart ikke kender) behandlede kildemateriale, som han med overbevisning fortolker til fordel for broder Thøgers adelskab, idet han dog erkender (side 13) at »det gyldige bevis herfor vil næppe nogen sinde komme for dagen, thi hvad er der ikke gået tabt af dokumenter i Viborg i årene 1500–1750«. Et interessant moment, som forfatteren har æren af at have opdaget, og som er nyt i sagen, er et forsøg på at fastslå den hidtil savnede mulige far til Thøger Jensen, nemlig den verdsligt valgte kannik i Viborg domkapitel, Jens Lauridsen, nævnt 1471–1507, der passende kunne være søn af Laurids Mogens Løvenbalk (d. 1500) til Tjele og således bror til ridder Mogens Lauridsen Løvenbalk (d. ca. 1536), gift med »den skotske kvinde på Tjele«, og som kunne have ejet slægtsgården, til den 1508 blev overtaget af »svogeren« Erik Skram.

Et værdifuldt og læseværdigt bidrag til Viborgs handelshistorie, som hidtil har været stedmoderligt behandlet, har arkivar Finn H. Lauridsen givet i Erhvervshistorisk årbog, bd. 20, 1969, side 44–62 i en afhandling med titlen: *Småting, der bruges til pynt. En Viborg-galanterihandlers varer*. Artiklen bygger på det hidtil eneste arkiv efter en galanterihandler fra provinsen, der er indgået til Erhvervsarkivet, og som vedrører den i Bohmen fødte Johan Georg Alt, der tog borgerskab som galanterihandler i Viborg 1793, men gik fallit allerede 1797, samt hans forgænger, Frantz Deisig, der fik borgerskab i Viborg 1783 og døde 1792. Forfatteren gennemgår på grundlag af en række regnskabsbøger samt skiftet efter Alt udførligt de varekategorier, de to galanterihandlere førte.

Et storartet og fængslende, rigt illustreret bidrag til Viborgs industrihistorie, der også nok kunne trænge til at blive taget op til yderligere behandling, er givet af automobilhistorikeren *Thorhild Ry Andersen* i bogen: Danske biler og motorcykler 1900–20, 1970, i afsnittet A. L.

Brems, Viborg 1900–07, side 21–33. A. L. Brems' ansete jernvarefabrik i Mathiasgade var grundlagt i 1851 og blev omkring århundredskiftet drevet af stifterens søn, den initiativrige Julius Th. Brems, med bistand af hans to sønner, Jacob og Aage Brems. Alle tre var i tidens ånd ivrigt optaget af at konstruere biler og motorecykler, og det lykkedes dem at færdigbygge den første dansk-konstruerede bil, som var i stand til at køre. Den havde premiére i morgengryet 4. juni 1900 og kørte ad Mathiasgade og Dumpen ud til Mikkelsanlæg ad vejen til Hald. Senere foretog den præsentationsture til Randers, Horsens, Århus og endog til København, hvor den også var den første danskbyggede bil, der blev præsenteret. Overalt blev bilen modtaget med begejstring, og den fik gennemgående en meget positiv omtale i dagblade og fagpresse. I alt byggede firmaet 8 vogne indtil 1907–08, da produktionen indstillede, fordi den ikke gav overskud.

Et værdifuldt bidrag til belysning af et småkårsbarns opvækst og ungdom som håndværkerlærling i Viborg 1900–14 er givet i nogle erindringer af nu afdøde sygekassekasserer, medlem af Viborg byråd gennem 30 år *Peter Aarestrup* (1895–1968) i en artikel: *Minder fra min barndoms- og ungdomstid*, trykt i værket: *Tag årene, som de kommer*, 1966.

Et godt og fyldigt supplement til Viborgs militærhistorie – specielt som den er fremstillet i afsnittet om besættelsestiden i jubilæumsbogen *Soldat i Viborg 1865–1965*, side 92–97 – er endelig givet af pastor *J. K. Jensen* i artiklen: *Den danske garnison i Nyborg 1942–43* i *Fynske Aarbøger*, bd. 9, 1965–67, s. 393–426, der behandler 3. regiments forlægning til Nyborg i 1942 og dets kamp med tyskerne 29. august 1943, da to af regimentets befalingsmænd og én menig soldat måtte lade livet. De er erindret ved mindestene både foran »Nyborg Strand« og på kaserneområdet i Viborg.

Sluttelig skal blot henvises til den stadig voksende række af små håndbøger og andre skrifter, uundværlige for enhver lokalhistoriker og lokalhistorisk interesseret, der udgives af *Dansk historisk Fællesforening*.

Aage Bonde.

Samfundet siden sidst

På generalforsamlingen for året 1967/68, der afholdtes i Centralbibliotekets foredragsaal, aflagedes følgende beretning af formanden, apoteker O. Løye:

Samfundet har siden sidste generalforsamling den 10. oktober 1967, ved dødsfald mistet 10 trofaste medlemmer. 2 af dem har krav på at blive nævnt og mindet ved denne lejlighed; det er fabrikant *Aage Philipsen*, Viborg, der gik bort i juni i den høje alder af 88 år, og pens. førstelærer *Ejnar Poulsen*, Hem ved Skive, tidl. Løvskal, der døde i juli efter lang tids svagelighed, 76 år gammel. Begge var medlemmer af samfundet fra dets stiftelse for 30 år siden og har hver på sin vis indlagt sig store fortjenester af det historiske arbejde i Viborg by og amt, Ejnar Poulsen også helt direkte af vort samfund og dets virke.

Fabrikant Philipsens markante personlighed og mangesidede virke i og for Viborg gennem næsten 2 menneskealdrer – som forretningsmand, i det faglige organisationsliv, som kommunalpolitiker og på en lang række andre felter – vil være så kendt, at omtale heraf på dette sted vil være overflødig. Her skal blot erindres om hans dybe rodfæstethed i fødebyen og levende interesse for dens historie, sådan som begge dele har givet sig udtryk på en række områder: I 20'ernes energiske arbejde for at få placeret det jyske universitet i vor by, som det på værdigste måde bl. a. manifesterede sig i den smukke, stadig værdifulde og i høj grad læseværdige bog, Viborg som Universitetsby fra ca. 1920, i hans mere end 30-årige lederskab af det hæderværdige Viborg Smedelaug, hvis historie han fik skrevet og selv bidrog til i vor årbog for 1933, er arbejde, som på hans initiativ i å jourført skikkelse blev genudgivet i foråret, og som han lykkeligvis nåede at se fuldendt før sin død, i hans inspirerende deltagelse i de i de allerseneste år af Viborg byhistoriske Arkiv arrangerede samtalekredse om det gamle Viborg – og nu, efter hans død, i de rige samlinger af lokalhistoriske arkivalier og billeder, som hans arvinger har overdraget til det byhistoriske arkiv, og som vel udgør dettes største og mest værdifulde enkelt-aflevering overhovedet.

Ejnar Poulsen var lærersøn fra Salling og virkede selv som lærer i Løvskal i samfulde 37 år, fra 1921 indtil han tog sin afsked i 1958. Ud over en trofast skolegerning og et betydningsfuldt virke i sin stands tjeneste fik Ejnar Poulsen tid til at udfolde et omfattende lokal- og personalhistorisk forfatterskab, kvantitativt såvel som kvalitativt vel det betydeligste vort amt overhovedet har at opvise. Hans hovedværk er den monumentale, enestående stofrige og pinligt nøjagtige »Viborg amts degne- og skolehistorie«, der udkom i 1957, svarende til det tobinds værk om »Hardsyssels degnehistorie« han udgav så langt tilbage

som i 1930'erne. Herudover har han udgivet eller været medarbejder ved en række selvstændige lokal- og personalhistoriske skrifter, men her bør fremhæves de mange gode bidrag i form af artikler og af-handlinger, hvormed han har beriget *vor* årbog, FRA VIBORG AMT, det sidste – og det seneste trykte arbejde fra Ejnar Poulsens hånd i det hele taget – den fortrinlige artikel om herregården Himmestrup, som han trods store handicap som følge af sin sygdom fik færdigskrevet, og som blev trykt i årbogen 1965. Og så har Ejnar Poulsen endda efterladt sig rige lokalhistoriske samlinger af vidt forskellig art – spændende fra oldtidsminder til lokalhistoriske avisudklip og udtag af arkivalier – som vi har begrundet håb om med tiden at kunne indlemme i amtets offentlige samlinger. *Vort* samfund er Ejnar Poulsen stor tak skyldig og vil i ærbødighed bevare mindet om ham såvel som om Aage Philipsen. Æret være deres minde!

Ud over ved de anførte dødsfald har samfundet som følge af ud-meldelser og ikke-betaling af kontingent måttet notere en nedgang i medlemstallet på 43, en nedgang der beklageligvis kun delvis opvejses af en tilgang på 18 medlemmer. Nettotilbagegangen i medlemstallet har således været 25, og antallet af personlige medlemmer andrager pr. dags dato 612 mod 649 for 2 år siden. De 612 enkeltmedlemmer for-deler sig i øvrigt med 201 i Viborg by, 274 i amtet i øvrigt og 137 i resten af landet. Hertil kommer et halvt hundrede annoncerende medlemmer, således at det totale medlemstal er ca. 660. Vi kan kun beklage dette beskedne medlemstal, der gør samfundet til et af de mindste blandt landets 28 lokalhistoriske sammenslutninger. Til det relativt ringe medlemstal bidrager naturligvis i høj grad, at amtet som det eneste i landet har to historiske samfund, nemlig foruden *vort* det ældre Skivesamfund, der har omkring ved 400 medlemmer, men ikke desto mindre kunne og burde *vort* medlemstal – i kraft af netop *vor* bys og *vor* egns store fortid og under hensyn til *vort* samfunds virke, der nok tåler sammenligning med den indsats, der øves ud over landet i øvrigt – være væsentlig større. Jeg kan derfor ikke undlade så ind-trængende, som det er mig muligt, og sådan som jeg gang på gang har gjort det på *vore* generalforsamlinger, at bede *vore* medlemmer om at virke for tegning af nye medlemmer – her i byen såvel som ude i land-distrikterne – og at medvirke til et øget salg af *vore* mange skrifter, vidt forskellige af indhold, men hver på sin vis værdifulde og læse-værdige.

Samfundets vigtigste indsats har i det forløbne år – som i alle tid-ligere år – været udgivelsen af årspublikationen, i dette tilfælde 34. årgang af FRA VIBORG AMT, der forelå omkring 1. december 1967 med ca. 160 sider, rummende et afvekslende og læseværdigt stof, oplivet af et illustrationsmateriale, der ligger langt over gennemsnittet af, hvad de øvrige amtshistoriske årbøger præsterer i så henseende. Ved velvillig bistand fra forskellig side kunne vi tillige som særtryk i 600 eksem-plarer udsende et af årbogens bidrag, redaktør Niels Friis' værdifulde

afhandling: Viborg domkirkes orgel 1570–1966, som allerede er noget nær udsolgt. Vi har i øvrigt også, som det vil fremgå af regnskabet, haft et udmærket salg af både ældre årbøger og vore forskellige særpublikationer, ikke mindst af billedværket: Romansk Stenhuggerkunst i Viborg amts kirker, som vi for et par år siden var så dristige at genoptrykke i 1000 eksemplarer, efter at det første oplag på 2000 eksemplarer var udsolgt på mindre end ét år. At vor økonomi dette til trods fortsat – og tværtimod de forventninger, jeg gav udtryk for på sidste års generalforsamling – er meget anspændt, for ikke at sige nærmest katastrofal, er en anden sag, som vi skal vende tilbage til.

Herudover har vi i vort arbejde fulgt den linie op, som vi anlagde i 1966/67 med så stor succes, nemlig at arrangere eller medvirke ved arrangementet af en række foredrag i vinterens løb – alle af høj kvalitet og de fleste af dem med god tilslutning: I oktober 1967 talte professor, dr. phil. *Georg Nørregaard*, Århus, om de gamle danske tropekolonier, i januar Dansk historisk Fællesforenings formand, museumsinspektør, dr. phil. *Olaf Olsen*, Nationalmuseet, om hedenskab og kristendom i vikingetidens Danmark, i februar førstebibliotekar, cand. mag. *Svend Gissel*, København, om Det kgl. Biblioteks største skatte af bøger og manuskripter (med lysbilleder), og endelig i marts – ved vort styrelsesmedlem, provst *Øllgaards*, mellemkomst-biskop *Hans Øllgaard*, Odense, om bispindens oldefar, Viborg-bispen 1804–30, Jens Bloch. Flere af disse foredrag var arrangeret i samarbejde med Folkelig Universitetsforening eller Biblioteksforeningen, som vi takker for godt samarbejde. Sammen med Universitetsforeningen har vi også arrangeret dette års første, desværre for dårligt besøgte foredrag af amanuensis ved Århus universitet, cand. theol. *Knud Ottosen* (9. september). Vort traditionelle, nære samarbejde med Viborg Stiftsmuseum har også givet sig udtryk i, at samfundets medlemmer havde gratis adgang til den af museet arrangerede, meget berømmede vandredstilling »Det ældste landbrug«, der åbnedes i museets nye udstillingslokale i »Paradis« i Nytorvgyde i november 1967.

Styrelsen har for nylig holdt møde og vedtaget, hvad foredragene angår, at søge linien fra de sidste år fastholdt, og jeg kan allerede nu meddele, at vort næste møde – der formentlig arrangeres i samarbejde med Biblioteksforeningen – er berammet til tirsdag den 12. november med stadsarkivar, dr. phil. *Sigurd Jensen*, København, som foredragsholder. Også for tiden efter nytår foreligger der planer og forslag; om deres realisering er det dog for tidligt at sige noget allerede nu. Styrelsen vedtog videre til næste sommer at søge genoplivet den i de seneste 3 år svigtede tradition for en heldagsudflugt og/eller flere mindre ture, evt. i samarbejde med Stiftsmuseet. Styrelsen tiltrådte endvidere, at vi atter i år, i stedet for den normale årbog, udsender en særpublikation, hvis udgivelse forestås af vort styrelsesmedlem, landsarkivar *Jens Holmgaard*. Det drejer sig om udgivelsen af en i sin art helt enestående dagbog fra 1770'erne og 80'erne, Tulstrupdagbogen, ført i pennen af

en gårdmand i Hjermind sogn. Den er et sjældent værdifuldt lokal- og personalhistorisk kildekrift, men har herudover den allerstørste betydning på landsplan som landbrugs- og alment kulturhistorisk kilde. Nok så bedroveligt er det, at styrelsen så sig nødsaget til til generalforsamlingen at indstille, at kontingentet – som følge vor miserable økonomi – med virkning fra indeværende år forhøjes fra kr. 16 til kr. 20 (foruden portoudgiften ved udsendelsen af årspublikationen). En række samfund har for øvrigt allerede forhøjet deres kontingent til dette beløb, men vi vil gerne søge at »mildne« overgangen – og derved at bidrage til ikke blot at fastholde, men forhåbentlig endda at forhøje medlems-tallet – ved i år for dette beløb foruden Tulstrupdagbogen *gratis* at tilbyde hvert medlem ét eksemplar af en af vore tre seneste særpublikationer: Viborg Katedralskoles Historie, Romansk Stenhuggerkunst i Viborg Amts kirker og Billeder af Viborg Amts forhistorie, for hvilke medlemsprisen er hhv. 12, 15 og 16 kr., efter frit valg inden for visse rammer, således at De i år får helt ekstra »valuta« for kontingentet, samtidig med at vi vil tilbyde medlemmerne yderligere ét gratis eksemplar af én af de samme bøger for hvert nyt medlem, man tegner til samfundet. Da Tulstrupdagbogen formentlig først vil foreligge engang ind i det nye år, vil vi i løbet af en måneds tid henvende os til medlemmerne med disse tilbud samtidig med, at vi for én gangs skyld vil bede om at få kontingentet »forudbetalt« – alt naturligvis inden forudsætning af, at generalforsamlingen går ind for kontingentforhøjelsen – og vi håber fra styrelsens side meget, at man vil tage vel mod denne henvendelse eller sagt på en anden måde *hurtigst muligt* vil indbetale kontingentet samtidig med, at man tegner sig for én af de nævnte bøger, der så omgående vil blive fremsendt. De fleste af medlemmerne vil have disse bøger, men jeg vil gerne understrege deres værdi som gaveobjekter.

Alle vore medlemmer vil for øvrigt i løbet af vinteren – som medlemmerne af landets øvrige historiske amtssamfund – få yderligere et meget favorabelt bogtilbud, gældende det store 4 binds danmarkshistoriske billedværk, som udsendes af vor »moderforening«, »Dansk historisk Fællesforening«, og hvis første bind vil foreligge i løbet af det nye år. Fællesforeningen har herudover udgivet en lang række værdifulde og billige små håndbøger i forskellige historiske discipliner; en fortegnelse over disse vil også snarest blive tilstillet vore medlemmer, og vi kan kun varmt anbefale Dem at reflektere på det favorable tilbud, som fortegnelsen frembyder.

Samtlige landets lokalhistoriske foreninger, der hidtil direkte har været tilsluttet Dansk historisk Fællesforening, er i øvrigt nu blevet organiseret i en nystiftet »Sammenslutning af lokalhistoriske Foreninger«, der udgør en sektion af Fællesforeningen på linie med de ældre organisationer, »Dansk kulturhistorisk Museumsforening« og »Sammenslutning af lokalhistoriske Arkiver«. De 3 sektioners formænd er fødte medlemmer af Fællesforeningens styrelse, og da formændene for de to

sidstnævnte sektioner er identiske med vort samfunds styrelsesmedlemmer, muscumsinspektør *Peter Seeberg* og overbibliotekar *Aage Bonde*, tor Viborg unægtelig siges at være stærkt repræsenteret i ledelsen af denne overbygning over det meste af, hvad der tæller af historisk arbejde i vort land.

Som det er tilfældet på så mange andre områder, må også vi – som følge af den forestående ændring af amtsstrukturen – regne med i løbet af et par år at skulle tage stilling til en omlægning af vort arbejdsområde. Skulle Viborg amt – hvad jo i øjeblikket alt tyder på! – helt eller delvist blive inkorporeret i Randers amt, tror jeg dog kun, at det vil betyde en styrkelse af vort arbejde, da jeg er overbevist om, at vi kan få det bedste tænkelige samarbejde under den ene eller den anden form med »Historisk Samfund for Randers Amt«, med hvis arbejdsform vi helt ligger på linie, og som vi i forvejen har nær kontakt med.

Jeg skal slutte denne beretning med at bringe samfundets oprigtige tak til de – trods alt – mange medlemmer, der trofast slutter op om vort arbejde, til vore annoncører, kulturministeriet, amtsråd og byråd samt de desværre alt for få sogneråd og de pengeinstitutter, der år efter år yder tilskud til vort arbejde af en sådan størrelsesorden, at vi simpelt hen ikke kunne eksistere uden dem. Jeg vil også gerne takke vor regnskabsfører, fhv. stationsmester *J. P. Sørensen*, for det store arbejde, han udfører for os, og sidst, men ikke mindst, vil jeg rette en hjertelig tak til vore to revisorer, bankprokurist *M. Langvad* og gårdcejer *P. Møller*, tidl. Thougård, idet jeg oprigtigt beklager, at Møller, efter at have beklædt revisorposten siden 1959, har ønsket at frasige sig denne.

Sekretæren oplæste herefter det omstående aftrykte regnskab, der tilligemed beretning og forslaget om kontingentforhøjelse godkendtes af forsamlingen. Til styrelsen genvalgtes landsdommer *Frants Thygesen*, landsarkivar *Jens Holmgaard* og forstrelser *E. Gustavussen*, Vammen. – I stedet for fhv. gårdejer *P. Møller* valgtes som revisor dommer *H. Grundtvig*.

1968/69

Generalforsamling for året 1968/69 afholdtes i Centralbibliotekets foredragssal. Beretningen blev undtagelsesvis aflagt af sekretæren, overbibliotekar *Aage Bonde*, idet der p.g.a. andre presserende gøremål ikke havde været tid til at lave et egentligt manuskript, som formanden, traditionen tro, kunne forelægge.

Sekretæren indledte med at sige, at der ville blive tale om en kort beretning, idet samfundets virke i det forløbne år helt havde været holdt inden for de gængse rammer. Ifølge vedtægternes paragraf 1 og 2 er samfundets formål at vække den historiske interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysninger om historiske begivenheder i amtet,

om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder, og dette formål er søgt fremmet. Udflugtsvirksomheden, der ellers spiller en stor rolle i mange af de historiske samfunds virke, og som gennem mange år har været et fast led *også* i vort samfunds arbejde, har dog ligget stille i de senere år, og heller ikke i år har det været muligt at få stablet en udflugt på benene, selv om den har været droftet i bestyrelsen, og der har foreligget planer. Til gengæld har der, ligesom i de foregående år, været afholdt flere møder, mens det tidligere var kutyme med kun ét møde, nemlig i forbindelse med generalforsamlingen. Disse møder er, som det er blevet skik, blevet holdt sammen med andre foreninger, som vi gerne vil takke for samarbejdet.

Der har været afholdt følgende tre møder: 9. september 1968, sammen med Folkeuniversitetsforeningen. Her talte amanuensis, cand. theol. *Knud Ottosen*, Århus, om »Kirke og folk i middelalderen«. 12. november 1968, sammen med Biblioteksforeningen, med stadsarkivar, dr. phil. *Sigurd Jensen*, København, der på grundlag af noget så tilsyneladende tørt som en københavnsk embedsmands dagbog fra slutningen af 1800-tallet sikrede de desværre alt for få tilhørere en underholdende, ja, ligefrem kriminalistisk spændende aften. Endelig var Historisk Samfund den 27. februar 1969 parthaver sammen med Grænseforeningen, Biblioteksforeningen og Folkeuniversitetsforeningen i det store og velbesøgte møde med Flensborg-forfatteren *Willy-August Linnemann* som foredragsholder og fremviser af en ny film om grænsebyen Flensborg. De store forventninger til dette møde blev dog måske ikke helt indfrie.

Den vigtigste indsats i øvrigt har som sædvanlig været udsendelsen af en publikation til medlemmerne. Det var denne gang ikke et nyt bind i den efterhånden statelige række af årbøger, men, som på forhånd bebudet, en særpublikation, den såkaldte Nr. Tulstrup dagbog, dvs. Fæstebonde i Nr. Tulstrup Christen Andersens dagbog 1786-97, udgivet i samarbejde med Landbohistorisk Selskab ved landsarkivar Jens Holmgaard. Det er vort indtryk, at medlemmerne er glade for den, og den har også fået gode anmeldelser i de lokale dagblade. Der er her grund til at takke Landbohistorisk Selskab ved dets formand, rigsarkivar, dr. phil. *Johan Hvidtfeldt*, og specielt landsarkivar *Holmgaard* for det store arbejde med den forbilledlige udgave og formidlingen af, at vi har kunnet være parthavere i udgivelsen, jfr. i øvrigt anmeldelsen side 169.

Der blev sidste år givet et særtilbud, at medlemmerne kunne få en af de seneste års særpublikationer gratis, og mange har taget imod tilbuddet, ligesom der er blevet givet bøger i forbindelse med medlems-hvervningen. Der har i det forløbne år været en afgang på 13 medlemmer, mens 17 nye er indmeldt, således at samfundet nu har i alt 617 medlemmer, der fordeler sig med 196 i Viborg købstad, 280 i amtet, 59 uden for amtet, 27 i København samt 27 biblioteker.

Foruden vor egne publikationer har vi i det forløbne år kunnet tilbyde medlemmerne første bind af Dansk Historisk Fællesforenings 4 binds værk »Danmark. Historisk Billedbog«, som der har været godt salg i, hvilket på længere sigt økonomisk skulle komme alle de historiske samfund, og hermed også vort samfund, til gode.

Af de fremtidige planer nævnte overbibliotekar Bonde, at medlemmerne snart ville få tilbudt fhv. biskop Hans Øllgaards lille bog om Viborg-bispen Jens Bloch, og at der senere ville komme en ny udgave af fællesforeningens fortegnelse over historisk litteratur. Årbogen 1969 samlede sig om Viborg og Viborgeggen i middelalderen og ville blive til i samarbejde med Stiftsmuseet, som gerne på den måde ville markere 10-året for sin eksistens som kommunal institution. Årbogen ville blive redigeret af *Erik Levin Nielsen* og ville blive udstyret med et større billedmateriale end sædvanligt.

Til slut nævnte sekretæren, at foreningen den 20. november 1968 havde passeret sit 40-års jubilæum, som dog ikke var blevet markeret, og han benyttede lejligheden til at takke kulturministeriet, amtsrådet, byrådet og sognerådene samt annoncorerne for tilskud og støtte.

Foreningen havde i de 40 år kun haft 2 formænd, nemlig fhv. teglværksejer *M. E. Gulddal* fra stiftelsen til hans fraflytten i 1957, da apoteker *O. Løye* overtog posten. Apotekeren havde nu meddelt, at han ikke ønskede at fortsætte som formand, og Bonde rettede en varm tak til ham for hans indsats gennem 12 år og overrakte en erindringsgave. Apoteker Løye takkede og oplyste, at overbibliotekar Bonde havde erklæret sig villig til at overtage formandshvervet, mens arkivar *Hans H. Worsøe*, Bruunshåb, indtrådte i styrelsen som kasserer og sekretær. Til styrelsen genvalgtes domprovst *Gjesing*, museumsinspektør *Peter Seeberg* og provst *Morten Øllgaard*, Vorde, og bankprokurist *M. Langvad* genvalgtes til revisor.

Sekretæren oplæste senere det omstående aftrykte regnskab, og begge godkendtes.

Efter generalforsamlingen talte professor, dr. theol. *Troels Dahlerup*, Århus, om »Præster og kirker i Viborg stift i middelalderen«.

1969/70

Generalforsamlingen afholdtes 16. sept. 1970 på Centralbiblioteket. Beretning aflagdes af formanden, overbibliotekar *Aage Bonde*: Samfundets vigtigste indsats havde været udsendelsen af 34. årgang af Årbogen, Fra Viborg Amt. Den skulle have foreligget til 1. april, men var desværre blevet forsinket, så den først kunne udsendes til medlemmerne i juni måned. Til gengæld var det en årbog, der skilte sig ud fra de tidligere årgange ved sit fornemme udstyr, trykt på krideret papir og med mange billeder, og ved at alle afhandlingerne koncentrerede sig om et enkelt emne: Middelalderen i Viborg og på Viborgeggen. Hele tilrettelæggelsen og redaktionsarbejdet var blevet varetaget af Stiftsmuseet

efter tilbud fra Peter Seeberg, og her havde navnlig Erik Levin Nielsen trukket det store læs. Bogen blev ligeledes udgivet som særpublikation af Stiftsmuseet under titlen »Bidrag 1 til Viborgegnens topografi og historie«. Årbogen for 1970 ville derimod blive en ganske almindelig årbog, hvad medlemmerne også kunne forvente med rimelighed efter 2 års særpublikationer.

Hans Øllgaards bog om biskop Jens Bloch var blevet trykt i 500 eksemplarer i offset, hvoraf der allerede nu var solgt omkring 100, bl. a. fordi den er blevet tilbudt samtlige stiftets præster til favørprisen. Når bogen kunne sælges så billigt som for kr. 9,50 til medlemmerne, skyldtes det velvillige tilskud fra Viborg Stiftsfond og Carlsen Langes legatsstiftelse, Gl. Kjøgegaard, sidstnævnte på foranledning af Institut for dansk Kirkehistorie i Kbh., der selv havde overvejet at udgive bogen. Der var grund til at rette en varm tak for den ydede hjælp og bistand.

Bogsalget var i det hele taget gået godt, således var den nye årbog udsolgt, og 2. oplag af »Romansk Stenhuggerkunst i Viborg Amts Kirker«, som havde været samfundets største bogsucces, var også ved at være borte. Det var endnu tvivlsomt, om der ville være mulighed for at udsende et tredje oplag. Medlemstallet var derimod stagnerende, idet det nu var 595. Der opfordredes kraftigt til at agitere for ny tilgang. Der var grund til at takke for de modtagne tilskud, ikke mindst kulturministeriet, som i år har sat sit tilskud væsentligt i vejret, som det vil fremgå af regnskabet, men også Viborg by- og amtsråd, de tidligere sognekommuner og de pengeinstitutter, der har givet tilskud, og vore velvillige annoncører.

Kommunalreformen, specielt ændringen af amtets grænser, har naturligvis givet anledning til forskellige overvejelser med hensyn til de amtshistoriske samfunds fremtidige struktur, idet der i det nye Viborg amt udgives ikke færre end 3 lokalhistoriske årbøger, nemlig for gl. Thisted amt, Skive og gl. Viborg amt. Der vil dog næppe blive tale om en sammenlægning, men vi vil fra Viborg tage initiativet til et møde mellem repræsentanter for de 3 bestyrelser, hvilket evt. kunne resultere i nedsættelsen af et udvalg til at koordinere de 3 samfunds bestræbelser.

Historisk Samfund har deltaget i forhandlingerne om etablering af kultursamvirket i Viborg. Dette er en selvejende institution, som har til formål at koordinere et samarbejde mellem de foreninger og institutioner i Viborg kommune, der øver en kulturel indsats. Nok så vigtigt er det dog, at Kultursamvirket får til opgave at fordele Viborg kommunes tilskud til de kulturelle foreninger og institutioner, der er tilsluttet, hvad Historisk Samfund er blevet. Fra alle de tilsluttede foreninger stilles der store forventninger til dette nye organ.

Foruden professor, dr. theol. Troels Dahlerups foredrag »Præster og kirker i Viborg stift på reformationstiden«, der blev holdt i forbindelse med sidste års generalforsamling, har foreningen i det forløbne år i samarbejde med Biblioteksforeningen og Folkelig Universitetsforening

kun arrangeret ét foredrag, som til gengæld var særdeles spændende, og som samlede usædvanlig god tilslutning, nemlig den dansk-norske folklorist *Bente Alvers* foredrag »Heksetro og trolddom«.

Til bestyrelsen ønskede museumsinspektør Peter Seeberg ikke genvalg, og i hans sted foresloges stud. mag. *Erik Levin Nielsen*. Formanden takkede Seeberg for hans indsats i bestyrelsen og hans mange gode ideer, bl. a. til publikationer, beklagede hans afgang, men var glad for, at man gennem hans efterfølger kunne bevare forbindelsen til museet. Til bestyrelsen genvalgte *Aage Bonde* og sognepræst *Jens Kjærsgård*, Bjerringbro, medens *Erik Levin Nielsen* nyvalgte. Som revisor genvalgte dommer *Holger Grundtvig*.

Det omstående aftrykte regnskab blev oplæst af kassereren, arkivar *Hans H. Worsoe*, og godkendtes ligesom formandens beretning.

Efter generalforsamlingen holdt professor ved Århus Universitet og lektor ved Journalisthøjskolen *H. P. Clausen*, for en desværre alt for fåtallig forsamling et interessant foredrag om »Sikkerhedspolitik og national udvikling i Sønderjylland 1830-48«.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

INDTÆGTER:

Beholdning at overføre:

Giro	39,13	
Sparekasse	28,80	
Kontant	1.830,71	1.898,64

Kontingenter, incl. portorefusion:

Restancer fra 1966/67	137,60	
1967/68	11.874,90	12.012,50

Salg af skrifter i øvrigt, incl. portorefusion:

Romansk Stenhuggerkunst	2.678,42	
Billeder af Viborg Amts Forhistorie	1.307,09	
Viborg Katedralskoles Historie, Niels Friis: Viborg domkirkes orgel samt ældre årbøger o. a. skrifter	1.548,15	5.533,66

Bidrag fra annoncører i Fra Viborg Amt 1967 2.872,00

Tilskud:

Kulturministeriet	1.550,00	
By-, amts- og sogneråd	875,00 ¹⁾	
Pengeinstitutter	300,00 ²⁾	2.725,00

Diverse indtægter:

Refunderet moms (796) og papirafgift (50)	846,00	
Entré ved møder	22,00	868,00

I alt indtægt **25.909,80**

¹⁾ Heraf vedrører 1968/69 315,00

²⁾ Heraf vedrører 1968/69 150,00

465,00

DRIFTSREGNSKAB 1967/68

UDGIFTER:

F. V. Backhausens Eftf., à conto 14.269,50

Fra Viborg Amt 1967 (excl. bogtrykker):

Forfatterhonorar	1.282,50	
Fotos	60,30	
Redaktionshonorar	650,00	
Opkrævning hos annoncører	100,00	2.092,80

Hans Helmer Kristensen, rest-honorar vedr. Billeder af Viborg Amts Forhistorie 800,00

Porto, fragt, transport, kontorhold m. v. 2.700,34

Sekretær og regnskabsfører 1.329,38

Møder, generalforsamling, bestyrelsesmøder, revision m. v. 1.256,33

Dansk historisk Fællesforening, tilskud til udgivelse af billedværk (1 kr. pr. medlem) 660,00

Diverse udgifter:

Handelsbanken, afdrag på kassekredit	1.200,00	
Moms	51,00	
I øvrigt	168,60	1.419,60

Beholdning:

Giro	125,21	
Sparekasse	20,86	
Kontant	1.235,78	1.381,85

I alt udgift 25.909,80

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med samfundets bøger og de foreliggende bilag, ligesom girokontoen og sparekassekontoen er afstemt. Kassebeholdningen samt beholdningen af bøger og tidsskrifter er ikke optalt.

Viborg, den 20. september 1968.

M. Languad.

P. Møller.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

INDTÆGTER:

Overført beholdning fra 1967/68:

Giro	125,21	
Sparekasse	20,86	
Kontant	1.235,78	1.381,85

Kontingenter, incl. portorefusion:

Restancer fra 1967/68	203,60	
1968/69	10.011,55 ¹⁾	10.215,15

Salg af skrifter i øvrigt, incl. portorefusion og moms:

Romansk Stenhuggerkunst	1.663,05	
Billeder af Viborg Amts Forhistorie	101,45	
Viborg Katedralskoles Historie	97,50	
Ældre årbøger og andre skrifter	911,05	2.773,05

Bidrag fra annoncører i publikation 1968 -²⁾

Tilskud:

Kulturministeriet	- ³⁾	
By-, amts- og sogneråd	170,00 ⁴⁾	
Pengeinstitutter	250,00 ⁴⁾	420,00

Diverse indtægter:

Refunderet moms og papirafgift m. m. ...	373,28	
Hævet på kassekredit i Handelsbanken, Viborg	2.000,00	2.373,28

I alt indtægt 17.163,33

¹⁾ Resterer ca. 130 medlemmer à 21,50 kr. = ca. 2.800,00 kr., der føres på regnskabet 1969/70.

²⁾ Fremkommer på regnskabet 1969/70 med ca. 3.000,00 kr.

³⁾ Fremkommer på regnskabet 1969/70 med 1.700,00 kr.

⁴⁾ Tilskud 1968/69 på 465,00 kr. ført på regnskabet 1967/68.

DRIFTSREGNSKAB 1968/69

UDGIFTER:

F. V. Backhausens Eftf., à conto vedr. 1967/68 8.220,90

Publikation 1968:)*

Porto, fragt, transport, kontorhold m. v. (heri F. V. Backhausens Eftf. og Carlo Mortensen)		1.704,15
Sekretær (1.000) og regnskabsfører (1.152,40, heraf 402,40 rest vedr. 1967/68)		2.152,40
Generalforsamling, møder, bestyrelsesmøder, revision		547,78
SLF/DHF: Kontingent 1968/69	312,00	
Repr. ved årsmøde	554,84	866,84

Diverse udgifter:

Betalt moms	501,77	
Tilbagebetalt kassekredit (2.000) og renter (50)	2.050,00	
I øvrigt (gaver, tilbagekøbte bøger)	274,46	2.826,23

Beholdning:

Giro	498,78	
Sparekasse	37,37	
Kontant	308,88	845,03

I alt udgift 17.163,33

*) Udgifterne ved udsendelse af Nr. Tulstrup dagbogen, dvs. (725 eksemplarer à 10 kr.) kr. 7.250,00, fremkommer på regnskabet 1969/70.

Ovenstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med samfundets bøger og de foreliggende bilag, ligesom girokontoen og sparekassekontoen er afstemt. Kassebeholdningen samt beholdningen af bøger og tidsskrifter er ikke optalt.

Viborg, den 28. maj 1969.

M. Langvad.

H. Grundtvig.

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

INDTÆGTER:

Beholdning fra foregående år:

Giro	498,78	
Sparekasse og kontant	346,25	845,03

Kontingenter 3.953,14¹⁾

Salg af skrifter:

Romansk Stenhuggerkunst	1.698,18	
Billeder af Viborg Amts Forhistorie	61,25	
Viborg Katedralskoles Historie	57,30	
Andre skrifter og ældre årbøger	1.097,95	2.914,68

Bidrag fra annoncører 3.393,00²⁾

Tilskud:

Kulturministeriet	1.750,00 ³⁾	
By-, amts- og sogneråd	510,00	
Pengeinstitutter	350,00	2.610,00

Tilskud til Jens Bloch bogen 2.000,00

Diverse:

Refunderet moms	1.791,00	
Tilbagebetalt fra Byhistorisk Arkiv	300,00	
Andre indtægter	92,47	2.183,47

I alt indtægt 17.899,32

¹⁾ Restanter 1968/69, jfr. omstående note 1. Kontingenter for 1969/70 er indgået efter regnskabets afslutning og er ført på regnskabet 1970/71.

²⁾ Vedrører årbog 1968, jfr. regnskab 1968/69, note 2.

³⁾ Vedrører 1968/69, jfr. omstående regnskab, note 3. Tilskuddet 1969/70 er indgået efter regnskabets afslutning og ført på regnskabet 1970/71.

DRIFTSREGNSKAB FRA 1/4 1969-31/3 1970

UDGIFTER:

F. V. Backhausens Eftf., à conto		3.731,80
Specialtrykkeriet (Jens Bloch-bogen)		2.000,00
<i>Publikationer i øvrigt:</i>		
Udgifter vedr. Romansk Stenhuggerkunst	300,00	
Viborg Katedralskoles Historie	12,00	
Årbogen	5.084,47	5.396,47
Moms		964,08
Sekretær		500,00
Redaktør		150,00
Regnskabsfører		675,00
Opkrævning		160,20
Porto, fragt, kontorhold		1.711,42
Generalforsamling, møder m. m.		863,85
Diverse		871,11
		<u>17.023,93</u>
<i>Overført til næste år:</i>		
Kontant	3,60	
Sparekasse	51,98	
Giro	819,81	875,39
I alt udgift		<u>17.899,32</u>

Giro 1/4 1970:

Indgået	10.965,87
Udgået	10.146,06
Indestående	819,81

Foranstående regnskab er gennemgået og fundet i overensstemmelse med de os forelagte bilag. Kassebeholdningen optalt, giro- samt sparekasse-kontoen afstemt. Foreningens beholdning af skrifter og årbøger er ikke optalt.

Viborg, den 31. marts 1970.

M. Langvad.

H. Grundtvig.

Viborg byhistoriske Arkiv

BERETNING 1967/68

På årsmodet 12. juni 1968 aflagdes flg. beretning om arkivets virksomhed 1967/68:

Arbejdet i Viborg byhistoriske Arkiv ligger, hvad det daglige arbejde angår, i ret faste rammer: De lokale aviser registreres, og udskrifterne indsættes på plads i kartotekerne, billederne ordnes og opklæbes og identificeres om fornødent ved andres hjælp, og når tiden tillader det, udarbejdes registre over arkivalier, der uden et sådant register er vanskeligt tilgængelige.

Arkivet var på årsmodet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«, der blev holdt i Frederikshavn i dagene 8.-10. september 1967 i tilslutning til »Dansk historisk Fællesforening«s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekar Aage Bonde, der er formand for Sammenslutningens styrelse, og ved arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted.

Sammenslutningen havde endvidere i dagene 8.-10. marts 1968 under ledelse af formanden, overbibliotekar Aage Bonde, arrangeret et kursus i Århus for ledere af og medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver. Dette kursus var velbesøgt, og Viborg byhistoriske Arkiv var foruden ved formanden repræsenteret ved arkivets daglige leder. Kursusdeltagerne fik lejlighed til at stifte nærmere bekendtskab med Erhvervsarkivet og Statsbiblioteket, og på Århus kommunes hovedbibliotek så man, hvorledes man i Århus har opbygget en mønsterværdig lokalhistorisk samling. Lederen af denne samling, afdelingsbibliotekar Kjeld Elkjær, gav kursusdeltagerne en fortrinlig og meget nyttig vejledning i arbejdet i et byhistorisk arkiv.

Som et led i AOFs møderække »Mange gode år endnu« var der den 16. november 1967 i Centralbibliotekets foredragssal arrangeret et møde, på hvilket emnet »Købstadsliv i årene omkring første verdenskrig« blev belyst. Fire kendte Viborg-borgere, nemlig overretssagfører Chr. Ørum, fhv. sygekassekasserer Peter Aarestrup, fhv. sparekassebogholder H. Ballund Jensen og fhv. bagermester V. Aalkjær fortalte erindringer fra deres specielle områder, og overretssagfører Ørum benyttede lejligheden til at slå et slag for sin kongstanke: Bevarelsen af det lille torv på hjørnet af Sct. Mogensgade og Lille Sct. Hansgade.

Mødet, der var overordentligt velbesøgt, var arrangeret af Viborg byhistoriske Arkiv, der også havde stillet billedmateriale til rådighed, og overbibliotekar Aage Bonde og fhv. postmester O. K. Rørsted var ordstyrere.

I vinterhalvåret 1967/68 har der, ligesom i 1965/66, i samarbejde mellem AOF og arkivet, været afholdt en række samtalemøder, hvor en kreds af ældre viborgensere med overbibliotekar Aage Bonde og postmester O. K. Rørsted som ledere i samtaleform har udvekslet og genopfrisket erindringer fra tiden omkring århundredets begyndelse. Foruden fra kredsens deltagere har der i foredragsform været ydet bi-

drag af kontorchef Aage V. Reiter, materielforvalter Helmuth Spanggaard Pedersen og fhv. sparekassebogholder H. Ballund Jensen. Møderækken afsluttedes den 21. marts 1968 under festlige former med et besøg på bryggeriet »Odin«, hvor direktør Stefan Mordhorst fortalte træk af bryggeriets historie.

For at fremskaffe materiale, der fortæller om virksomheder i byen, der er ved at forsvinde, enten på grund af at bygningerne nedrives, eller at udviklingen er ved at løbe fra disse virksomheder, er der påbegyndt en optagelse af »arkivfilms«.

Arbejdet er kommet i stand ved samarbejde mellem byens museer, Turistforeningen, Byhistorisk Arkiv og Viborg Smalfilmklub, idet denne sidste tilbød uden vederlag at optage sådanne films mod, at de øvrige interesserede afholdt de direkte udgifter til materiale.

Der har været afholdt to møder om sagen, 11. december 1967 og 17. januar 1968. Viborg Byes og Omegns Sparekasse har vist sin interesse for sagen ved at stille sit biograflokale til rådighed for det sidste af disse møder. Samarbejdet har foreløbig manifesteret sig i optagelse af films på Preislers hotel, der nu forsvinder, og af det oven for nævnte møde på bryggeriet »Odin«.

Arkivet har som sædvanlig haft besøg af studieudvalg fra andre byer, hvor man agter at oprette lokalhistoriske samlinger, nemlig fra Kjellerup, Vejle og Ålborg.

10 elever fra Ranum Seminarium har besøgt arkivet som led i udarbejdelsen af en historisk opgave. En lokalhistorisk studiekreds (ca. 20 deltagere) fra Grindsted har besøgt arkivet i tilknytning til et besøg på landsarkivet, og endelig har en skoleklasse fra Østre skole fået arkivet forevist.

Ca. 30 besøgende, indenbys såvel som udenbys, har hentet oplysning om forskellige emner, og der har i årets løb været udlånt 32 fotografier, 24 andre billeder, 13 klicheer, 9 fotografiske negativer samt et stort antal avisudklip.

Der er med tak modtaget gaver fra:

Fhv. boghandler Victor Christensen, landinspektør Sv. Cleemann, prokurist Aage Dalland, redaktør Niels Friis, København, højestere-dommer J. L. Frost, København, Det Danske Hedeselskab, fuldmægtig Sv. Jacobi, arkitekt Fr. Jensen, fhv. sparekassebogholder Ballund Jensen, bogtrykker, fru Gunhild Jørgensen, fhv. lærer Kjær, Bruunshaab, boghandler Stig Madsen, Ålborg, direktør K. Oldendow, København, fhv. plejer P. Pedersen, redaktør H. Skodshøj, fru v. Spreckelsen, Turistforeningen samt fru Johanne Zahrtmann, København.

En meget kærkommen gave er modtaget af fhv. sparekassebogholder Ballund Jensen, nemlig navneregistre til bøgerne »Soldat i Viborg 1865-1965« og »Viborg Borger- og Håndværkerforening«, 1965. Arkivet overvejer at lade disse meget nyttige registre mangfoldiggøre.

Byhistorisk Arkivs kontorlokale i Centralbiblioteket har siden 1967 hver mandag formiddag været stillet til rådighed for Modrehjælpen i

Århus, der er ved at oprette en selvstændig afdeling i Viborg. Ordningen med udlån af lokalet er midlertidig og ventes bragt til ophør i sommerens løb.

Byhistorisk Arkivs samlede driftsudgifter 1967/68 har andraget i alt kr. 5.141,08. Ved salg af skrifter har arkivet haft en indtægt på kr. 2.821,85.

Biblioteksudvalget består pr. 31/3 1968 af byrådsmedlemmerne:

Overlæge Søren K. Sørensen, fmd., kreditforeningsfuldmægtig Th. Hansen, og materielforvalter Helmuth S. Pedersen, og det særlige kontroludvalg vedrørende Byhistorisk Arkiv udgøres af:

Borgmester, lrs. J. Ringgaard-Christensen, overlæge Søren K. Sørensen, fmd., landsarkivar Jens Holmgaard, museumsinspektør Peter Seeborg og overbibliotekar Aage Bonde.

Det daglige arbejde i arkivet varetages af fhv. postmester O. K. Rørsted, og siden juli 1965 har fh. justitssekretær J. A. Kirketerp deltaget i arbejdet.

Viborg, den 11. juni 1968.

O. K. Rørsted/

Aage Bonde

BERETNING 1968/69

På arkivets årsmøde 3. juli 1969 aflagdes flg. beretning om året 1968/69:

Det forløbne år har været et af de travleste og mest begivenhedsrige i Viborg byhistoriske Arkivs historie. Det gælder både med hensyn til tilgang af materiale, besøg i og orienteringer vedrørende arkivet, publikations- og udstillingsvirksomhed og andre områder, således som det vil fremgå af den følgende beretning:

Viborg byhistoriske Arkiv har i året 1968/69 fortsat rækken af sine publikationer. Efter forslag af rektor Karl Olsen har arkivet overtaget den af afd. lektor *J. Chr. Sixhøj* udarbejdede og som tillæg til Viborg Katedralskoles årsskrift 1962-68 ved adjunkt *Carl E. Jørgensen* publicerede publikation: Viborg Katedralskoles dimittender 1630-1879 (225 eks.), der indgår som nr. 8 i arkivets skriftrække. Som nr. 9 er udsendt en bog om Viborg Smedelaug, udarbejdet af gasværksbestyrer *Paul E. Pedersen* og med bidrag af kaptajn *Otto Smith* samt laugets oldermand gennem mere end en menneskealder, fabrikant *Aage Philip-sen*. Den næste publikation, der bliver nr. 10 i rækken, vil udkomme i maj måned 1969; det bliver et jubilæumsskrift i anledning af, at Viborg købstads brandvæsen den 18. maj 1969 kan fejre sit 125-års jubilæum. Bogen redigeres af arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted, og indeholder bidrag af denne samt brandinspektør E. Kløve. Ved udarbejdelsen af disse skrifter er arkivets samling af lokalhistorisk stof kommet til god nytte.

I det forløbne år er to af arkivets støtter afgået ved døden. Den 18. august døde fhv. sygekassekasserer *Peter Aarestrup*, 73 år gammel. Han var gennem mere end en menneskealder medlem af Viborg byråd og af biblioteksudvalget, hvis formand han var fra midten af 50'erne til sin udtræden af byrådet 31/3 1966.

Det skyldes i særlig grad Aarestrups indsats, at Viborg byhistoriske Arkiv blev oprettet som det 5. af slagsen i 1947, og han var dets varmt interesserede formand og ihærdige talsmand i byrådet, til han forlod det kommunalpolitiske arbejde i 1966. Også i sit orium viste Aarestrup på enhver måde sin interesse for arkivet, og han har, ved sit indgående kendskab til Viborg bys udvikling i tiden fra århundredskiftet til nutiden, tilført arkivet stof af den allerstørste værdi. Et par måneder før Aarestrup, den 2. juni 1968, afgik tidligere borgmester, fabrikant *Aage Philipsen* ved døden, 87 år gammel. Også han har på mangfoldige måder været arkivet en uvurderlig støtte, specielt ved at overlade arkivet en meget omfattende samling arkivalier, hvormed han har tilført dette et stof, der, når det kan stilles til rådighed for offentligheden, vil være af den største betydning for fremtidens forskere af lokalhistorie. Byhistorisk Arkivs kontorlokale, der siden august 1967 hver mandag formiddag havde været stillet til rådighed for Mødrehjælpen i Århus, har siden 1. oktober 1968 atter været til arkivets ubegrænsede disposition, idet Mødrehjælpen nu råder over egne lokaler i Ll. Sct. Mikkelsgade.

Arkivet var på årsmødet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«, der blev afholdt i Svendborg i dagene 5.-8. september 1968 i tilslutning til »Dansk Historisk Fællesforening-s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekar Aage Bonde, der er formand for sammenslutningen, og ved arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted, samt landsarkivar Jens Holmgaard.

Sammenslutningen havde endvidere i dagene 8.-9. marts 1969 under ledelse af formanden, overbibliotekar Aage Bonde, arrangeret et instruktionskursus i Viborg for ledere af og medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver i Jylland og på Fyn. Dette kursus havde samlet 22 deltagere, et passende antal, når den enkelte skal kunne opnå fuldt udbytte af instruktionen. Undervisningen fandt sted dels på Landsarkivet for Nørrejylland, hvor landsarkivar J. Holmgaard og arkivar Hans H. Worsøe instruerede, og dels på Centralbiblioteket, hvor overbibliotekar Aage Bonde, afdelingsbibliotekar Kjeld Elkjær, Århus, og fhv. postmester O. K. Rørsted gav vejledning i arbejdet i et lokalhistorisk arkiv. Viborg byhistoriske Arkiv blev med stor interesse besøgt og nøje gennemgået af deltagerne. Arkivet var vært ved det afsluttende kaffebord søndag den 9. marts, hvor en række deltagere gav udtryk for deres tilfredshed med kursets forløb og med de gode ydre rammer for kurset, som Centralbiblioteket havde afgivet.

I løbet af det sidste år har man fortsat optagelserne af »arkivfilms«, et arbejde der, som nævnt i den forrige beretning, er kommet i stand ved

samarbejde mellem Viborg Smalfilmklub, byens to museer, Turistforeningen og Byhistorisk Arkiv, således at Smalfilmklubben uden vederlag optager filmene, mens de øvrige interesserede afholder de direkte udgifter til materialer.

Blandt de i det forløbne år optagne films skal nævnes én af en brandudrykning fra den nu nedlagte brandstation i Ll. Sct. Hansgade, samt en optagelse af det afsluttende møde i foråret 1968 i den af Byhistorisk Arkiv arrangerede anden samtalekreds om det gamle Viborg, i bryggeriet »Odin«s repræsentationslokaler. Filmene blev den 10. december 1968 forevist for de samarbejdende parter i Sparekassens biograflokale, der velvilligt var stillet til rådighed. Arbejdet med arkivfilmene vil blive fortsat.

Arkivet har ved to lejligheder udstillet billedstof m. m. i Centralbiblioteket i tilslutning til foredrag eller i anledning af aktuelle begivenheder: 31. oktober 1968 og følgende dage vistes billeder m. m. fra »Preislers Hotel«, der netop i de dage blev revet ned, og 27. november vistes billeder, plakater m. m. i tilslutning til H. Ballund Jensens foredrag i AOFs foredragsrække for ældre: »Mange gode år endnu«, »Teaterliv før og nu«.

23. oktober fortalte arkivets daglige leder i »Bothildeklubben« om arkivet og om, hvad det rummer.

Byhistorisk Arkiv har i årets løb afgivet en del arkivalier til det nyoprettede garnisons-museum, der har til huse i »Gamle Vagt«, og som blev indviet 29. marts 1969. Det drejer sig især om materiale, der belyser lejrsmalingerne ved Hald i årene 1868-1880.

Efter at der er oprettet et byhistorisk arkiv i Skive, der omfatter ikke alene Skive by, men tillige Skives opland, dvs. Salling og størstedelen af Fjends herred, har Viborg byhistoriske Arkiv til Skive afgivet en del sognemapper med ældre avisudklip fra det område, der nu naturligt hører under Skive. En større samling litteratur om de pågældende områder er tidligere afgivet til arkivet.

Stud. mag. *Jens Vellev*, der foretager undersøgelser af Viborg domkirkes bygningshistorie, har på Nationalmuseet og i Det kgl. Biblioteks billedsamlinger fundet frem til værdifulde tegninger og fotografier af den gamle domkirke og fra opførelsen af den nuværende som Viborg byhistoriske Arkiv ikke hidtil har været i besiddelse af. Arkivet har nu gennem Jens Vellev indkøbt fotokopier af disse billeder, i alt 19 stk.

Fra sine samlinger har Byhistorisk Arkiv kunnet stille portrætter og avisudklip til rådighed for adjunkt H. Ehlers Olsen ved udarbejdelsen af hans bog »Indre Mission i Viborg gennem 100 år«, der udkom i foråret 1969 i anledning af 50-året for indvielsen af Hans Tausens Hus. Byhistorisk Arkiv har i årets løb haft besøg af mange gæster, dels mennesker der kom for at besøge arkivet, og dels gæster, der kom i et bestemt ærinde, oftest som led i slægtsstudier. Det drejer sig om i alt 79 personer.

I august 1968 blev arkivet således forevist for to hold deltidslibrotekarar som led i et kursus, der blev afholdt på Centralbiblioteket. Blandt de øvrige besøgende må særlig nævnes den meget kyndige historiker, landsarkivar, dr. phil. Harald Jørgensen, Landsarkivet for Sjælland, København. Fra Ålborg, Korsør, Nykøbing Mors og Roskilde har arkivet haft besøg af arkivmedarbejdere, der kom for at studere indretning og arbejdsmetoder, idet man i disse byer stod over for oprettelse af lokalhistoriske samlinger.

Arkivet har herudover haft en omfattende korrespondance med enkeltpersoner og institutioner, også i udlandet, der har søgt oplysninger dels om Viborg-forhold, dels om arkivets struktur, økonomi og arbejdsmetoder. En del af arkivets samlinger er registreret i den 1968 af DHF udgivne publikation: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger.

Arkivet har med tak modtaget gaver fra følgende (hvor intet andet er nævnt bosiddende i Viborg):

Landinspektør Sv. Cleemann, Aksel Handberg, Mogensgade 59, konsulent Th. Hove, fru Jacobsen, Latinerly, fhv. sparekassebogholder H. Ballund Jensen, fru teglværksejer M. Gulddal, København, Karl Jensen, Skovgaardsvvej 13, kordegn Kjær Jensen, Randers, direktør K. Jensen, Ringsted, fru Manny Jensen, direktør Poul Kalhave, fru Anna Larsen, fru Byrge Mikkelsen, direktør K. Oldendow, Kastrup, adjunkt Ehlers Olsen, fabrikant Aage Philipsens arvinger (jfr. s. 203), frk. J. Schourup, Ejvind Stoholm, Nørremarken, isenkræmmer Aage Taul, frk. Thomasens dødsbo, Just Thorning, Charlottenlund, fhv. cigarsorterer Th. Vøgnsen, København, overretssagfører Chr. Ørum, fotograf Carl Johan Zacho, fru Aarestrup.

En særlig værdifuld gave er modtaget fra hotelejer Martin Clausen, nemlig 3 malerier, malet af Aage Brændgaard. De stammer fra tiden 1937-47 og gengiver velkendte gadepartier fra Viborg. Malerierne, der er af anseelige dimensioner, har tidligere hængt i Centralhotellet i Vester-gade; da der i Centralbibliotekets lokaler ikke fandtes den fornødne frie vægplads, er malerierne indtil videre udlånt til ligningskontoret i Kompagnistræde, hvor der var god plads til og man gerne ville have dem.

Tre af byens foreninger har deponeret ældre arkivalier i arkivet, nemlig Grænseforeningen, Viborg Smedelaug og Viborg Svømmeklub. Det kan stærkt anbefales byens andre foreninger og sammenslutninger at følge disse tre foreningers eksempel. Udveksling af materiale har endvidere fundet sted med Landsarkivet i Viborg og diverse lokalhistoriske arkiver.

Til slut nogle tal: Fra arkivet er i det forløbne år udlånt: 23 billeder, 54 fotografier, 74 fotografiske plader og film, 1 kliché og ca. 150 avisudklip.

Arkivets samlede driftsudgifter har i 1968/69 andraget i alt kr. 7.169,17 mod som budgetteret kr. 7.400. Ved salg af skrifter har arkivet haft en indtægt på kr. 4.260,65 (1967/68 kr. 2.821,85).

Biblioteksudvalget består pr. 31/3 1969 af byrådsmedlemmerne: Overlæge Søren K. Sørensen, fmd., kreditforeningsfuldmægtig Th. Hansen samt bogholder H. Spanggaard Pedersen, mens det særlige kontroludvalg vedr. Byhistorisk Arkiv udgøres af: Borgmester, lrs. J. Ringgaard-Christensen, overlæge Søren K. Sørensen, fmd., landsarkivar Jens Holmgaard, museumsinspektør Peter Seeberg og overbibliotekar Aage Bonde.

Kontroludvalget har holdt moder, hvori deltog byrådsmedlem H. Spanggaard Pedersen, 12/6 1968 (afsluttet med spisning på Hjarbæk kro) og 13/2 1969 med deltagelse af turistchef, frk. Karin Uller og repræsentanter for »Viborg Smalfilmklub«.

Det daglige arbejde i arkivet varetages siden sommeren 1963 af fhv. postmester O. K. Rørsted. Fra juli 1965 har fhv. justitssekretær J. A. Kirketerp deltaget i arbejdet.

Viborg, den 27. april 1969.

Aage Bonde

/O. K. Rørsted

BERETNING 1969/70

På arkivets årsmøde 27. august 1970 aflagdes flg. beretning om arkivets virksomhed 1969/70:

Året 1969 vil blive husket som det år, hvor man drøftede sammenlægning af kommuner og amter, og fra 1. april 1970 er disse sammenlægninger en realitet.

Viborg byhistoriske Arkiv har hidtil kun omfattet Viborg kommune, og med storkommunens etablering vil det være logisk at lade arkivet omfatte hele den nye kommune og altså overgå fra at være et *byhistorisk* arkiv til at være et *egnshistorisk* arkiv.

Året 1969/70, for hvilket hermed aflægges beretning, vil altså blive det sidste i arkivets levetid som rent byhistorisk arkiv.

Viborg byhistoriske Arkiv har i året 1969/70 udsendt to publikationer, nr. 10 og nr. 11 i rækken. – Nr. 10 er et jubilæumsskrift i anledning af Viborg købstads brandvæsens 125-års jubilæum, og det er udsendt med tilskud fra Viborg byråd. Bogen, der har titlen »Vogt lys og ild«, og som er rigt illustreret, er redigeret af den daglige leder af Viborg byhistoriske Arkiv, fhv. postmester O. K. Rørsted, der også har skrevet de lokalhistoriske afsnit af bogen. De tekniske afsnit er udarbejdet af brandinspektør E. Kløve.

Publikation nr. 11 er et billedværk, »Viborg Motiver« af Johannes Bæch. Bogen indeh. 29 tegninger i ret stort tværfomat, der oprindeligt er offentliggjort i Viborg Stifts Folkeblad i årene 1949–1962. Redaktionschef Arne Lilholt har skrevet den indledende tekst. – Værket, der blev udsendt i november 1969 i 1000 eksemplarer, blev meget hurtigt

udsolgt, hvorfor det er vedtaget at udsende det i nyt oplag til efteråret 1970.

Desuden er to af arkivets ældre publikationer, nemlig nr. 5, »Viborg Vandring« af Otto von Spreckelsen med tegninger af Johs. Bæch, og nr. 7, »Gennem Blichers land til bispestaden Viborg« af Johan Hvidtfeldt og med tegninger af Svend Erik Ihle, udsendt i nye oplag. Begge de nævnte værker er herefter udsendt i 3 oplag.

Arkivet var på årsmodet i »Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver«, der blev afholdt i Esbjerg i dagene 5.–8. september 1969, i tilslutning til »Dansk Historisk Fællesforening«s årsmøde, repræsenteret ved overbibliotekar Aage Bonde, der her fratrådte som formand for sammenslutningen, men forblev i bestyrelsen, og ved arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted.

Sammenslutningen havde endvidere i dagene 14.–15. februar 1969 arrangeret et instruktionskursus i Randers for ledere af og medarbejdere ved de lokalhistoriske arkiver i Jylland. Fra Viborg byhistoriske Arkiv deltog overbibliotekar Aage Bonde og arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted.

Arkivet har ved tre lejligheder udstillet billeder m. m. i Centralbibliotekets lokaler i tilslutning til foredrag eller i anledning af aktuelle begivenheder: I dagene 21. april – 1. maj 1969 arrangeredes en udstilling af billeder vedrørende Viborg Smedelaug i anledning af laugets flytning af skiltet fra den tidligere oldermands til den nye oldermands værksted.

I anledning af Viborg Postkontors 300-års jubilæum den 24. juni 1969 udstillede arkivet dokumenter og billeder med tilknytning til jubilæet, og endelig vistes billeder fra bispegården i Viborg i tilknytning til forfatterinden Ebba Torstensons foredrag i Biblioteksforeningen 17. februar 1970.

Samarbejdet med Viborg Smalfilmklub er fortsat, og der er efterhånden optaget en række film, der for eftertiden bevarer scenerier, der er forsvundet eller vil forsvinde fra vor by.

I september 1969 arrangeredes en intern forevisning af de optagne film, og de efterfølgende drøftelser førte til, at der i dagene 10.–12. januar 1970 blev arrangeret offentlige forevisninger af et udvalg af filmene suppleret med »Hærvejsfilmen«. Der var god tilslutning til forevisningerne, og optagelsen af arkivfilm vil blive fortsat.

Viborg byhistoriske Arkiv har hyppigt besøg af gæster fra andre byer, der kommer for at besøge arkivet, enten som led i bestræbelser for at oprette et lokalt arkiv eller for at drive studier på et bestemt område.

Nævnes kan, at arkivarforeningen, der i dagene omkring 1. juni 1969 holdt møde i Viborg, aflagde besøg på Viborg byhistoriske Arkiv, og at en studiegruppe fra Kjellerup besøgte arkivet 18. marts 1970. I alt har arkivet i 1969/70 haft besøg af 44 gæster i studiehensigt.

Derudover har talrige inden- og udenbys gæster besøgt arkivet for at hente oplysninger og ikke mindst for at nyde godt af den service, der kan ydes på grundlag af registraturen over de lokale aviser. Arkivet har med tak modtaget gaver fra følgende (hvor intet andet er nævnt bosiddende i Viborg):

Fru E. Baggesen, Skanderborg, fru Emma Brandt, København, frk. Gerda Faartoft, fru E. Gildsig, overbibliotekar Torben Glahn, Flensborg, fru M. Gulddal, fru Thyge Hansen, fuldmægtig Sv. Jacobi, Jens Kr. Jensen, skræddermester Kurt Jensen, direktør Poul Kalhave, frisør B. Malling, adjunkt H. Ehlers Olsen, arkitekt Paludan, Virum, depotforstander Henrik Petersen, fabrikant Aage Philipsens dødsbo, amtsforvalter K. Schoubye, bogholder Helmuth Spanggaard Pedersen, Just Thorning, Charlottenlund, Viborg Smalfilmklub, fotograf C. J. Zacho, fru Kathrine Aarestrup.

Desuden har arkivet fra foreninger, institutioner m. fl. modtaget arkivalier og billeder til opbevaring, en foranstaltning, der stærkt kan anbefales.

Arkivets samlede driftsudgifter har i 1969/70 andraget i alt kr. 8.376,90 mod som budgetteret kr. 14.775,00.

På den særlige konto til udgivelse af skrifter har omsætningen været usædvanlig stor som følge af den aktivitet, der er omtalt under afsnittet »Skrifter«. Indtægt kr. 15.711,44 og udgift kr. 11.810,13.

Biblioteksudvalget bestod pr. 31/3 1970 af byrådsmedlemmerne: Overlæge Søren K. Sørensen, fmd., bogholder H. Spanggaard Pedersen, samt fru Anna Larsen. Det særlige kontroludvalg vedr. Byhistorisk Arkiv udgøres af: Borgmester, lrs. J. Ringgaard-Christensen, overlæge Søren K. Sørensen, fmd., landsarkivar Jens Holmgaard, museumsinspektør Peter Seeberg, og overbibliotekar Aage Bonde.

Kontroludvalget har holdt møde 3/7 1969, hvori deltog byrådsmedlem H. Spanggaard Pedersen.

Det daglige arbejde i arkivet varetages siden sommeren 1963 af fhv. postmester O. K. Rørsted. Fra juli 1965 har fhv. justitssekretær J. A. Kirketerp deltaget i arbejdet.

Viborg, den 9. maj 1970.

Aage Bonde

IO. K. Rørsted

ANM.:

Beretningen fra Viborg Stiftsmuseum vil ikke længere blive trykt i årbogen, da museet er gået over til selv at udsende trykte årsberetninger.

Red.

Fra Viborg Amt 1970
er tilrettelagt og trykt i 900 eksemplarer hos
F. V. Backhausens Eftf., Viborg.
Skrift: Garamond, Linotype, Frankfurt-M.
Papir: Glittet tryk E 105, De forenede Papirfabrikker.
Klicheer: Hammerschmidt, Århus.

har siden oprettelsen opbygget en omfattende samling af litteratur og utrykt materiale om byen, det har en meget stor billedsamling, har registreret byens aviser m. m. og udgivet en række bøger om Viborgs historie og topografi.

Hvad er arkivet interesseret i?

Topografiske og historiske billeder fra *Viborg kommune*, fotografier af kommunens borgere og deres hjem, billeder fra *forretninger, industrielle virksomheder og landbrug* samt fotografier fra byens mange *institutioner*, også af enkeltpersoner og grupper.

Utrykt og duplikeret materiale vedr. kommunens indbyggere: Familiepapirer, borgerbreve, gamle breve, memoirer og stamtavler. Også *lokalhistoriske bøger og tryksager* er kærkomne.

Oplysninger om *foreningers* stiftelsesdag og formænd gennem tiderne; lov-eksemplarer, forhandlings-protokoller til opbevaring og fotografier af formænd samt gruppebilleder.

Hvad sker der med materialet?

Det ordnes og opbevares, så det til enhver tid kan findes frem og af fortiden danne en levende helhed i nutiden. Hvad der kommer til arkivet, er sikret for kommende slægtled.

Hvilken interesse kan alt dette have?

Det er på grundlag heraf, at kommunens, borgernes og foreningernes historie engang kan skrives. Alt for meget bliver stadig tankeløst tilintetgjort både af private og i foreninger – tilintetgjort som »gammelt ragelse«. Kom derfor med arkivalierne, mens De selv kan råde, eller søg at tilsikre os dem på betryggende måde.

Hvor findes arkivet?

Det har til huse på *Centralbiblioteket*, Vesterbrogade 15, telf. 62 44 88, der med glæde modtager enhver form for materiale, besvarer forespørgsler og udleverer skemaer til udfyldning med personalhistoriske oplysninger samt blanketter, hvorpå testamentariske bestemmelser om overdragelse til arkivet af arkivalier, pengegaver m. v. kan skrives. – Henvendelse kan også ske til arkivets daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted, der som regel træffes i arkivets lokaler kl. 10–12 (Privat tlf. 62 39 46).

Alt, hvad arkivet modtager, vil blive behandlet diskret og med pietet

Historisk Samfund for Viborg Amt

støttes i sit arbejde af følgende:

- Hans Albrechtsen, herreekvipering,
Viborg.
- Andelsbanken, Viborg afd.
- N. P. Asmussen, bogbindermester, Viborg.
- F. V. Backhausens Eftf., bogtrykkeri,
Viborg.
- E Bindstouw, Lysgaard.
- Bryggeriet Thor, Randers.
- C. A. Carlsen, boghandel, Viborg.
- Carlton, Engelsk Modemagasin, Viborg.
- »City« Skomagasin, Viborg.
- Dansk slægtshistorie, Kjellerup.
- Ford, A. Philipsen Akts., Viborg.
- Galsgaards Farvehandel, Viborg.
- Bent Gildsig, farvehandel, Viborg.
- Grundfos A/S, Bjerringbro.
- Handelsbanken i Viborg.
- Fa. Erik Hansen og Vilmer Nielsen.
snedkerfirma, Viborg.
- G. Heiberg, møbelpolstrer, Mogensgade,
Viborg.
- Sigrid Højlund, konfekturføretning,
Viborg.
- Jacobi, kontoretablering, Viborg.
- H. Jarly, guldsmed, Viborg.
- Jens Jensens Eftf., Vinhandel, Viborg.
- Jydsk Boghandel, Viborg.
- Jyske Bank, Viborg.
- Niels Kalhave A/S, ingeniør- og
installationsforretning, Viborg.
- KFUMs restauration og pensionat,
Viborg.
- J. N. Kjærsgaards Tommerhandel A/S,
Viborg.
- Kongensbro Kro, Ans.
- Krusell, lædervarer, Viborg.
- Løveapoteket, Viborg.
- Max E., ure, optik og briller, Viborg.
- Midtjysk Frøhandel, Viborg.
- Valdemar Mikkelsen, isenkramforretning,
Viborg.
- Aage Mogensens Boghandel, Viborg.
- André Montell, fotograf, Viborg.
- Kaj W. Nielsen, billedhugger, Viborg.
- Palæ, restauration, Viborg.
- Pan Buslinier, Viborg.
- Hans Pedersen, tricotage, Viborg.
- Anders Petersen, farvehandel, Viborg.
- Privatbanken for Viborg og Omegn.
- Rinder Jespersen, import og en gros,
Viborg.
- Salonen, restaurant, Viborg.
- Sct. Mathias Apotek, Viborg.
- Schous Boghandel, Viborg.
- Schumanns Herremagasin, Viborg.
- Specialtrykkeriet, Viborg.
- Sportskiosken, Viborg.
- Svancapoteket, Viborg.
- S. A. Sørensen, bogbindermester, Viborg.
- Viborg Andelsmejeri.
- Viborg Andels-Svineslagteri.
- Viborg Blikkenslageri.
v/ Westergaard & Bak.
- Viborg Byes og Omegns Sparekasse.
- Viborg Papir-Compagni.
- Viborg Rejsebureau, Dumpen 23.
- Viborg Stifts Folkeblad.
- Vissing & Halskov, aut. el-installatør,
Viborg.

Erik Hansen og Wilmer Nielsen

Snedkermestre

Absalonsvej – Viborg – Tlf. 62 17 11

SPECIALTRYKKERIET

Gortlervej 7

Viborg . Tlf. 62 40 33

OFFSET

BOGTRYK

SERIGRAFI

De kan få det hos ...

VALDEMAR MIKKELSEN

Isenkram-forretning

Viborg

Tlf. 62 01 16

VIBORG ANDELS-SVINESLAGTERI

Engelsk Modemagasin

CARLTON

Tlf. 62 00 99 **V B A C H N I E L S E N**

SCT. MATHIASGADE 23 . VIBORG

ANDRÉ

Montell

FOTOGRAFISK ATELIER . VIBORG

HANS ALBRECHTSEN
Herrekvipering

Vestergade 16

Viborg

Tlf. 62 63 55 – 62 14 06

SELSKABSLOKALER

RESTAURATION

KFUMs RESTAURATION
OG PENSIONAT

Jernbanegade 14
Telefon 62 05 22

God mad til rimelige priser

VIBORG BLIKKENSLAGERI

Westergaard & Bak

Telefon 62 62 47

ANDELSBANKEN

A. m. b. a.

VIBORG AFDELING

RESERVERET

N. P. ASMUSSEN

Kompagnistræde 2 - Viborg

Telefon 62 03 59

Bogbinderi - Protokolfabrik

VIBORG ANDELSMEJERI

VIBORG IS

SCHOUS BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 50

Viborg

Tlf. 62 42 66

GALSGAARDS FARVEHANDEL

Gravene 18

Viborg

Tlf. 62 02 69

F. V. BACKHAUSENS EFTF.

Viborg Stiftsbogtrykkeri

Bogtrykkeri - Bogbinderi - Papirhandel

**S. A. SØRENSENS
BOGBINDERI**

Ll. Sct. Hansgade 25

Viborg

Tlf. 62 17 06

PAN BUS LINIER

Vesterbrogade 16

Viborg

Tlf. 62 58 11

PRIVATBANKEN FOR VIBORG OG OMEGN

Filial af Privatbanken i Kjøbenhavn

ANDERS PETERSEN

Tapet- og farvehandel

Viborg

Tlf. 62 11 85

Tlf. 62 15 25

JACOBI

Ringvejen - Viborg

Tlf. 62 45 44 - 62 52 39

RESERVERET

JENS JENSENS EFTF.

Vinhandel

Grundlagt 1813

Viborg

KAJ W. NIELSEN

VIBORG

Billedhugger

VIBORG BYES OG OMEGNS
SPAREKASSE

AKTIESELSKABET
JYSKE BANK

Vi leverer og monterer **rotokostole** – med Deres stramaj
eller vort stof. Vor 30 års erfaring er Deres garanti for smukt arbejde.

GREGOR HEIBERG

Mobelpolstrer – Møbelhandler

Hjørnet af Reberbanen og Sct. Mogensgade . Telf. 62 23 34 . Viborg

VIBORG REJSEBUREAU

Dumpen 13

Tlf. 62 43 11

Viborg

Telefon Viborg 62 26 09

Salonen

– ET BESØG VÆRD

H. JARLY

GULDSMED

Viborg

Tin

Ure

NIELS KALHAVE A/S

Ingeniør- og installationsforretning

Viborg

Telf. 62 50 00 – 62 50 42 – 62 09 86

HANDELSBANKEN

— altid med i billedet

Mathiasgade 52 . VIBORG . Tlf. 62 15 00

Vestervand afdeling . Telefon 62 63 11

Kølvrå afd. Tlf. 10 16 66 * Karup kontoret . Tlf. 10 14 11

JYDSK BOGHANDEL

Sct. Mathiasgade 36

Viborg

Tlf. 62 09 99

VIBORG STIFTS FOLKEBLAD

*Viborg amts
største dagblad*

SLÆGTSFORSKNING

Gælder det udarbejdelse af
anctavler eller slægtsbøger samt alt vedrørende slægtsforskning,
da henvend Dem til

DANSK SLÆGTSHISTORIE

Aagade 44 - Kjellerup - Telefon 88 03 76

VISSING & HALSKOV

aut. el-installatør

Jernbanegade 18 - Viborg

Telefon 62 24 66

Radio

Fjernsyn

BØGER - DET STORE UDVALG!

C. A. CARLSEN
Bog- og papirhandel
Gravene 1

Viborg

Tlf. 62 02 52

J. N. KJÆRSGAARDS TØMMERHANDEL

VIBORG

RINDER
JESPERSEN

Viborg

Schumanns
HERREMAGASIN

Viborg

GRUNDFOS A/S
8850 BJERRINGBRO · DANMARK

SIGRID HØJLUND
Konfektur

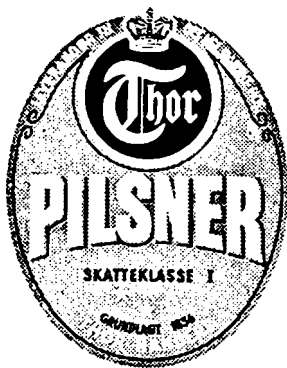
Viborg

Krusell
LÆDERVARER

Viborg

VIBORG PAPIR COMPAGNI

– det er
Thorsdag
hver dag

BENT GILDSIG

•CITY• SKOMAGASIN
v. Alf Kühl

Sct. Mathiasgade 62
Viborg

A. PHILIPSEN *Akts.*
Telefon Viborg 62 51 11

Hjemstavnsmuseet

E BINDSTOUW

I LYSGAARD

11 km fra Viborg

ET RART KVARTER

et godt madsted

KONGENSBRO KRO

Telefon (06) 87 01 77

HANS PEDERSEN

Tricotage

Sct. Mathiasgade 50

RESERVERET

AAGE MOGENSEN

Boghandel

Viborg

Tlf. 62 08 04

SPORTS-KIOSKEN

Gravene 16

Tlf. 62 10 83

Støt indsamlingen
til
Red Barnet

Svaneapoteket
Viborg

Løveapoteket
Viborg

Sct. Mathias Apotek
Viborg

LOKALHISTORISK ARKIV FOR VIBORG KOMMUNE

har i sin skriftrække udg. flg. publikationer, der sælges til de anførte priser, *excl. moms*:

[1]	Henri Hansen: Litteratur om Viborg. 1948. 99 sider	4,50 kr.
[2]	Otto von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1951. 58 sider, illustreret	4,00 kr.
[3]	Otto von Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog 1713–1860. 1955. 471 sider	15,00 kr.
[4]	Otto von Spreckelsen: Viborg bys gadenavne. 1962. 48 sider, illustreret	10,00 kr.
[5]	Otto von Spreckelsen: Viborg Vandring. Tegninger af Johs. Bæch. 3. ændrede udgave. 1969. 62 sider, illustreret	10,00 kr.
[6]	Soldat i Viborg 1865–1965. Redigeret af Aage Bonde. 1965. 120 sider i stort format, rigt illustreret	20,50 kr.
[7]	Johan Hvidtfeldt: Gennem Blichers land til bispestaden Viborg. Tegninger af Svend Erik Ihle. 3. udgave. 1969. 80 sider, illustreret	10,00 kr.
[8]	J. Chr. Sixhøj: Viborg Katedralskoles dimittender 1630–1879. Ved Carl E. Jørgensen. 1968. 220 sider	36,00 kr.
[9]	Viborg Smedelaug. Af Otto Smith, Aage Philipsen og Paul E. Pedersen. 1968. 72 sider, illustreret	12,50 kr.
[10]	Vogt lys og ild. Viborg købstads brandvæsen 1844–18. maj 1969. Redigeret af O. K. Rorsted i samarbejde med E. Kløve. 1969. 79 sider, illustreret	12,50 kr.
[11]	Johannes Bæch: Viborg Motiver. Med indledn. af Arne Lilholt. 1. oplag 1969, 2. oplag 1970. 6+29 sider	24,75 kr.
[12]	Helmuth Spanggaard Pedersen: Viborg i 1930'erne. 1971. 64 sider, ill. Særtryk af »Fra Viborg Amt« 1970	7,50 kr.

Nævnte skrifter, af hvilke 10, 11 og 12 er nyheder, kan købes i boghandelen eller hos Lokalhistorisk arkiv for Viborg kommune, Centralbiblioteket, Vesterbrogade 15, 8800 Viborg, telefon (06) 62 44 88. Giro 6 61 00. Ved postordre er det tilstrækkeligt at anføre publikationens nummer.

SKOVGAARD MUSEET I VIBORG

har følgende publikationer at tilbyde:

[13]	Ellens Versebog. Med tegninger af Joakim Skovgaard. 68 sider. Indb.	6,00 kr.
[14]	Den signede Dag. Med tegninger af Joakim Skovgaard. 8 sider	1,50 kr.
[15]	Joakim Skovgaard: Minder fra barndom og ungdom. Ved biskop Henning Hoirup. 1962. 72 sider, rigt illustreret	12,00 kr.
[16]	Fra Skovgaard-Museet 1962–66. Rigt illustreret med tegninger af Joakim Skovgaard. 32 sider	5,00 kr.
	De tidl. årgange af museets trykte beretning 1961 og 1962 er udsolgt.	
[17]	Katalog over udstillede arbejder. 1.–2. ophængning. 1962. 56 sider, ill.	2,00 kr.
[18]	Peter Christian Skovgaard. 1817 – 1875 – 1967. Katalog over mindeudstilling i 150 året for kunstnerens fødsel. Samling af malerier. 1967. 56 sider, med billedplancher.	6,00 kr.
[19]	Peter Christian Skovgaard. 1817 – 1875 – 1967. Katalog over mindeudstilling i 150 året for kunstnerens fødsel. Samling af tegninger og akvareller. 1967. 38 sider, offset	2,00 kr.

Ekspedition: Skovgaard Museets Forlag, Sct. Mogensgade 3, Viborg. Tlf. (06) 62 39 75.
Giro nr. 5 29 24. Ved postbestilling anføres blot publikationens nummer.

